

1911.

РІЧНИК XIV.

ТОМ LIV.

КНИЖКА VI.

ЗА ЧЕРВЕНЬ.

ЗМІСТ:

- В. ВИННИЧЕНКО: Чорна Пантера і Білий Медвідь, пєса на 4 дії..... 385
- О. ОЛЕСЬ: Вийди змучена людьми 432
- Ю. БУДЯК: Записки учителя (докінченне)..... 433
- МАКС. РИЛЬСЬКИЙ: Житте кудись іде..... 443
- М. ЄВШАН: Грицько Чупринка 444
- ГР. ЧУПРИНКА: Льот 456
- Н. РОМАНОВИЧ: Біля родиноного огнища..... 457
- М. ГЕХТЕР: У царстві „Зеленого Змія“..... 461
- ІВ. СТЕШЕНКО: Кн. Всеволод Третій й Мстислав Удалий . 473
- IGNOTUS: Без парляменту 481
- С. КОВАЛІВ: Велика війна.... 489
- В. ТАРНОГРАДСЬКИЙ: Доле журливая 499
- М. ЛОЗИНСЬКИЙ: Національна боротьба серед австрійської соціальної демократії (кінець буде) 500
- ГР. ДЕЛЄДА: Плющ, роман, переклав Л. Пахаревський (далі) 513
- Ю. КМІТ: Новини західно-європейських літератур 527
- ПАВЛО ГРАБ: Переспіви, з шведських поетів 530
- Бібліографія 531
- Нові книжки 540
- Від Редакції 541
- Зміст LIV тому ЛНВ.
- Зміст 7—8-ої (подвійної) кн. ЛНВістника.
- Оголошення.

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

КИЇВ.

Original from
Друкарня І-ої Київської Друкарської спілки, Київ,
Трьохсвятителівська 5. Дев'ять 1911.
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Шевченка

у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки на всяких мовах скоро і точно.

Вже вийшла і продається в Книгарні Наукового Товариства імени Шевченка

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Проф. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

популярно написана, багато ілюстрована книжка: 550 сторін, 400 ілюстрацій: портретів, знімків, старинних малюнків, карт і плянів.

Ціна без оправи 5 корон 20 сот., в оправі 7 кор. 20 сот. Хто замовляє три примірники нараз, не платить порто.

Останні видання

Українсько-польської Видавничої Спільноти (1908—1911):

В. Біляк: Народне господарство	1	70	»
Й. Бойер: Свій вірний роман.	1	40	»
М. Вовчок: Поезії і оповідання (що не вийшли в попередні збірки).	2	—	»
К. Гамсун: Пан, повість.	1	40	»
Р. Ерінг: Боротьба за право	1	—	»
Л. Журбенко: Філістер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3	90	»
Р. Кіплінг: Оповідання	1	70	»
О. Кобилянська: „В неділю рано зілля копала“, повість	2	24	»
Гр. Коваленко: Гуморески (друкують ся)	—	—	»
С. Ковалів: Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	60	»
„ Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	60	»
„ Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	—	»
„ В останній лавці, брош. 2 К., опр.	2	40	»
„ Щаслива бабуня (друкується)	—	—	»
М. Коцюбинський: Дебют. Оповідання	2	25	»
М. Левицький: Дурисвіти	—	53	»
М. Лозинський: Польська народова демократія	1	40	»
С. Лягерлеф: Королеви півночі, оповідання	2	20	»
А. Оляр: Від монархії до республіки (з історії французької революції).	—	40	»
А. Сінклер: Герой капітала, повість	—	70	»
Т. Суліма: Народні оповідання	—	80	»
О. Тесленко: Страчене жите, оповідання селянина	—	56	»
Ів. Франко: Украдене щасте, пєса на 5 дій	—	56	»
„ Лис Микита, опрavl.	1	30	»
„ Анна Русинка, королева Франції, брош. 40 с. опр.	—	80	»
„ Фльорентійські ночі, брош. 1 К опр.	1	40	»
„ Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	—	»
„ Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	—	»
„ Учитель, комедія в 3 діях	—	60	»
„ Зівяле листе, вид. 2	1	40	»
„ Батьківщина. Оповідання	1	15	»
„ Давнє й нове, (друге, побільшене видання збірки „Мій Ізма- рагд“) брош. 3 кор., опр.	3	40	»
Гр. Цеглинський: Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	—	60	»
„ Шляхта ходячкова, комедія, 2 вид.	—	70	»
„ Соколики, комедія, 2 вид.	—	80	»
Сп. Чернасенко: Хвилини, збірка поезій	—	56	»

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

В. ВИННИЧЕНКО.

Чорна Пантера і Білий Медвідь.

Песа на 4 дії.

О С О В И:

Корній Каневич (*Білий Медвідь*) — мистець.

Ганна Семеновна — його мати.

Ріта (*Чорна Пантера*) — його жінка.

Сніжинка.

Мулен — критик, журналіст.

Мігуелес.

Блек.

Штіф

Кардинал.

Сафо.

Лемонье.

Мімі.

Янсон.

Лікар.

Пожилиці з будинку, публіка, музики і гарсони в кафе.

} Мистці, їх коханки і моделі.

Д І Я І.

Велике ательє; в лівій стіні ззаду двері в кімнату Ріти. Задня стіна-склянка, в ній двері на спільну веранду, скло матове на зріст людини. Трохи далі двері в коридор. По над лівою стіною широка канапа, посередині стіла для їжі. Зправа на самому краю кона стоїть велике завішене білим полотном, на якому, коли його одгинають і повертають, видно фігуру жінки схожої до Ріти, що схилилась над дитиною. На стінах не видно малюнків, тільки рисунки вуглем або олівцем.

В ательє Ганна Семеновна. Повна, поважна пані з добрим білявим лицем і розумними великими очима. Ходить обережно повз двері, що на веранду і з заклопотаною цікавістю непомітно заглядає туди. В розчиняні двері далеко видно покрівлі будинків города, а на переді фігури людей, які горяче балакають між собою. Видно столик, на якому стоїть машинка спіртова, а на ній варить ся щось у бляшаній ривочці. Над ривочкою клопотливо пораєть ся Мігуелес, горбоносий, смуглявий юнак в оксамитовому піджаці. Видно иноді спокійно-флегматичну постать рудого Блека з червоними баками, виголеними вусами і підборіддем. Він ходить, зажавши руки в кишені бурих, широких, оксамитових штанів, які носять італійські робітники

Щось помітивши, Ганна Семеновна швидко йде в ліві двері, силкуючись, щоб її не побачили.

Зараз же за нею входить в ательє Корній. Великий, трохи незграбний, мішкуватий, має довге, пишне, біле волоссе, як грива, лице схоже на лице Ганни Семеновни, також з виразом доброї, спокійної сили. Нахмурено обома руками розчісує волоссе назад і дрібними кроками товстих ніг ходить по ательє, поглядаючи часом у двері на веранду. Сідає на канапу. Через якусь хвилину входить Ріта з веранди. Дуже тонка, гнучка, одяглена в чорне, лице з рівкими рисами, розвиненими щелепами. лице жагуче, майже дике і грубе, але гарне.

Пильно й з жадним задоволенням вдвляючись в Корнія, підходить до його. Немов здивовано говорять;

ЛНВістник 1911, кн. VI

21

— Що з тобою, Нію? Чого ти так рантowo втік? Га?

Корній (*кудовчачи волосse, силкуючись удати байдужою*). Зовсім не втік... Я втік? От маеш... (*Він має звичай взагалі робити різні рухи плечима, руками, — то тре носа, то поводить плечима, а особливо як схвильований*). Натe вам, я втік... Ха! От есть...

Ріта. А нам всім здало ся, що ти втік... Месьє Мулен навіть сказав, що ти побіг з таким виглядом, що так і здаєть ся, як вибіжить білий медвідь з ломакою в руках.

Корній. (*Встаючи*) Месьє Мулен — дурень, от і уже... Месьє Мулен! Подумаеш...

Ріта. (*з лукаво-радістною непомітною усмішкою*). Ну, месьє Мулен не дурень. Се вже мій білий медведик трошки занадто. Месьє Мулен — перш усього знаменитий критик. І коли ти на його будеш ревіти, то він тебе так одреклемає, що...

Корній. (*Обурено*) На! То що, що він критик, так я повинен спокійно дивитись, як... (*спиняє себе*) А! Дай мені спокій!.. І вже. Маеш... Критик, як же... А! дай мені спокій...

Ріта. (*Обережно, лукаво*) Ти ревнуєш?

Корній. На, маеш... От есть... Уже... Ха! Як же, розумієть ся, до всякого французика. А, дай мені спокій. Тільки я от тобі скажу: коли я тобі вже не любий, ти вперед мені скажи, а потім уже що хочеш. От. А инакше... негарно. І месьє Мулен може полетіти догори ногами оттуди на улицю.. От і уже...

Ріта. Мені скучно... Я теж людина... Ти все з своїми картинами.

Корній. Ну, от... От уже скучно... (*Підходить до полотна, машинально піднімає й дивить ся на його, видно, як помалу залублюєть ся й забуває за все*).

Ріта. Розумієть ся. Не то, що скучно, а я не можу одна нести на собі всю сімю. Дитина хвора. Чому се досі лікаря немає? Може, доведеть ся, виїхати... Чуєш, Нію?

Корній. А-як же... Звичайно...

Ріта. Та годі тобі.

Корній. Зараз, зараз... (*Хутко повертаєть ся до Ріти, пильно вдивляєть ся з неї, переводить знову погляд на полотно*). Хм!.. Безумовно... Слухай, може, вже можна сьогодні трошки попозувати? Га?

Ріта. (*Обурено*) Ти сказив ся? Дитина хвора, а я буду з нею йому позувати?! Через тебе Лесік і хворий! Щоб ти знав!

Корній (*вимуvато*). Ну, от, через мене... От есть. Просто собі... Йому ж лучче сьогодні?

Ріта. (*Злітно*) Зовсім не лучче, а гірше... Лікар казав, що він не виживе в сьому кліматі, треба їхати. Ось зараз він мусить прийти й рішуче сказати. Ти ж сам се знаєш. „Лучче“.

Корній (*дивить ся на неї, раптом клацає пальцями й швидко повертаєть ся до картини*). Безумовно! Так і есть... Так-так-так... (*Хапливо шукає очима*). Де палітра, щіточка? Ех! Ну, нічого.

Ріта. (*Стиснувши брови, смуро дивить ся на його, різко і твердо*). Мені треба грошей, Корнію!... Ти чуєш? Я мушу купити лікарства.

Корній. Лікарства? (*Тривожно*). Доктор прописав? Зараз, зараз. (*Шукає по китенях*). Ось маєш пять франків... Та було ж уранці луч-

че. *(Дав проші)* Бідний Лесьок... Ех, хлопчинка мій. Ну, та се ж не той... Лікар же казав, пройде... Га?.. Ах, яке як раз тепер свинство!..

З веранди чути голосні фрази і окремі слова, „Артист не має нації“. „Шлунок“... Форма? Яка форма? Що таке форма?“

Ріта. В Парижі не пройде... Лікар не міг тобі сього сказати. Се тобі хочеться так думати...

Корній *(прислухаючись до розмови на веранді, неухважно до Ріти)*. Ну, от... Звичайно, хочеться так думати... *(Зупиняється, слухав)*. Але ж.. хворіють же діти і тут...

З веранди:

— Одне мистецтво має вічність!

— О?

— От і „о“... Бо одне воно... форма... а всякий артист... Ха-ха-ха!..

Корній *(до Ріти)* Я зараз. *(Хутко йде на веранду)*,

Ріта. Корнію! Я маю поговорити з тобою.

Корній. Зараз, голубко, зараз... Я тільки два слова скажу... *(Поспішно виходить)*.

Ріта. *(закусює губи й пошвидко повертається до дзерей ульво)*.

Звідти обережно вилядає й виходить Ганна Семеновна; питає:

— Ну?

Ріта. *(Хмуро різко)*: Нічого. Його ніщо не пробірає.

Ган. Сем. Але ж хоч трошки ревнував?

Ріта. Та що з того? Зараз же й забуду. Як би я на його очах цілувалась з дригим, а йому підставили його полотно, він би й забуду про мене. *(Тріпнувши головою)*. Ну, добре!.. Хай так! Побачимо ж коли так.

Ган. Сем. Ах, ти горенько яє з сим хлопцем. Ну, й скажіть на милість що сталося з ним. І не злого ж серця, Господи Милостивий. І от-таке!

Ріта. Нічого! Ми ще помірємося. Я дитини не отдам за полотно! О, ні! Хоч би воно йому там було найгеніальніше! Се ще ми побачимо. Хай іде до своєї Сніжинки, коли не любить, а брехать собі не позволю. *(Бере зі столу ніж і сильно встромляє його в стіл)*.

Ган. Сем. Та що ви Рітенко?! Він вас не любить?

Ріта *(гордо)*. Ого! Хай спробує. Не в тому річ! Він мусить бути батьком, раз родив дитину. Сам застудив, дитина хвора, грошей нема і йому те все байдуже... Ще сміє ревнувати! Чекай... *(Хмуро задумується)*.

Ган. Сем. Коли ревнує — знак хороший... Ах, біда яка!.. І не злого серця, Господи Милостивий... Ну, а сей Мулен хоче купити картину?

Ріта. Хоче, здається. Тільки Корній ніби не розуміє моїх натяків. А як би я схотіла, Мулен купив би. Та й йому самому, вигідно купити... А поганий, все таки спосіб ми придумали, мамо... Негарний...

Ган. Сем. Е, моя дитино, коли сімю ратувати, то всякі способи хороші. Аби, дав Бог, щоб поміг тільки, щоб очулось його серце... Сімя більше за все...

Ріта. Не в тому... А в тому, що й я, може ж не дерево.

Ган. Сем. (*Тривожно*). О? Ну, в такому разі краще вже.. О, хай Бог милує! Краще вже хай свої геніальні картини малює...

Ріта (*саркастично*). Так? Аби синкови жінка вірна була? Ха-ха-ха! Може й з тим скажете помиритись, що він на Сніжинку задивляється? Аби йому добре було? Овва! Коли він так, то й я небуду мовчати. До якої се пори буде?! Дитина? Він кдає і я кину! Хай!

Чути плач дитини. Обидві прислухають ся.

Ріта. Лесік плаче! (*Раптово тривожно кидається й прожогом вибігає в сусідню кімнату*).

Ган. Сем. (*ідучи за нею, з сумною поспішкою хитає головою*). Ой, така як раз, що кинеш! (*Виходить*).

На веранді весь час чути млуку розмову. Чується стук. Потім двері з веранди одчиняються і входить Мулен. Він немолодий уже, але рум'яний, з червцем, очі розумні, хитрі, сластолубиві і веселі. Пишна золотиста борода розчісана гарним віялом. Волоссе посередині з пробором, в оці монокль, одягнений з чисто париським шиком.

Мадам? (*Озирається. Прислухається до кімнати, з якої чути плач дитини*).

В дверях на веранду з'являється Сніжинка, гарна, ясно-біла, вся пухка і жвава, з яскраво червоними губами. Рухи повітряні і граціозні, як льот сніжинки, вбрана з тонким і витонченим смаком, любить ся собою й почуває владу своєї краси й привабливості. З легкою поспішкою слідкує за Муленом. Потім входить з ним в ательє і питає:

Месьє, певно, хоче спитати madame, як вона відносить ся до теорії мистецтва Гюйо? (*Лукаво посміхається*).

Мулен (*сміючись*). Мадемазель Сніжинка чудесно вміє проходити до самого дна душі людини. Ви як раз вгадали моє таємне бажання.

Сніжинка. Я надзвичайно рада! І думаю, що мадам Пантера, чи то пак! мадам Каневич з великою охотою скаже вам. Я підкреслюю, месьє, вам бо з другими вона не охоче про се балакає. Месьє Мулен не вірить? О, в такому разі вона нічого не скаже і ви нічого не знаєте. Розумієте? Хто в себе не вірить, тому ніхто другий не повірить. (*Лукаво*). А в таких справах як „теорії мистецтва“ треба в себе вірити.

Мулен (*Розуміючи її*). Ха-ха-ха! Може-б ви мені дали кілька лекцій віри в себе?

Сніж. З охотою. Перш усього, треба кувати залізо, поки воно гаряче. Раз. Comprenez? Друге: чого хочеш, те мусиш вважати найбільшим за все. Два. Comprenez? Третє. „Теорія мистецтва“ мусить обговорюватись не... не під носом у мужа. Voila tout, mon ami!

Мулен. Дуже прохаю вибачення, шановний професоре, але мушу запитати: який ви маєте емпіричний ґрунт для ваших многоцінних тезисів?

Сніж. Мужчині се дуже трудно зрозуміти, але жінчина зразу бачить. Раджу вам довірити ся моїм тезисам.

Мулен. З великою приємністю. Але... Але ще одне питання. Бачите, я держусь того вузько-утилітарного погляду, що людина все робить навіть дрібниці, маючи себе на увазі, така моя філософія. І от збі-

раючи перли, які сипе мені мадеумазель Сніжинка, я хотів би уяснити собі, які перли вона збере за се? Ха-ха-ха!

Сніж. Сніжинка буде задоволена щастем свого ближнього.

Мул. Який зветь ся Білим Медведем?

Сніж. Фі, mon cher, ви маєте поганий смак ставити кропки над і.

Мул. Pardon! (*Посміхаєть ся, тре руки, ходить по хаті. Зупиняєть ся*). Ні, слухайте, серйозно ви маєте дійсні підстави до таких порад мені? Га?

Сніж. Я маю серйозні підстави. Раджу слухатись мене. Потім от що: ви хочете купити полотно Корнія?

Мул. Хочу. Чудесне полотно... Власне, не так той... школа, розумієть ся, трохи...

Сніж. Не крутіть. Полотно — чудесне. І ви на йому заробите в двадцять раз більше.

Мул. О, мадеумазель!

Сніж. C'est sa. Нічого! Але раджу вам зараз не купувати. Розумієте? Не купуйте!

Мул. О? Він виставить її в салоні і я вже не зможу тоді купити... Ваша рада...

Сніж. Ах, так? Значить, ви не визнаєте один з моїх принципів, що те, чого хочеш, мусить бути більш за все? Ні? В такому разі, adieu! Чорна Пантера не для таких! Фі, жадний!

Мул. Я вагаюсь між двома родами краси. Полотно і...

Сніж. І гроші!

Мул. (*сміючись*). Гроші — теж краса.

Сніж. Фі! Я з вами більше не хочу балакати. Ви розумієте красу?

Мул. Смію думати.

Сніж. Ха! Ви? А хочете, я вам покажу красу. (*Хутко повертаєть ся до дверей на веранду, лякає в долоні і кричить:*) Алльо! Алльо!

В дверях з'являєть ся худя висока постать Янсона. Лице не порушино спокійне, виголене, голандське; в зубах завжди люлька. Очи дивлять ся на все спокійно, упевнено, а на Сніжинку м'яко і відданно.

В один же час з дверей вліво виходить Ріта і, звертаючись до Сніжинки говорить:

— Вибачте, але я прошу не кричати так дуже, у нас хвора дитина і се її лякає.

Сніж. (*щиро-злякано*). Ах, простіть, ради бога! Бідний мій Лесік! Я йому зробила боляче?

Ріта (*м'яче*). Він став такий неспокійний.

Янсен (*підходить і мовчки став перед Сніжинкою з спокійним чеканням в лиці*).

Сніж. Простіть, Ріто. Більше не буду. Поцілуйте його за мене. Я, бачите, хотіла тільки показати месье Мулену красу. Він її розуміє тільки в грошах.

Мулен. Pardon, смію сказати...

Сніж. Нічого не смієте сказати. Хоч ви й багато пишете про красу, любов і таке инше, а їх не знаєте. Пляшка вина, добрий рост-

биф і пікантна проститутка, от вся ваша краса. *C'est-ca, monsieur.* Янсоне, ви розумієте красу?

Янс. *(Спокійно пихкаючи люлькою)*. Сподіваюсь, що розумію.

Сніж. Подивіть ся, який тут етаж.

Ріта. Перший, можете не дивитись.

Янс. *(не звертаючи уваги, іде до вікна на улицю, розчиняє і дивить ся вниз)*.

Сніж. Скільки футів буде до землі.

Янс. З тридцять.

Сніж. Янсоне, ви розумієте красу?

Янс. *(Спокійно, флегматично)*. Розумію.

Сніж. Станьте на вікно і стрибайте вниз.

Янс. *(Пильно подивившись на неї, мовчки бере стілець, підставляє й вилазить)*.

Ріта. Сніжинко, що ви робите? Лишіть. Що за дурниці. Янсоне злізьте, я не позволяю!

Янсен. *(не звертаючи уваги лізе на вікно з люлькою в зубах)*.

Мулен. Месьє Янсоне, ви б хоч люльку свою лишили тут.

Сніж. Янсоне! Злізьте. Я згадала одну істину з Євангелля про бісер. Злізьте!

Янсон. *(мовчки змазть, зачне вікно, ставить на місце стілець і одходить)*.

Сніж. *(до Мул.)* Можете купувати полотно. *(до Ріти)* Сей бівштекс хоче купити полотно Білого Медведя! Ха-ха-ха!

Мулен. *(з витонченою і злісною іронією)*. Не дивлячись на те, що мадемуазель Сніжинка на сьому втеряє.

Сніж. Я? О, прошу. Я нічого не можу втеряти.

Ріта. В чому річ? Я нічого не розумію. *(до Мул.)* Ви справді хочете таки купити полотно Корнія?

Мул. З великою охотою, але месьє Корній не продає і не продасть.

Сніж. А ви його налякайте, що як не продасть вам, напишите про його руйнуючу критику, що полотно його—нікчемність. Та і в салон можете не допустити. Гроші — сила.

Мулен. Мадемуазель Сніжинка сьогодні холодна і гостра, як в гундрах Сібіру.

Сніжинка. Скільки ж ви даєте? Корнію! Ідіть сюди!

Мулен. Я ще нічого не даю. *(До Ріти)*. А мадам згодилась би, щоб її прекрасний образ був прикрасою мого кабінету?

Ріта. Ви хіба лишили б його у себе?

Сніжинка *(Іронічно)*. О, напевне! Через два дні був би уже у Швайцера і продавав ся б в тридцять раз дорожче!

Мулен. Ви занадто, мадемуазель, читаете в душах!

Сніжинка. А особливо в таких, як ваша!

Входять Корній, Блек і Мігуелес. Блек і Мігуелес з ложками в руках, їдять з настрюльки кашу, яку держить в одній руці Блек.

Мігуелес *(палко до Блека)*. Мистецтво мусить відбивати все! А найперш страдання, радість людей! Мистецтво...

Блек *(спокійно)*. Дуже прошу. Я вчора страшенно страдав животом... Може б, ти проявив се таємне страданне...

Мігуелес. Вульгарність не відповідь!

Сніжинка. Білий Медведю! Слухайте, продасте ви своє полотно, месє Швайцеру чи то пак месє Мулену?

Корній (*здивовано*). Я ніяке полотно не продаю, панове... От есть! Ніякого полотна не маю. Я все вже продав, що мав. (*Поводить рукою по стінах*).

Сніжинка. А се?

Корній Се — в Салон. І воно не скінчене... От маеш. Тут роботи ще... Ха!.. Ні, ні, месє Мулен, тут лучче й не думайте... І не думайте... Тут, мої панове, плюс!.. Се моя робота. Тільки моя! В сьому, мої панове, мол, скажу я вам, надія... От...

Мігуелес (*ірізно*). Продать?! Що продать?! Се полотно? Зараз? (*до Мулена*). А ну спробуйте, месє, купити його! А ну! Се полотно купити! Та ви знаєте, що в сьому полотні? Ну? А! Ви критики! Тут імпресіонізм, реалізм, натуралізм? Правда? Тут — Бог! Розумієте? Ви можете Бога купити? Говоріть!

Блек. Їж кашу, Мігуелес.

Мігуелес. Я сам от сими руками порву полотно, як сеньор Корній продасть його вам. Voila!

Блек. Мігуелес, їж кашу, бо не зостанеть ся.

Мігуелес (*Машиналино бере кашу з казанка*).

Мулен. Сеньор Мігуелес більший рояліст, ніж сам король... Але мушу спитати, колись же та продасть месє Корній своє полотно?

Сніжинка. Із Салона продасть! Ось коли.

Мігуелес. Безумовно! (*Їсть кашу*).

Корній. Мої панове! Я мушу наперед скінчити його... Наперед треба, знаєте, скінчити. А я не знаю, чи до Салона встигну... Ну, як там, Ріто, Лесіку, га?

Ріта. Зараз лікар прийде, спитаєш у його.

Корній. Ну, от, лікар. От есть. А полотно стоїть... От і маєте... Салон.

Сніжинка. Ех, Білий Медведю, зкували ви себе лікарями, Лесіками, целюшками! (*Дивить ся з сміливим викликом на Ріту*). Артист— мусить бути вільним од всього і жрецем тільки краси! Правда, сер Блек?

Блек. Yes!

Ріта. Білий Медвідь, Сніжинко, так і робить, не бійте ся!

Сніжинка. Так? О-ля-ля! Хіба такі вільні? Ха! Вільні трошки инакше виглядають. Ех, славне було колись Запоріжжя! От, месє Мулен, знаєте було колись у Українців таке військо, яке не знало сімі. Се були рицарі війни і краси! Коли чого хочеш добути, то мусиш все йому віддати. От всім артистам Січ запорозську установити. Кіями того, хто одружить ся.

Ріта (*Холодно-вороже*). Так? О, таких „рицарів“ багато знайдець ся.

Сніж. Ви думаете? Ой, ні. Сильних мало. Через целюшку не переступлять. Ха-ха-ха! Ходімте, Янсоне! Мігуелес, не стережіть, полотно все одно продадуть. (*Стук у двері з коридору*).

Ріта. Ввійдїть.

Вхо дить лікар. З настобурченими сивими бровами і різким крикливим голосом. Киває всім головою, до Ріти:

— Ну, як? Що нового? Нічого?

Ріта. Нічого.

Лікар. Температура не впала?

Ріта. Ні.

Лікар. Треба подивитись. Ходіте. *(Ідуть на ліво)*.

Корній *(Кудовчить волосся, ходить по хаті)*.

Сніж. От, Мігуелес, женіть ся і малюйте дітей і їхні страдання.

Мігуелес. В страданню дитини найбільше чистоти і краси!

Блек. Я як був малим то тільки й знав що страдав на шлунок.

Мігуелес. Ти з пелюшок — цівік.

Блек. Навпаки, найчистіща і найгарніща, виходить істота.

Мулен *(підходить до полотна, піднімає покривало й дивить ся)*.

Мігуелес *(обертаючись туди, до Блека)*. Ти подивись: ну, що варті всі ваші вазочки, голі тіла, фантазмагорії перед сим великим... Ццш... Сим все людським, сим виразом любовної скорби матери над дитиною... Тут... тут... чорт забирай, тут історія людей, тут екстракт всякої любови і краси. Ну, ти, шлунок, подивись! Та се полотно весь салон ковтне, весь, з усіма вашими примітивами, імпресіонізмами і всім лахміттем! Ось де краса! Бачиш, шлунок?

Блек. Іж кашу, Мігуелес, бо буде порожній шлунок.

Сніж *(різко)*. Се — краса? Се — інстинкт. Краса не тут. Картина показує тільки, що у автора велика сила і більше нічого, яка навіть такий пошлий мотив може зробити гарною сімфонією тонів. Але вона ж і показує, що автор гине! Білий Медвідь гине в пелюшках!

Корній *(виходячи з задуми)*. Що?.. А, панове, лишіть... Е, що там дивитись.

Мулен. Месьє Корній, я можу знайти вам доброго покуця на се полотно. Правда! Хочете?

Корній. А, мої панове, дайте мені спокій... Нікому я не продам. Ну, що ви, їй богу... Та й не до полотна мені... От маеш... Хай воно собі...

Сніж. Ходім, Ясноне!

Виходить Лікар, за ним Ріта.

Лікар *(до Корнія)*. Сина треба вивезти з Парижу. І як найшвидче. Помре. В Італію або в гори. Сими ж днями.

Корній *(розтерян)*. Сими днями?

Лікар. Чим швидче, тим краще. Говорю рішуче *(до Ріти)*. Що прописав, робити зараз же...

Корній. А тут не можна допомгти?

Лікар. Сказав — ні. Прощайте. *(Виходить, хмуρο уклонившись всім)*.

Сніж. *(хутко підходить до Корнія, сильно стискує йому руку, і з чуттєм говорить)*. Ех, ви! Бувайте... Ходіте, панове!

Всі прощають ся й мовчки виходять.

Ріта. Ну?

Корній *(Ходить по хаті, кудовчить волосся, тре носа, поводить плечима)*.

Ріта. Ну, Корнію!

Корній. Ну, що?

Ріта. Що ж ти думаєш?

Корній. У нас нема грошей.

Ріта. Я се знаю. Ти мусиш достати.

Корній. Де? (*Здивований*).

Ріта. Де хочеш.

Корній. Я не можу достати... Де ж я достану?.. Маєш... Як би я міг достати... Мені он треба за місце в Салоні, потім... той, потім франків сто, щоб... ну, словом, за протекцію... А де я візьму?

Ріта. Ти мусиш достати.

Корній. Господи Боже мій! Та де ж я достану?! От єсть. Що я не хочу чи що. Ну, маєш собі... „Мусиш“. Ну, мушу, ну, так що? Де ж я візьму? „Мусиш“... Розуміть ся, мушу... Хм! „Сими днями“... Я не можу сими днями... От єсть: я не можу тепер із Парижу їхати.

Ріта. Значить, ти цілком свідомо вбиваєш Лесіка?

Корній (*Вражено*). Ріто?! Та як ти можеш... Господи Боже мій! Лесіка... Ех!.. „Цілком свідомо“... От-се маєш!

Ріта. Цілком свідомо. Ти знаєш, що від тебе залежить його врятувати і ніби не догадуєш ся.

Корній. Я знаю? Я?!

Ріта. Ти.

Корній. Що ти хочеш сказати?

Ріта. Те, що ти сам весь час думаєш.

Корній (*сердито-тривожно*). Я нічого не думаю. От єсть! Ну, що ж я думаю? Я нічого не думаю. Говори, що я думаю?

Ріта. Ти думаєш, що треба продати полотно.

Корній. Продати полотно? Яке полотно?

Ріта. Он — те.

Корній. Ну?

Ріта. Та і все.

Корній. Та що ти говориш?! Щоб я продав се полотно! Нескінченим?! Та як же се можна? Що ти говориш? Ха! Щоб я продав се полотно. От узяв і продав і все. Наче старі штани... От — се єсть! От то-то! Ха-ха-ха!

Ріта. Се — єдиний вихід. Або смерть Лесіка, або продаж полотна.

Корній. Та чого ж смерть? Ну, маєш собі! Прийшов якийсь ідіот, сказав смерть і вже. І єсть. Чого смерть? Чого смерть?

Ріта. Того, що ся хвороба у малого може не сьогодні-завтра перейти в скоротечний туберкульоз і в два дні його не стане. Розумієш?

Корній. Та хто сказав?

Ріта. Лікар.

Корній. А, маєш, лікар!..

Ріта (*надзвичайно тихо*) Корнію! Не доводь мене до... Ти виявляєш такий егоїзм, що мені гідко до... бажання плюнути на тебе. Щоб прикрити сей егоїзм він лікарю не вірить. А кому ж вірити? Сніжинці твоїй?

Корній. Ну, то що я маю робити? Ну? Продать полотно? Та хто його купить нескінченим? Маєш!

Ріта. Мулен купить.

Корній. А, Мулен! Ага, се, розуміть ся... „Мулен купить“. А

я як? Як же я, ти подумай. Ну, ти подумай: продать полотно, се полотно... А я ж як? Так от собі живи потім і все... Та чи можеш подумати се: не скінчить і продать?..

Ріта. Можу.

Корній (*Глибоко-вражений*). Можеш?! Не скінчить, одірвать половину серця і кинуть. А, маєш, та сього не буде! А, — сього не буде ні за що. А, візьми всього мене тоді і викинь! Що то, справді! Прийшов якийсь лікар і вже, маєш. Та що то? Лесік не вмре, я скінчу і тоді... тоді можеш продавати... Та не купить Мулен! Ні за що не купить. Хто може купити нескінчене полотно? Де ти бачила?

Ріта. Він зараз гроші дасть, а скінчиш потім.

Корній. Він не дасть.

Ріта. Дасть. Позичить.

Корній. Не дасть, кажу я! Він позичить знаєш за що? (*Дивить ся на неї*) А, маєш. А так, я не позичу!

Ріта. Він купить нескінчене.

Корній. А я нескінченим не продам. От і єсть.

Ріта. Що ж ти хочеш?

Корній. Нічого. Дай мені спокій. (*Чути плач дитини*).

Ріта (*схоплюєть ся й вибігає*).

Корній (*ходить по хаті, кудовчить волоссе*). Через якийсь час Ріта з дитиною на руках входить в ательє, за нею Ганна Семеновна.

Корній (*хутко підходячи до Ріти, яка сїдає на канані*). Ну, що, як? Чого він плакав? Леську! Ти чого плакав, га?.. Ти чого плакав, медвежа моє біленьке, га? Який він став.. Болить, га?.. Посміхаєть ся... Ах, ти ж моє дитинча хороше... (*Зворушений сїдає й дивить ся на сина*).

Ганна Сем. (*обережно милуючи по голові Корнійя*). Сину!.. Тільки не сердь ся... Ну, подумай сам, чим же ся крихточка винна, га? І хіба ж таки вона не дорожча за шматок того, прости мені, рядна? Сивночку, продай...

Корній. Мамо... (*Кудовчить волоссе*). Ви, мамо, бачите, все судите по своєму... А я по своєму. От і єсть... О...

Ріта (*нахиляючись до дитини*). Лесіку, скажи татови, що він тебе не любить... Скажи йому, що він безсердечний, жорстокий...

Корній. Ну, от маєш... Та ти подумай же, як я можу се зробити? Ну?.. Так зразу... На, трах, продав, нема нічого, порожній весь.

Ріта. Ти не порожній... Ти знов будеш малювати. Син — один, а полотнів ти можеш написати багато... Се ж, Нію, один жах і еґоїзм, що ти навіть вагаєш ся... Ну, подивись на його, невже ти можеш допустити, щоб се твое живе, рідне тобі творінне погубило... Се ж ти, частина тебе. І ти оддаси за те мертве рядно? Нію!

Корній. Ну, се ти... То не мертве... І то частина мене.. А, Боже, Боже?

Ганна Сем. Сивночку, ось утрюх благаємо тебе... Хіба ж тобі таки так важко... Ну, подумай же хоч сам: шматок полотна, фарби і живе творінне, дитина твоя...

Ріта (*підносячи Лесіка до Корнійя*). Обвіми, тата, попрохай його, Лесіку, попрохай... Потягни за вуса... Посміхнись до його... Дивись, як він посміхаєть ся до тебе, як би він знав, що ти присудуєш його на смерть!

Корній. Ну, що ти їм скажеш! Видумали собі смерть і маєш... „На смерть“. Яка смерть? Ніякої смерти нема і не буде! Правда, моє медвежатко? Правда, моє дитинча хороше?.. Ніякої смерти, будеш великий, виростеш, будеш малювати... Посміхаєть ся.. Будеш? Га? Як слабенько кривить губки... Змінив ся все таки... От рисочка нова... Не дам, не дам тобі, моє бідне, померти... Мій Лесік не помре, ні, ні, тато не дасть. Правда? Тато такий великий, його Медведем звуть, він нікому, навіть смерти Лесіка не дасть... От маєш.. причепилась до мого хлопчика... Вимучила його, малюсенького, беззахистного... Он рисочки нові йому намалювала... Зовсім нові... Цілком нові. *(Пильно вдивляється і далі іворить вже неуважніше майже, машинально)*. Рисочки цілком инчі... От одна... І губки.. І носик... Бідного хлопчика. *(Озирає схилену Ріту й Лесіка)*. І у мами.

Ріта *(подивляється на Ган. Сем., яка відповідає їй підбадьорюючи м. задоволеним поглядом і хитанням голови)*.

Корній. Зовсім нові рисочки... І не такі, не такі... Хм!.. Зовсім не такі.. Ну-да.. От-тут... Безумовно! *(Схоплюєть ся й біжить до полотна, піднімає покривало й дивить ся)*.

Ріта *(стрепенувшись, перекидаєть ся повним одчаю поглядом з Ган. Сем.)*. Корнійю!!..

Корній. Зараз, зараз... Я одну хвилиночку. Одну хвилиночку... Моментально... Так-так... Зовсім не так... Зараз, зараз... *(Хапливо бере з столу палітру й щіточку)*. Зовсім не так... Зараз, голубко, зараз... Ми все се зробимо... я тільки... Все буде добре... *(Поспішно мішає фарби. Біжить до Лесіка, вдивляється, одмахуючись од Ган. Сем. і Ріти, які тягнуть його)*.

Ріта. Корнійю!! Я тобі говорю, схаменись!

Ган. Сем. Сину! Та зглянь ся ж ти, хіба ж тепер час...

Корній. Зараз, зараз... Ну, хвилиночку... Моментально... От-тут... Ну, безумовно. Ах, зовсім се не те!.. *(Біжить до полотна, зупиняєть ся, дивить ся, з одчаєм)*. Не те! Зовсім не те! Все к чорту. *(Кудочить волоссе)*.

Ріта. Корнійю! Іди сюди.

Корній. Ах, дайте мені спокій! Ну, що там? Ну, не можна ж так! Ну, добре, я знаю, Лесік хворий... Дайте ж мені... Не можна ж так! *(Одходить од полотна, вдивляється. Біжить до дитини)*.

Ріта *(Сильно хапає його, притягує до дитини)*. Се-хто! Говори!

Корній *(здивовано)*. Що ти, Ріто?

Ріта. Я тебе питаю, хто се! Син твій?

Корній. Ріто!

Ріта *(беручи його руку, прикладає до лиця дитини)*. Чуєш? *(Дитина починає плакати)*.

Корній. Ти йому боляче зробила!

Ріта *(жалує, ніжно)*. Ні, ти йому боляче робиш! Ти його вбиваєш. Чуєш ти? Дитина помре. Помре! Але я тебе загризу тоді! Задушу власними руками! Май се на увазі.

Корній *(в одчаю)*. Ріто, Ріто... От єсть... Ну, добре, ну, заспокой ся; я подумаю... *(Дитина плаче)*. Тш-ш... Цять, Лесіку, цять мій малесенький... Все буде добре... Все... все... *(Чмокає, дитина змовкає. Корній понуро задумуєть ся, дивлячись на його)*.

Ган. Сем. Сину! Ну, хіба ж таки можна бути таким? Ну, нехай собі там малюєш, але ж де ж таки видано, щоб рідну дитину зневажати через те... мистецтво... Мистецтво, сину, не дасть тобі того, що жива людина.

Ріта. Корнію. Говори: продаєш?

Корній (*глибоко зітхає. Мовчить. Тихо робить рукою дитині забавку*).

Ріта. Корнію!..

Корній (*знов зітхає. Стає на коліна перед дитиною й з любов'ю дивиться на неї*). Не знаю... Подожди трохи.

Ріта. Не можна ждати. Сьогодні ж треба..

Стук у двері і зараз же входить Сніжинка. Немов схаменившись, у порога зупиняється. — Ах, вибачайте, я думала...

Ріта (*раптом дико й мотом слопившись, робить рух, немаче збирається стрибнути на неї. Різко*). Вам чого?

Корній (*встає й озирився*).

Сніжинка (*здивовано посміхається*). Що з вами? Ви, дійсно, як пантера готові кинутись на мене. Я прийшла на хвилинку спитати: чи Білий Медвідь виїжає, бо тоді його ательє хоче взяти Клара. Але я бачу... (*з посмішкою повертається йти*).

Корній. Мое ательє?

Ріта. Клара ваша може брати. Ми ідемо.

Корній (*здивовано*). От маєш! Мое ательє.. З якої речі! От-есть!

Ріта. Ти ж не будеш лишати його за собою.

Корній. А, Боже... (*Кудочить волосся*). Та хіба... Та я не знаю, чи ми поїдемо ще. Я не знаю. От! (*До Сніж.*). Хай Клара не сподівається ся.

Сніж. А я вже думала..

Ріта. Клара може сподіватись. Так і скажіть їй.

Корній. А, Ріто, так же не можна... Ательє мое, я в йому роблю... А, маєш... Чи поїду, чи ні, а ательє... (*До Сніж.*). Хай шукає инче. От-есть...

Ріта (*різко і лухо*). Так?

Корній. Безумовно... Що ти за мене, справді, той.. Я сам знаю... Я за тебе не рішаю...

Сніж. Так я так і скажу. (*З посмішкою граціозно вислизув з кімнати*).

Ріта. Так, значить, ти не продаєш картини?! Корнію! Гляди! Продаєш чи ні?

Корній. Ріто... Не можна ж так зразу.

Ріта. Ні, тільки зразу! Ні?.. Ні?.. (*Дріжить вся*). Добре... (*Кладає дитину на канапу*). Візьміть, мамо, Лесіка. (*До Корн.*). Чудесно. Тобі, розуміється, більше хотілось би з сією простіткою..

Корній (*скривившись*). Ріто, Ріто...

Ріта. А що? Ні? Всякій простітутці сімя гадка... Ну, добре!.. (*Біжить до стіни, здіймає пальто, капелюх, одягається*). Тебе душить сімя? Тобі дорожче полотно і Сніжинки? Так? Ти думаєш, що я буду твій „очаг“ берегти? На, маєш, я тобі тепер покажу! Слухай, от тобі

заявляю: ти не хочеш піддержувати сім'ї, і я не хочу. Ти живеш для себе, і я буду. Хай Лесік помірає, мені все одно. Я не можу сидіти над сим і дивитись на те, як він гине. Я буду теж жити. Поки ти не згодишся продати картини, ти мене не побачиш в сім'ї. Чуєш?

Ган. Сем. (*трівожно*). Ріто, що ви таке задумали?

Ріта. Мамо! Я говорю серйозно. Хочете бережіть Лесіка, хочете, ні, я тепер пальцем не вдарю, хоч би зо мною... (*Лютю зціплюв зуби. До Корн.*). Ти продаєш картину? Говори!

Корній (*уперто*). Ріто, не безумствуй.

Ріта. Ні?! Я тебе питаю: ні?

Корній (*на злість, уперто*). Ні!

Ріта. Ну, так прощай!! (*Вибігає*).

Ган. Сем. Ріто!! Господи, що ж се дієть ся. Сину, ради бога, що ти робиш?! Дитина починає плакати.

Корній (*стає на коліна й починає потїшати її цмокаючи й при-мовляючи*). Цить, моє хороше, цить, дитинко, цить, хлопчику мій білє-сенький. Мама твоя — дика, безумна, але вона вернеть ся.

Ган. Сем. Сину! Скажи ж, що ти собі думаєш?!

Корній (*холодно, уперто*). Нічого, мамо... Лесік видужає... Вона завтра прийде... Цить моє покинуте, бідне медвежатко... Цить, моє жите, цить! (*Дитина плаче. Підводить ся, хапає себе за гриву й поводить з мукою головою*). Ах, свинство ж яке, Боже мій!..

ДІЯ II.

Артистичне кабаре, подїлене надвоє колонами. В другій, задній половині видно стойку з пляшками, закусками і т. п. За столиками публіка.

Глухий гомін балачок музики і сміху.

В першій половині ряд столиків. Передні порожні. За задніми сидять дві групи. В першій позаду: Мігуелес, Блек, дівчина з білим боа, тихо балакають.

В другій попередю: Кардинал, поважний субект, з довгим волосєм, немолодий, одянений з претензією на оригінальність; Лемоньє, гарний юнак з похмурим лицем, Мімі, гарненька „модель“, Сафо, жвава, непосидлива. Побіля крутять ся гарсони.

Сафо. Гарсон! Гарсон! Прошу жовтого лікеру на рахунок сього пана. (*Показує на Кардинала*).

Кардинал. (*Поважно*). Дитино! Не вводи в бруд одного з малих сих! А ти, сину мій, не подавай, бо ризкуєш своєю кишенью одповідати перед хазяїном. Істинно, говорю тобі, Сафо: лукаву і жадну душу маєш...

Сафо. Ха-ха-ха! Ти сьогодні мій старенький, в чудовому настрою. Я беру з собою сьогодні на ніч Мімі, бо мій Кардинал удушить мене проповідю до ранку. (*Жалібно*). Старе-є-вський, я питки хочу, фі, сором ся, скупердяго!

Кардинал. Дитино, — сказано: аз, прийду і напете ся. Чекай прийде Еміль... і...

Хутко входить Штіф, худенький, остроокий, вузьколиций, худий, сїруватий. Bonjour, messieurs — dames! Servus!

А! Два Аякса!.. Ся маєте? Servus, Кардинал! (*Тоненьким голоском до Мімі*). Мі-мі! (*З Сафо ручкаєть ся сильно, бурно. Лякає по спині Лемоньє, що хмуро одсуваєть ся*). Гарсон! Вос! Раз-два! (*Вішає пальто на віталку*). Мої панове! Я весь горю! О, не коханнем, не сим свя- тим і... і чудовим вогнем. (*Позирає на Лемоньє*).

Кардинал. А грішним і низьким голодом.

Штіф. О, ні! Сьогодні я снідав. Ні, щось инче зідає мою душу. Уявіть собі, кого я тільки що бачив?

Сафо. Жовту Габріель!

Штіф. (*зневажливо кривить губи*). Пфе! Я про неї й забув ду- мать. Мулена з Чорною Пантерою!

Сафо. О-ля? Де? Коли?

Кардинал. Дитинко, не хвилюй ся, все можливо на сім веред- ливім світі.

Штіф. Знаєте, де вони були сі дні, як вона так трагічно ки- нула свого Медведя...

Мігуелес. (*Втає й підходить. Гаряче*): Ви бачили сеньору Ка- невич?

Штіф. Так, сеньоре, я бачив сеньору Каневич з сеньором Му- леном.

Сафо. Значить, вона вже тепер його amie? О, бідний Білий Мед- відь! Він такий симпатичний!

Штіф. О-ля! Се ще не відомо, хто бідний! В тому-то й трагедія нашого бідного Мулена! Уявіть собі: вона вже третій день живе на його гроші, наняв їй на Grands Boulevards квартиру, їздить на автомо- білях і... (*піднімає палець до гори*) і... ще ні одного поцілунка! Ха- ха, ха.

Сафо (*з щирим жалем*). О, бідний!.. Та як же вона так сміє!

Кардинал. Дитинко не хвилюй ся, все можливо. Ну?

Штіф. Ну, і що вам більше! Хіба се не трагедія? Мулен і та- кий видатки! От влопав ся... Ха-ха-ха! Як би ви його бачили! От за- палила! Очи горять, сам аж схуд.. Двісті франків за два дні... Сам казав...

Лемоньє. Меррзота! І тут підраховув.

Штіф. О, Мулен скрізь, мон vieux, підраховує! Двісті франків! На, се Мулен тепер мусить собі чимсь одплатити.

Мігуелес. А ви звідки знаєте, що ні одного поцілунку? Хіба во- ни не разом живуть?

Штіф. О, ні! Він казав, що вона чогось жде. Взагалі я вам ска- жу, мої панове, се надзвичайно пікантна історія. Як розказував мені Му- лен, се щось екстравагантне. Се любов якоїсь дикунки. Вона то обіцяє йому неземні блага, то смієть ся з його, кудись рветь ся, то сидить як камінь. Потім схоплюєть ся, велить везти себе в шантани, регочеть ся, робить скандали. Але се... о, всьому і є трагедія, нашого Мулена, се йо- го найбільш притягає до неї! Ха-ха-ха! Ох, натягне вона великого но- са старенькому Мулену. Але ж я буду радий — Ого!

Мігуелес (*стрінуєть ся й одходить до свого столику*).

Лемоньє. Через що ж Мулен вам все се розказував?

Штіф. О, ми з ним близькі приятелі! Мій добрий Мулен... О! ще як він був простим репортером, ми з ним знали ся.

Сафо. Ах, я хотіла б ще раз побачити сю дикунку! Вона дуже гарна! Правда, старенький? Ти б у неї закохав ся?

Кардинал. Досить з мене — і цивілізованої... Я вже... *(змовкає)*.
Входить Корній похмурий. Озираєть ся, ніби когось шукає, киває всім головою, роздягаєть ся і сїдає окремо за передній столик. Гарсону, що підби: Вос.

Штіф і компанія переморжують ся.

Корній *(голосно до Мігуелеса)*. Мігуелес, Сніжинки ще не було тут? Не бачили?

Міг. Ні, не було. Вона має зараз прийти.

Корній. Ага... Дякую... *(Задумливо тарабанить пальцями по столику)*.

Штіф *(до Мігуелеса)*. Eh bien, mon ami, як же там з Салоном? Приймуть вас?

Мігуелес. Я з Салоном нічого спільного не маю! Хапуги і чиновники! Їм би виставку свинячих окороків робити, а не мистецтва. Товстопузі буржуа!

Штіф. Ха-ха-ха!

Кардинал. А вашу, Блек, роботу візьмуть?

Блек. Сподіваюсь.

Кардинал. Як же ви думаете про їх.

Блек. Чудесні люди. Знавці мистецтва.

Штіф і Сафо сміють ся.

Мігуелес. А ти не підмазував Сербена? Ні?

Блек *(безрухомо-спокійно)*, Підмазував.

Мігуелес. *(палко)* Ну? І вони — чудесні люди?

Блек. На сей раз для мене чудесні.

Мімі *(весь час обережно, але неодступно ніжно кокетуючи зачіпала Лемоньє, часом цурь тепочучи)*.

Лемоньє. *(раптом підводчись, до неї хмуро)*: Ходім.

Мімі. *(Огоче, хутко встаючи, до всіх)*: Adieu.

Сафо. Ти куди?

Мімі *(скромно)*. Ми підем прогулятись.

Лемоньє *(оглядаючись, ні на кого не дивить ся)*.

Кардинал *(до його)*. О, хмурий юначе, куди веде тебе твоя понура душа? Чому покидаєш нас в самоті?

Лемоньє *(беручи під руку Мімі)*. Adieu! *(Виходять)*.

Сафо. Ну, й Мімі! Ах, каналія, як вона вміє се робити. О, ви, муштини! От уже й утішив ся... На!

Кардинал. Дитинко! Він артист. Всяка краса йому близька й утішна.

Штіф. Ха-ха-ха. О, ся потішить! *(Входять)*: Сніжка і Янсон.

Сніжинка *(злека в такт похитуючись на ході наспівує)*:

Si vous voulez de l'amour

Depechez vous toujours

O-la-la la-la la-la-là.

А, святійший Кардинале! Ви вже на своєму місці з прекрасною Сафо? Servus! Сеньор і сер також? *(кидає поглядом в Корнійа)*. А деж

Каміль, Доден, Варсавія? Де ж поет наш? (*Здоровкаєть ся. За нею Янсон з молькою в зубах*).

Кардинал. Сьогодні наша братська обитель буде пустувати. Наші орли полетіли на бал „незалежних новаторів“. Helas!

Сніж. Ах, бал „незалежних новаторів“, се — вистава неестетичної естетyki і огидної краси? Фі, я їм руки не подам. (*Гарсону*). Мені на той столик (*хитає на стіл Корнія*) blanche... Янсоне, я думаю, ви не будете нудитись в суспільстві шановних колег моїх? Tres bien! Я маю де-що сказати нашому Білому Медведю.

Янсон (*мовчки вклоняєть ся і сїдав біля Штіфа*).

Блек (*голосно*). Панове! Хто хоче чути поему нашої поетеси? (*Показує на дівчину в білім боа*).

Сафо. О, я, я! (*Схопляєть ся*).

Кардинал. Поему нашої поетеси? О, який сюрприз! Ми слухаємо всіма ухами наших душ! На стіл! На стіл! Стіл для поетеси!

Блек. Заспокойтесь. Поетеса сьогодні хоче читати для вибраних. Хто хоче бути вибраним?

Кард. Сафо, Штіф. Я, я, я!

Блек. В такому разі, приклоніть вуха душ ваших до нашого столика.

Кард. О, з великим раюваннем! Я зарані переносусь в надземні сфери краси і поезії. (*Всі переходять на той стіл, за ним спокійно Янсон. Поетеса починає тихо читати*).

Тим часом Сніжинка підходить до Корнія. Кладе йому руку на плече і тихо говорить.

— Добрий вечір, сумний Медведю!

Корній (*Виходячи з задуми*). А, добрий вечір... Сідайте... Я, знаєте, той... трохи задумав ся... Ви давно прийшли.

Сніж. Ні, зараз осе... (*Сїдає проти його*)! Ну, як ся маєте? Цілий день вас не бачила. Що нового?

Корній. Нічого... Що ж може бути нового.

Сніж. Як Лесіку?

Корній. Сьогодні лучче... Далеко лучче... Не плаче... Жар менше... Лучче... Що лучче... то лучче, то правда... То правда...

Сніжко. А про Ріту нічого не знаєте?

Корній. Ні, не знаю... Не знаю нічого... Не знаю... Що ж, з Рітою кінець... Се — ясно. Тільки все таки їй треба було б якось той... якось се инакше... Так мені здаєть ся... Занадто вона гаряча... дика... самолюбива...

Сніж. Ви каєтесь?

Корній. Я не каюсь... Ні... Що ж?.. Тут дві сили... стукнулись... Так мені здаєть ся... Каються нема чого... Лесіку лучче... Тільки все таки... той... все таки... якось се не так... Я знаю, вона пішла до Мулена...

Сніж. Ви ревнуєте? Ха-ха-ха! Ну, розумієть ся, до Мулена, а ви думали куди? А потім, піде до другого. А ви мали її за таку святу? О, такі найшвидче котять ся. Святість найслабша перепона, вона занадто напружена, мій бідний Медведю! Святість легче всього рветь ся... Ха-ха-ха! О, бідний покинутий муж, сидить, сумує, колихає дитинку і

гіркі сльози лє. Бідний, бідний! Ну, я певна, що ви повісились би як би Лесік помер. Правда?

Корній. Тут, Сніжинко, мало смішного... Тут, бачите... Не вмію я вам сказати, тут...

Сніж. (*гаряче-злісно*). Тут тільки смішно! Ви — хто: артист, творець краси, чи фабрикант дітей? Хто?

Корній. Е, все можна говорити. Тут, Сніжинко, не те... Тут...

Сніж. Ні, тут тільки „те“! Артист — є жрець, артист — весь, краса повинен бути, весь! Пелюшки, горшечки, колиски, — се не його справа! Двом богам не служать! Хто хоче бути великим артистом, той не повинен бруднити себе. Ну, що з того, що помре ваш Лесік? Будемо говорити, нарешті, прямо. Що з того? Ну, не стане на світі штаточка мяса, яке кричить, робить не-естетичні штуки і... і вяже людей. А замість того ви стаєте вільним, легким, ви всі сили даєте тому, що вічно, що вище мяса! Так, так, Медведю, гарний і бідний! Краса вічна. Ну, подумайте самі об'єктивно, холодно, не правду я кажу?

Корній. А маеш. „Подумайте“. Та хіба тільки треба „подумати“, щоб усе добре було... А тут (*бе себе в груди*) подумаеш? Єсть тут щось і ніякі думання нічого не допоможуть... Маеш... І ті також говорять: „подумай“... Ну, і думаю, ну, і що? От і єсть. А те, що тут, ніяких дум не розуміє. От і вже. „Подумай“... А, Боже, Боже!.. (*Сильно зачісує руками волоссе назад*).

Сніж. (*Якийсь мент мовчить. З усмішкою*): Так... Значить, ви — не артист. Я помилилась. Я думала, що в вас велика сила і ви даєте щось надзвичайне. А що ви дали досі? Нічого. Де кілька малюнків, які зараз же й продавали, бо у Лесіка пелюшок не було, бо Лесіку було холодно і треба дров купити, бо Ріта ослабла і треба було касторки купувати, бо... А! Фе!. Артист з голови до ніг, од мозка до серця мусять бути красою, коли хоче не малюнки дати, а красу, велику і вічну! От що, мій Медведю! Сімя — се дикі, темні інстинкти, се звіряче, а краса в чисто-людському. Чуєте, Медведю?

Корній А—а, все можна сказати, все... Та що з того?.. Може, й так... Тільки ви все таки... не так... Що таке краса? Що таке людське? А.., все можна сказати... Все, Сніжинко, можна сказати... Так, так... А що я не дав нічого, то правда, е-е, правда... Але дам, Сніжинко, дам!

Сніжинка. Не дасте.

Корній. (*Стукає кулаком по столі*) Дам!

Сніжинка. Не дасте.

Підскакує гарсон: — Месьє?

Корній. (*Здивовано*). Я.. нічого... А про те... Дайте мені... пляшку коньяку і дві чарки. Найміцнішого...

Сніж. Може, не треба, Медведю?

Корній. Не треба?.. Ні, давайте... Треба (*Гарсон біжить до стойки і зараз же приносить*). Дам, Сніжинко! Мушу дати, бо розірве мене те, що от-тут... (*показує на груди*). Мушу. От і єсть. Хочу не хоч, а мушу.

Сніж. О—ля! Так вам і дозволять!

Корн. На, маеш! Хто мені не дозволить?

Сніж. „Священий очаг сімі“, пелюшки, Медведю!

ЛНВістник 1911, кн. VI.

26

Корн. Ні, сього не буде... Се мусить якось инакше... От хай все се якось... той... І вже инакше.. Так не можливо... А, ні, так уже далі неможливо!.. Або хай вона теж якось заробля, або десь Лесіка дати... Я не знаю, а Боже, я нічого не знаю ще, як там, але так неможливо далі. От і вже. (З мукою) Сніжинко! вірите, мене душить от тут (показує на груди) я не можу! От не можу та й усе. Я мушу щось дати... Я вже мушу! Я не можу дрібничок... От се полотно, я хотів дати щось таке, що мусить... що віки життя мусить пронизати одною ниткою. Розумієте, Сніжинко, провести нитку через все життє, як бублики нанизати на неї те, що у всіх віках було й буде. От так його нанизати та й уже. Ну, і от... Дрібниця — триста-чотириста франків і все к чорту... І вже маєш... Нема нічого... І от єсть тобі... А, Боже!

Сніжинка. (наспівує):

Si vous voulez de l'amour
Depechez vous toujours.

Ні, Медведю, нічого ви же дасте. Малюйте пелюшки, єдине вам зосталось; товстенькі буржуаски будуть купувати і вішати над колісками свої товстеньких бебел!... Ха-ха-ха! Закиньте вічне, воно не має ніякого відношення до буржуазок. За те матимете батистові пелюшки для Лесіка. Ну, наливайте, випемо за батистові пелюшки! Ха-ха-ха!

Корній. Ні, за вічне... Сніжинко... (Наливає).

Сніжинка.. Ну, а признайте ся, болить серце за кігтями Пантери? Га? Признайте ся.

Корній. Пийте, Сніжинко. І не смійтесь з мене... Ви дуже гарна, а коли смієтесь з сього то не гарно... Вибачте.., але правда...

Сніж. О? Я — гарна? Ви думаете?

Корн. Дуже гарна. В вас пірнути можна...

Сніж. Чом же ви не пірнаєте?

Корн. Е, Сніжинко... Ну, за вічне! (Пе).

Сніж. Ні, відповідайте. Я хочу знати.

Корн. Пийте краще... Не все треба знати...

Сніж. Пелюшки не пускають?

Корн. Не треба сміятись... Не треба Сніжинко. В пелюшках теж краса... Ах, краса, краса і в них... Е, наливаймо ще! Все одно, як той казав... Тільки не смійтесь...

Сніж. А я хочу з вас сміятись! Хочу сміятись до... сліз. Медведю! Чуєте, до сліз! І знаєте, через що? Сказати? Га? Сказати? (хвилює ся). Ну, що ж, і скажу! Через те, Медведю, що... що люблю вас. Чуєте, люблю... О, ви червонієте?.. Так, так люблю. Але не так, як... Ні, я не буду про неї говорити. Чуєте! Я не буду про „неї“ говорити. Я люблю вас так, що ви дасте дійсну красу. Я красою оточу нашу любов, такою красою, що із під ваших рук може вилитись тільки краса. Чуєте, мій великий Білий Медведю? Але для моєї любови треба бути вільним, моя любов не вяже і не знає язаних, моя — любов — тільки любов. Чуєте, Медведю? Хочете випить за мою любов? Хочете? (Хвилює ся).

Корній. Сніжинко. А, Боже! От єсть... Сніжинко, лучче мовчіть.. Лучче мовчіть, бо вийде не краса, а.. Се все не так.. І не те..

Сніж. Чому не говорити про се?

Корн. Не треба... Незараз... Я нічого не знаю Де... вона?! (*Стукає кулаком по столі*).

Сніж. (*Глухо*). Вона з Муленом.

Корн. А, з Муленом!.. Вона з Муленом. Розуміть ся вона з Муленом.

Сніж. Ви її любите?

Корн. А я знаю, чи я люблю її чи ненавижу? Я знаю? Вона здушила мене, от що я знаю! От се я знаю..

Коло другого столу часто чують ся викрики захоплення, тихе читання поетеси.

Сніжинка. Хто сильний, той все з себе може скинути.

Корн. О, не все... А, вибачайте, не все. Віків з себе не скинеш... Ха!.. А Лесік і Пантера — віки. Розумієте, Сніжинко? Ні? А, бо ви — Сніжинка. Ха-ха-ха! Ну, випемо за віки коли так і за... Сніжинку, і за красу, і за... за... Пийте, Сніжинко... За Пантеру не хочете? Ха-ха, о, вона — справжня Пантера! Ну, та нічого... А, нічого... (*Пє, наливає, знов пє*).

Сніж. (*Риптом ненатурально реоче*). Ха-ха-ха! А ви й повірили, що я вас люблю? Невже повірили? Правда?

Корн. (*просто*). Повірив.

Сніж. Ха-ха-ха! Одначе, самовпевнений же ви! Як легко повірили? Та за щож би я вас любила? Га? Ха-ха-ха! Ах, ви простодушний Медведю, чистий Медвідь, так і повірив... Ха-ха-ха! О, голубе, щоб Сніжинка полюбила, треба щось для того мати, треба щось Сніжинці за те дати. Бачите Янсона? А ну спитайте його, що йому дала Сніжинка за те, що він дає? А-ну! О, Янсон розуміє красу, навіть красу страдання... Ха-ха-ха! А він так одразу й повірив... І навіть просить не говорити про се. Думкою боїть ся зрадити... Ха-ха-ха...

Корн. Значить, помилив ся... Ви досить щиро говорили... Ну, помилив ся...

Сніж. І тільки всього?... (*Напружено жде чогось від його*).

В сей мент чуєть ся дзвінкий жіночий голос за колонами і хутко входить Ріта, багато одягнена, в модному капелюху, з блискучими очима, різкими, піднятими руками. До Мулена, що йде за нею:

— Ну, швидче! Я змерзла... Вина і всього... О, тут вже... А! і Білий Медвідь єсть з білою Сніжинкою? Яка поезія! Месьє Мулен, ви не соромтесь, тут всі свої. Ми сядемо тут? Чудесно... Швидче вина. Гарсон! Вина!

Корній (*Зразу напружившись, побачивши Ріту, сїдає так, щоб видно було Ріту. Голосно до Сніжинки*): Ну, так за вічне, Сніжинко! (*пє*).

Ріта. Ха-ха ха! Мулен! А ми за мент! Правда?

Мулен. (*розглядаючись, теж піднято*) О, чого? І ми за вічне можемо випити! (*Вічливо укланяєть ся Сніжинці й Корнійю, ті недбало хитають йому головою*).

Ріта. Ні, хочу за момент! Тільки за мент. Правда, Білий Медведю? Чи ти мене вже й не пізнаєш? Давно не бачились, може, й забув уже! Добрий вечір! Се-ж я — жінка твоя.

Корній. Добрий вечір!

Ріта. Як же там твоє велике полотно?

Корній. Чудесно... Моє полотно чудесно собі стоїть.

Ріта (з натиском). Стоїть?

Корній. Стоїть.

Ріта. Ага! А ти собі тут?

Корній. А я собі тут.

Ріта. Ха-ха-ха!.. Ну, значить все в незмінному стані... Чудесно! Ми значить сучасні супруги! Ха-ха-ха!.. От-се я розумію. (Видно тяжко питати, з усиленням): Ну, а як же там наша дитина? Ха-ха-ха!.. Той, як його... забула вже, як він називається, ах Лесік, ну — так, Лесік? Як же там наш Лесік? Га? (Дуже швидко до гарсона). А! Вино... Се яке? Фі, я сього не хочу, я не люблю... Не звикла... А се? Ага, се добре. Ну, Медведю, як же син наш, га?

Корній. Піди подивись...

Ріта. Ніколи голубчику... Сьогодні ще маю в Chat poire їхати, а завтра теж цілий занятий. (До Мулена). Правда, милий?... Може, ви Сніжинко, знаєте? Хоч вас і не цікавлять такі дрібниці, але ви тепер мабуть ближче стоїте до них і знаєте?

Сніж. О, розумієть ся, знаю! Я тільки що од Лесіка... Він себе чудесно почуває... Зараз так сміяла ся з ним... Ніяк не хотів пускати мене...

Ріта (хрипло). Хіба?... (Прохогом наливає шклянку вина і випиває). О, значить, усе добре... Ну, і чудесно!.. Ха-ха-ха! І нам чудесно. (До Мулена). Що ти, мій старенький, так сидиш наче в гостях? Пий! Пий же, говорю! Плачу за все!

Мулен. Ріто, і тут буде те саме, що вчора?.. Ха-ха-ха!

Ріта. А що вчора? А хіба вчора погано було? Ха! Я вчора одному цікавому добродію такочу, як, наприклад, от сей (повертаєть ся до Штіфа, що цікаво підійшов) пляшкою голову погладила... (до Штіфа). Може хочете спробувати? Чудесно виходить!

Штіф. О, дякую, я не цікавий до таких експериментів.

Ріта (До Сніж.) Так, кажете, наша дитина... ха-ха-ха... гарно себе почуває?

Сніж. Пречудово! Такий веселий, свіжий, я його давно таким не знаю. Білий Медвідь хоче навіть писати його й мене... Вашу фігуру витерти і замінити моєю...

Ріта (юстро-дико до Корній). Правда?!!

Корній. А, маєш!.. Ні... Сніжинка жартує...

Сніж. Але се чудесна ідея! Ха-ха-ха!

Ріта (Мовчки, тяжко дихаючи дивить ся на Сніжинку. Тихо-хрипло): Сніжинка дуже весело жартує... Але... (круто одвертаєть ся до Мулена). Ну, що, правда тут весело? А бач не хотів іти! Насилу затигла сюди... Тут так весело жартують, так затишно... Ну, чом же не пеш. Пий!.. Фу, душно як! Треба роздягатись. (Встав роздягаєть ся і вішає пальто на колону. Після того прибіраєть ся проти дзеркала).

Мулен. (до Штіфа). Ти думаєш, я що-небудь розумію? Се вино знає, де воно, що воно? Так само я знаю... Ся жінщина вміє закрутити голову... О, вона вміє! Але все одно!.. Ха-ха-ха! Ти дивиєш ся? О, я сам себе не пізнаю. Мулен здурів. Так ти можеш всім сказати. Мулен здурів і більше нічого! Пий (Пє).

Штіф. За жінчину, яка вмє закрутити!.. (Пе).

Ріта (підходячи до столу). А! Мій старенький часу не гає! Але чому так пусто сьогодні тут? Де ж сімя артистів!

Штіф. Сімя артистів, мадам, на балю „незалежних новаторів“.

Ріта. А се що за категорія? Яке новаторство ще заводять? Може, щоб мушчини родили дітей, а жінчини жили з любовниками?

Штіф. Ха-ха-ха! О, я був би першим ворогом таких „новаторів“.

Ріта. А чому ті сидять там? Сер Блек, Мігуелес! Ідїть сюди. І ви Кардинал. Ідїть до гурту, веселїще буде. І дам ваших кличте. Се — ваші амїє? Чудесно! Тут жон не має, всі ми амїє. Правда, Мулен? Ха-ха-ха! А ти бояв ся йти сюди, думав що я до мужа побїжу. Ну, от мій муж, ну, і що ж? Бїжу? Га? Ха-ха-ха! Ми сучасні суируги? Ну, що ж ви, Блек, Мігуелес? Не хочете?

(Тї встають і нерїшуче переходять на сей стіл).

Ріта. От і чудово. Ви ще пете? Пийте, Мулен платить. Власне, не Мулен, а я, бо те, що він зараз платить, я потїм одплачу. Правда, Мулен? Скїльки я тобї вже винна? Рахунок ведеш? Знаю, ведеш. Ну, і веди...

Мулен. А, розумїєть ся, веду. Всяк своє веде! Пийте, панове! Чорна Пантера всіх нас частує. Ха-ха-ха! Штіфе, пий!

Ріта (до Корнїя й Снїжжинки). А ви чоґо ж? Не хочете? Мулен, я хочу танцювати! Скажи, щоб прийшли сюди музики.

Мулен. (Схоплюючись в пляному захватї). Музики? Тут?

Ріта. А де ж? Я хочу танцювати танок апашів. З тобою! Хочеш?

Мулен. Розумїєть ся хочу! Ха-ха-ха! Гарсон! Музиків сюди. Хутко! Ми будемо танцювати танок апашів з Чорною Пантерою. О-ля! Геть столи! Панове, пересїдайте на другї столи, середина вільна мусить бути. Штріфе, помагай!

Видко, як гарсон говорить щось хозяйїну, той стискує плечима, одповідає і гарсон бїжить у другий кїнець кабаре. Через якийсь час веде музиків. Публїка починає підходити наперед і зазирати крізь колони.

Ріта (на Мулена). Ач, як розходив ся! Ха-ха-ха! Мігуелес, що ви на мене так дивитесь? Га?

Мігуелес (серйозно). Я не впїзнаю сеньору.

Ріта. Чому? Весела? О, я вмїю бути дуже веселою. Може хочете зо мною танок апашів зтанцювати?

Мігуелес. Дякую, я не вмїю.

Ріта. Шкода. У вас постать дуже хороша для сього танку. Ви його не вмїєте? А я вмїю. О, чудовий танок! О, і музики вже йдуть. Мулен, на середину.

Корнїй (весь час не і стає хмурнїщим і хмурнїщим. Раптом не видержує і голосно говорить): Запнїть завїсу!

Ріта. (Хутко в його бїк). Що? А ви хто такий? Яке вам дїло? Не подобаєть ся, можете забїратись. Не смїть запинати! Я хочу танцювати. Прошу всіх, все кафе, весь Париж! Чорна Пантера, коханка Мулена буде танцювати танок... (До Мулена). Ха-ха-ха!.. А месьє Мулен уже й просїяв? О, нї, я ще не коханка і не амїє месьє Мулена!

Я — жона артиста Корнїя Каневича. Voila! Ось — мій муж. А я жо-на його, буду зараз танцювати танох апашів. Ну? Музики готові?

— *Голос од музиків*: — Готові?

(*Публіка товпить ся крізь колони. Сніжинка щось говорить Корнїєви, але той понуво дивить ся на Рїту*).

Рїта. Ну, Мулен, починаємо?

Мулен. Я весь тут.

Рїта. (*Хляскає в долонї музикам*). Альо! (*Музики грають. Рїта й Мулен танцюють. Де далї то з більшим запалом, якоюсь дикою п'яною жагою і майстерством*).

Сніжинка. (*захоплено встав й жадно слїдкує. До Корнїя*). Вона гарна, Медведю! Вона страшно гарна!

Рїта. Швидче, музики!

Корнїй. (*пв, але не зводить очей з Рїти. Кулаки його машинально стискають ся. Він то схопить ся, то знов слає. І знов не чарку за чаркою*).

Рїта. Фу, годї!.. (*Важко дихаючи, підбіває до Корнїя*). Ну, що? Гарно танцювала? Га?..

Сніжинка. Чудово, Рїто!!

Рїта (*не звертаючи на неї уваги*). Ну? Не думав, що я можу, га? Ха-ха-ха! Думав тільки пелюшки мити можу? Що ж ти мовчиш? Подобаєть ся, кажи?

Корнїй. (*Сильно ставить чарку на стіл, не відповідає*)

Рїта. Ха-ха-ха! Обережно, чарху розібеш, двадцять сантиметрів коштує, не хватить заплатити. Ха-ха-ха! (*Одходить*) Мулене, дякую! О, дякую.. Ну, що, Мігуелєс, може, ви зо мною хочете? Ах, ви не вмієте! Ну, не треба... А публіки скільки. (*До неї*). Цікаво, правда? Ха-ха-ха! (*Публіка розходить ся балакаючи*).

Штіф. Ви чудово танцювали, се щось надзвичайне. У вас така пластика...

Рїта. Невже? Пластика? О, у мене пластика, ха-ха-ха!.. А ви пете? Панове, мусите всі пити, бо буду сердита. Блек, пийте, я не хочу, щоб коло мене були тверезі очі! Мусите, всі п'яні бути.

Блек. У п'яного мадам, очі більш тверезі, ніж у тверезого.

Рїта. Все одно!.. Мулен... О, мій Мулен... які в тебе зараз чудові очі. Білий Медведю! Подивись, які очі у месє Мулена... Подивись, Мулен, покажи моему мужу, які в тебе очі зараз... Масляні, жадні, ха-ха-ха! Такі і в мого мужа були колись... Що ви, панове, шопочетесь? Не вірите? Спитайте у мого мужа... А Мулен все так же дивить ся... Одухів, правда? Алей чекай, ти ще рано дивиш ся... так. А се забув... (*Виймає зза корсажу карти*). Хочеш грати?..

Мулен. (*З викликом*). Хочу!

Рїта. А? Не боїш ся вже?

Мулен. Все одно. Чим швидче, тим краще! Давай!

Рїта. О? А я не хочу... Панове, хто хоче з нами в карти гра-ти? У нас гарна гра. Ми граємо з Муленом на поцілунки. Кожний поцілунок мій коштує сто франків. Десять поцілунків тисяча фравків або одна ніч любови... Але я на поцілунки тільки з моїм Муленом граю. Вже прогала йому пять поцілунків ще пять і... і... я твоя? Правда? Аміє,

га? Ха-ха-ха! Чуєш, Білий Медведю? Хочеш грати з нами?.. Але бідний, чим же ти гратимеш? Хіба полотном? Ха-ха! Ну, Мулен! Граймо! Панове, хто хоче? Мігуелес? Блек? Кардинал?

Сафо. Я хочу грати!

Ріта. О? Чудесно! Теж на поцілунки?

Сафо. О, ні, я на гроші. Кардинал, я хочу грати.

Мулен. Штіфе! Грай! Ставка скільки хто хоче. Гра — штос.

(Всі тихо між собою балакають. Підходить і Янсон).

Ріта. Поцілунок на червового короля. На тебе, Білий Медведю!
Ха-ха-ха!

Мулен. Ще хто?

Янсон. На жирову кралю сто франків або один поцілунок.

Сніжинка. *(Схотившись, вражено.)* Янсоне! Се що?

Янсон *(спокійно)*. Краса виграє.

Мулен. Ще хто?

Сафо. І я на жирову кралю десять фразів.

Ріта. Ого! Швидче, Мулене!

Мулен. Ще хто? Нікого? Очиняю колоду. *(Дає направо й наліво).*

Сафо. Жирова краля! Програла!

Мулен. Побита!

Янсон *(спокійно)*. Краса виграє.

Ріта. Ну, Білий Медвідь? Хто кого чи Мулен тебе чи ти Мулена?

Мулен. Раз-два. Раз-два. Червовий король. Побитий! Шість поцілунків! Прошу. Хто ставить?

Кардинал. *(виймаючи гаманець)*. Хм! Я волів би, дитинко, щоб ти грала на поцілунки. *(Дав гроші).*

Сафо. Он-я-як? Ах, ти ж... Ну, чекай!

Ріта. Два зразу на червового короля! Кінчать так кінчать!

Мулен. *(в захваті)*. Чудово? Ще хто?

Янсон. Сто на жирову кралю.

Сафо. Я десять на неї!

Мулен. Чудово! Очиняю колоду. Раз-два. Раз-два. Раз-два. Червовий король. Побитий. Вісім поцілунків!..

Сафо. Далі ж, далі! Що за свинство!

Мулен. Ах, далі.. *(здає)*.

Ріта. Білий Медведю! Побиває тебе Мулен! Та що ти все пеш?! Ти б краще пограв! Га? Не хочеш? Останні два поцілунки ставлю..
(В юлосі мука, і одчай, і завзяте). Прошай ся. Ну?

Корній. *(помалу встав і підходить до столу, заклавши руки в кишені)*.

Мулен. *(З легкою тривоюю, але й з викликом дивить ся на його)*. Месьє Корній хоче грати?

Корній. Ні, хочу дивитись

Ріта. Тільки дивитись?..

Сафо. *(Незадоволено)*. Е, я не хочу грати, як так.

Кардинал. То найкраще, дитино, давай сюди гроші. То не наша гра.

Мулен *(До Ріти)*. Ну? *(Випиває шклянку вина)*.

Ріта. *(Встав. Глухо)*. Уже вісім? Більше ніхто не хоче грати?..

Ну, розумієть ся. Значить, зараз кінець?.. Ну!.. Знаєте що Мулене: або квит на все, або... кінець грі і... всьому. Хотите?

Мулен. (*Хвилюючись*). На все квит чи тільки на поцілунки?

Ріта. Ха-ха-ха! І тут торгуєть ся. Ні, за рукавички, що ви сьогодні купили, я вам зостанусь винна п'ять франків! Кінець або так, або так! Фу?

Мулен. Добре. На Червоного короля?

Ріта. На Червоного короля!

Мулен. (*Здушено*) Очиняю колоду. Раз-два. Раз-два.

Корній. Стійте. (*Дуже хвилюєть ся, хрипло:*) Ні, нічого . здавайте!

Ріта. Що ти хотів? Що ти хотів? Чекайте, Мулене! Що ж ти хотів, говори скоріше! Ну? Ну, що? Ну, говори ж, ти!!

Корній. Нічого далі...

Ріта (*дико*). А-а. Ну, так далі, Мулене, далі, швидче кидай подлого Червоного дурня! Швидче ж, ну, руки дріжать, теж мущина!

Мулен. (*трусачись весь*). Раз два, раз два! (*Всі напруженно сліdkують*).

Ріта. Швидче, швидче!

Мулен. Червоний Король! Побитий!

Ріта (*тихо опускаючись на стілець*). Ну, от і кінець. Побитий. (*Заплющує очи і сидить як мертва*). Тепер кінець.

Корній (*хрипло, голосно*). Ну, а тепер весь квит на моє полотно... На полотно. Ну?

Мулен (*розтеряно*). На полотно?...

Ріта (*хутко підіймаєть ся й напруженно застиває*).

Корній. Так, на моє полотно... Не варто?.. Програю, ваше полотно і... Чорна Пантера... Виграю... — моє полотно і... Чорна Пантера...

Ріта (*гордо*). Чорна Пантера не програєть ся! Я йду за Муленом. Ходім!

Корній (*тихо*). Я не скінчив же... Я хотів сказати: „і Чорна Пантера буде вільною“. Вона може й тоді піти з Муленом. (*До Мулена*). Ну? (*Мулен вагаєть ся*).

Сніжинка (*обурено*). О, крамар паскудний! Та грайте ж!

Мулен. (*з кривою посмішкою*). Добре! На що ставите?

Корній. На жирову кралю.

Сафо. Ой, не треба, вона програє!

Корній. З давайте.

Мулен. (*дріжачим голосом*): Очиняю колоду. Раз-два... Раз-два... Раз-два... (*Довго рахує. Видко як Ріта дріжить і жадно сліdkує за картами; Корній стиснув кулак, стоїть непорушно; Сніжинка глибоко зітхає*).

Мулен. Жирова крала... (*Убитим голосом*). Взяла... (*Випускає карти й кровожально посміхуєть ся до всіх. Всі глибоко зітхають*).

Корній. Полотно — моє... А Чорна Пантера вільна... (*до неї*). Хочеш додому?

Ріта (*мозьки йде до вішалки, одягаєть ся*).

Сніжинка (*в захваті і зхвилювано стискуючи руку Корнійю*).

Ви гарні Медведю. Те правда, що я вам говорила. Чуєте? Янсоне, платіть, ходітьте! *(Хутко виходить)*.

Ріта *(підходить до Мулена тихо)*: Простіть, Мулене, я все верну вам, що позичила... Простіть, що дала вам неприємности... *(До всіх)*. До побачення. *(Корній, не дивлячись на його, не сміло)*. Можна взяти тебе за руку? У мене ноги дріжать.

Корній *(беручи її під руку)*. Ми поїдемо. Гарсон я завтра прийду заплатити.. *(Гарсон мовчки уклоняється)*.

Корній і Ріта помалу виходять. Всі провожають їх мовчазними, серйозними поглядами.

ДІЯ ІІІ.

Декорація першої дії.

Корній *(сам, в пальто ходить по ательє, сильно зачіуючи пальцями волосся назад і, видно, глибоко й тяжко про щось думаючи)*.

Зліва хутко виходить Ріта, теж в пальто, але без капелюха, несе на руках дитину. За нею Ганна Семеновна, яка витираючи сльози, неспокійно говорить:

— Рітенько! Ну, на віщо ви його сюди? Тут холодно... І сонний він...

Ріта. Нічого мамо, нічого. Тут видніше, я хочу роздивитись його. Я ж хочу побачити його як слід. *(Кладає на канапу, сама став на вколійки хапливо розмотує)*. Ну покажись, покажись своїй мамі, покажись своїй гідкій мамі. Кинула тебе, кинула погана... О, муко моя рідна!.. Ну, який же ти став? Який?.. Господи! Як же схуд він!! О, Боже! Та що ви з ним зробили?!

Ган. Сем. Рітонько, Рітонько... Нічого не робили.. То вам так здаєть ся... Йому лучче навіть стало.

Ріта. „Лучче“?! Та подивіть ся ж на очі його! В них смерть!. Боже мій!

Ган. Сем. Та Господь з вами, дитино, що то ви таке говорите! А хай Бог милує од таких слів... Що ви справді?.. Дитина навіть не плакала... Тиха, як ангол. От ще таке...

Ріта *(раптом)*. Сніжинка сьогодні ввечері була тут? І він сміяв ся до неї?

Ган. Сем. Яка Сніжинка? Ніякої Сніжинки тут не було.

Ріта. Ага... Значить... *(до дитини)*. А я думала, що Лесіка мого вже одняли... Одняли кров мого серця. Лесю, Лесюню, Лесіку мій, який же ти став!.. Як же тихо ти посміхаєшся... Чого ти так посміхаєш ся страшно дитино моя, житте моє? Лесіку!.. Мама?... Мама?... Пізнав. Пізнав маму? Пізнав свою кров. *(Дико, жагуче, несамовито починає цілувати личко дитини, ніжки, ковдру, яким замотано Лесіка)*. О, моє єдине щастє, моє єдине сонце, моя радість, біль мій солодкий, пекучий. Лесіку! Лесю, Лесіку! Посміхнись до мами, ось прийшла до тебе... Мама не дасть тебе нікому, мама скажена, мама безумна, але мама серце своє вирве для тебе... Лесіку, Лесіку!.. *(Припадає до нього з судорожною, жадливою любовю)*.

Ган. Сем. *(підходячи до Корнія, що все ходив по хаті)*: Сину, роздягни ся... Та чого ти такий?

Корній (*машинально роздягаючись*). Нічого мамо...
 Ган. Сем. Що ти думаєш, сину? Тепер же все добре... Годі...
 Бог з ним...
 Ріта. Корнію! Іди сюди.
 Корній (*підходить*).
 Ріта (*любовно, несміло*). Подивись, зовсім твоє чоло... Навіть волосики так закручують ся... Бачиш?
 Корній (*киває головою й з тихою сумно-любовною поспішкою дивить ся на сина*).
 Ріта. А ще через рік буде вилитий тато. Сядь тут, коло його... Дивись як він оченятками на тебе водить... Тихий же який він став! (*з скорбію*). Чого ти, дитино, тиха така?! Що ти чуєш?
 Ган Сем. А Ріто, та не вигадуйте ви Бог зна чого! От напались! Раз-у-раз він такий тихенький...
 Ріта. Як він на тебе дивить ся... Очей не зводить. (*З ревністю*). Лесіку! Маму вже забув? Лесіку!.. Ні, ні, смієть ся... Смієть ся до мами! (*Починає жагуче цілувати*).
 Корній (*Одводячи їй голову*). Обережно, Ріто, ти його душиш...
 Ріта. Я?? Душу?? Я душу? О-о! А ти бачив, як кітка носить в зубах котенят? Я малою завжди однімала, думала, що вона їх задушить. Оттак і я душу... (*Припадає до сина*). От-так і я душу... Оттак і я... Ти моє кошения... Ти моє медвежа маленьке... Ох, у мене серце розірветь ся!
 Ган. Сем. Буде, Ріто, хай він засне... Кладіть його в колиску Недобре... Давайте сюди...
 Ріта. Ой, ні! Я ж так давно-давно не бачила його. Я сама його закачаю. Сама, на руках своїх. Сама в колиску покладу, сама нічку просижу над ним. Сама, сама!.. Дитиночка спатовьки хоче? моя біленька? Хоче моя зірочка бліда? Зараз, зараз... О, бліда ж яка! Боже мій, Боже...
 Ган. Сем. Та, розумієть ся, буде бліда в сих туманах та дощах... Тут і доросла людина без привички заслабне... Як вони тільки живуть тут, Господи? швидче б уже вибратись звідци... (*До Корнія*). Синку, ти вже не гай ся з картиною, продавай її швидче, Господь з нею, та їдемо..
 Корній. Картину? Яку?
 Ган. Сем. Та отту ж таки...
 Ріта (*хапливо*). Мамо, мамо, Не треба ж! Хай потім, не треба зараз!
 Ган. Сем. Та чого ж потім? Треба ж уже...
 Ріта (*хапаючи Корнія, що став підійматись*). Сиди, сиди!.. Мамочко, не треба... Я ж вам казала... Ідіть до себе, я хочу щось сказати Корнієви. Ідіть, мамо...
 Ган. Сем. (*стискуючи плечима іде*). Та до якої ж тільки пори?.. Дитина он.
 Ріта. Мамо, мамо!.. Я сама, я сама...
 Ган. Сем. (*зітхав й виходить*).
 Ріта. Чого ти такий, Нію? Чого? Ти ще не простив мене, ні?
 Корній. Нічого, Ріто, нічого... Що ж там прощати? Нічого нема... Нічого.

Ріта. Ні, ти якийсь став інший... Ти всю дорогу мовчав, тут мовчиш. Що ти думаєш, скажи? Скажи все, я все зроблю, ну, скажи ж...

Корній. Та нічого ж, Рітонько... Нічого... Все се якось не так... Не так все се у нас... От і все...

Ріта. Що ж не так? що?

Корній. Ну, все осе... Якось ненормально...

Ріта. Що ж тут ненормального? Що я люблю свою дитину? Хіба ж ти її не любиш?

Корній. Люблю... А, Ріто, люблю... Тільки ми між собою... Та я не знаю... Не так все се... Не повинно так бути..

Ріта. Що ж між нами?.. Може, ти мене вже не любиш? Ну, говори прямо! Говори.

Корній. О, ні, люблю.. А-а, люблю так, що... І сам не думав, що так люблю. І Лесіка і тебе... І от... От се й не зрозуміло й ненормально.

Ріта. Та що ж ненормально? Може, думаєш, я не люблю тебе? Думаєш, зрадила тобі? Се думаєш?

Корній. Ні... Я вірю тобі... (Хоче встати).

Ріта. Та куди ж ти? В чому ж річ?

Корній. В чому?.. Ха, в чому.. Щось ще єсть... А, Ріто, тут ти мене не зрозумієш. Тут, я бачу, ти мене не зрозумієш. Ти мене не зрозумієш... І говорить не варто... А, не варто... Ні, ні... (Хоче встати).

Ріта (не пускаючи). Та сиди ж, Нію... Чого ж я тебе не зрозумію? Мистецтво? Так?

Корній. Так, мистецтво.

Ріта. Ну, то чом же я тебе не зрозумію? Чом? Хіба ж я тебе досі не розуміла? Хіба я не була тобі товаришом? Хіба я не боліла твоїми болями і не раділа твоїми радощами? Нію? Хіба ти можеш мені дорікнути? Хіба ж я тебе не любила, не зливала своєї душі з твоєю? Нію? Мужу мій? На віщо ж таке говорити своїй найближчій людині? На віщо так безумно мучити її й себе? А дитина? Чим же вона винна? Чим її ти можеш докорити? Що любиш її? Але ж вона не винна за се. Ну, не люби її, ну, викинь на улицу, забудь, покинь...

Корній. А, як би я міг викинути!

Ріта. А ти б хотів? І мене хотів би викинути? Хотів би? Ну, викидай... І з чим же ти зостанеш ся? Ти будеш порожній, бо життя тільки в сьому, се єсть найлюдське. Приймеш холодну, гарну Сніжинку? Красу? Життя Нію, не в красі, краса в життю, в любови, ось в сьому (показує на Лесіка). Се єсть людське... Нію, Нію, ну, що з тобою стало ся, ти ж мій дорогий, ти ж мій єдиний, чулий, добрий... Нію, як можеш ти нас так мучити, як можеш, за віщо? Ну, вдумай ся сам, як ти нас усіх мучиш! За що? що ми тобі зробили? що любимо тебе, що... Ой, Нію, Медведю мій прекрасний, я ж люблю тебе так, що в той же день помру, як побачу, що ти не хочеш більше мене... Скільки я перемучилась за сі дні... О, Боже!.. І знаєш що я рішила? Знаєш? Що я більше люблю тебе чи Лесіка, але знаю, що без половини серця жити не можу! Не можу, Нію! Хай сі інстинкти, дикі, сліпі, я не можу... От

і знай се... Ну, обніми ж мене, обніми, пригорни, я так змучилась за тобою, так витягнулось все серце до тебе і до... до дитини нашої...

Корній (*зворушений, обіймаючи, сильно пригортає до себе*). Ріто моя, Ріто моя...

Ріта. Твоя, твоя, милий, вся твоя. Ми всі трое — одно.. Памятаєш у Кіплінга? Памятаєш: „ми всі трое одно“? І от нас трое і ми всі одно... (*Десь чується тиха приглушена гра на скрипці*). Хто то грає? Ах, то Італіянець-композитор...

Корній. Як гарно грає..

Ріта. Він грає нам... Правда?.. Як у нас будуть гроші, ми купимо піаніно і я буду тобі грати... Ти будеш малювати, а я гратиму тобі. Памятаєш, ти казав, що тобі найкраще пишеться під музику. І Лесік буде тут, буде тобі щіточка і фарби подавати... А я всю душу виграватиму тобі, а ти візьмеш її в свою душу і з неї передаси на полотно. І ми разом будемо творити, всі трое, бо ми „всі трое — одно“. Правда? Правда?

Корній. Правда... Лесік спатки хоче, дивись, оченята які зтомлені...

Ріта. Зараз, зараз... Втомлені, втомлені оченятка мої, втомлені бідні мої, пелюсточки мої бліді, ніжні... Зараз спатоньки... О, дитино, яка ж ти стала! Ой, яка ж ти стала, бідна моя! (*Схиляється і з скорбною любов'ю дивиться на сина*).

Корній (*наче вколотий, втисається в їх очима*).

Входить Ганна Семеновна, тихо підходить, тільки подивляючись на обох).

Ріта (*несвідомо, поринувши вся в скорб, задумливо шопоче*). Дитино... Бліда... Зтомлена зірка моя...

Корній (*ніби, боячись злякати, спугнути, тихо, обережно підводиться і, не зводячи з них очей, хоче йти до полотна*).

Ріта (*повернувшись до його*). Нію, дивись...

Корній (*хапливо, з ляком*). Ріто, Ріто, не говори, не воруйся, стій так... Хвилиночку, ради Бога!

Ріта (*здивовано*). Що ти? (*Зрозумівши*). Ага, ну, добре... Може стати там?

Корній. Ні, ні, ні.. Стій так.. Мамо, одійдіть!.. А, може, справді сюди... Я тільки одну рисочку... (*Хапається, хвилюється*).

Ган. Сем. Ну, от, уже напало... Господи!

Ріта (*злякано*). Мамо, мамо, не треба, ради бога!

Ган. Сем. (*стискує плечима*). Дитина ж спати хоче... Що ви мучите її?

Корній. Мамо! Ради бога... Ну, що се таке.. Сюди, Ріто... Клади на стілець сюди, так. Сама сідай.. Одну хвилиночку... Одну рисочку... Ії, знаєш, тоді не видно було, не так, тепер... лучче... Таке страданне... Се іменно те, що треба... Се іменно вона.. Схились, трошки піднімись, так... Тепер дивись... Трохи не так... Ні, ні, нічого... Видно, видно... (*Вдивляється з близька*). Так, так... Воно.. Воно..

Ган. Сем. (*стискує плечима*). Радіє, що воно... „рисочка“... Та ти в душу подивись там ще більша мука... Радіє! Господи!

Корній (*одмахується*). А, мамо!.. Трошки вище ще, Ріто... От-

так... Лесіка... трошечки от-так.. Ах, шкода що не день... У його тепер чудова блідість...

Ган. Сем. *(все більш і більш вражена)*. „Чудова блідість!“

Ріта. Мамо! Я вас молю, ради Бога, мовчіть, я ж вас просила... Ну, зробіть се для мене.

Ган. Сем. Та як же я, Господи, могу мовчати?! Та я дерево чи що? Мучать дитину і радіють, що „чудова блідість“. Та я ж ще не зовсім здуріла, прости Господи! „Рисочка“... Радіє, що рисочка страданья... Та що ж се таке? „Чудова блідість“. Та задушіть дитину іще краща буде...

Корній *(не чуючи, підбігає до полотна, знімає його, вдивляється, з одчаєм)*. Не так! Не те... А, Боже!.. У тебе не було, Ріто, сього, що тепер. Не було...

Ган. Сем. А ще б пак! Ти б ще більше помучив, ще б не те було... Ну, їй Богу, подуріли чи що?! Та дитину захододите!

Ріта. Мамо, я вас молю!..

Корній. Ріто, Ріто... не ворущ ся, спокійніше, ввійди в себе.. *(Ханав памітру, мішав фарби, юряково пише)*. Ах, як би день! Ти завтра сядеш трохи далі... Трохи далі.. Завтра тіни... А сьогодні... тільки се, тільки тут, ось-ось... Ні, ні... Ріто, ради Бога!..

(Дитина слабо починає плакати).

Ган. Сем. *(схоплюється, підбігає і бере Лесіка з стільця)*. Годі! Що се таке?!

Ріта *(теж нахилившись до дитини)*. Лесіку, Лесіку!

Корній *(мто)*. Мамо! Одійдіть, я вас прошу! Покладіть дитину, покладіть, я вам кажу!

Ган. Сем. Ти сказив ся? Дитина змерзла, плаче.

Корній. Хай мерзне, плаче, покладіть.

Ган. Сем. Не покладу! Що я така божевільна, як ти?! Що се таке? Тобі оті „рисочки“ на рядні дорожчі ніж оттут на лиці? Схамени ся! Та звірі так не роблять!

Корній. Мамо, ви нічого не розумієте, покладіть Лесіка!

Ган. Сем. Не покладу! Вбий мене, не покладу. Я не сказала ще, щоб морозити дитину! *(До Ріти)*. А ви, мати хороша, сидить! Та я...

Корній *(підбігаючи, з мукою, дріжачи весь)*. Мамо, я вас благаю, на хвилиночку! Ну покладіть Лесіка, я тільки одну рисочку, тільки одну, вона пайважніше. Мамо, голубко, молю вас, покладіть, не мучте мене, я не могу, я мушу. Мамочко! *(Цімує їй руки, дріжить, ханав Лесіка)*.

Ган. Сем. Господи! Збожеволів. Се ж божевілле! Та заспокой ся... Та сину, що з тобою?!

Ріта *(з мукою заломлюючи руки)*. О, Боже!

Корній. Мамо, дорога, хороша, ну, на хвилиночку, він уже не плаче, тут тепло, ми затопимо грубку, мамуню, мамо, не мучте ж мене, я не могу!

Ган. Сем. *(вражена і злякана)*. Господи милостивий... Та продай ти лучче се нещасте наше!

Корній. Продам, продам, сьогодні ж, завтра, продам, тільки покладіть.

Ган. Сем. Що ти з ним казатимеш!.. Осе так так... Натє, ма-
люйте, коли вам страдання на полотні важніші ніж живі... Натє, робіть
з ним, що хочете. (*Кладе Лєсіка на старє місце. Милує, заіортає його*).

Корній. Мамо, не замотуйте його, я ж нічого не бачу. Та одій-
дїть од його. Що ж се таке, нарешті, Боже ти мій!

Ган. Сем. Та як же не замотувать, коли тут холодно, як у льоху.
Що ж ти думаєш собі, та ти ж про дитину подумай, про ося, а не ту,
хай вона тобі згорить разом з твоїм рядном!

Ріта (*тихо, з мукою*). Мамо, я ж вас просила, я сама все...

Ган. Сем. Та не можу ж я! Я ж людина, чи звір? Та й звір
дитину свою жалє...

Корній (*не слухаючи, захоплюючись знов*). Мамо, одступіть ся,
ви ж заступаєте... А, Боже мій! От маєш! Ріто, ти вже не так сидиш...
Трошки нижче... Так.. Ввійди в себе.. Спокійніше... Ну, прошу ж спо-
кійніше.

Ріта. Не можу, Нію...

Корній (*дратуєчись*). Та як не можеш! Ну, спокійніше будь
і вже... Ввійди в себе.

Ріта. Не можу, Нію, ну, не можу... Прости, не сердь ся...

Корній. В тебе зовсім не той вираз страдання... Так же не
можна... Ну, дивись на Лєсіка...

Ган. Сем. „У тебе не той вираз страдання“. Так он як вони ма-
люють ся сі картини. А прокляття ж вам, коли так!

Корній. Ріточко, сиди тихо... сиди... От так... Ну, хоч так уже...
Ах, пропало... Ну, так хоча... (*Горячково пише*).

Лєсік знов починає плакати.

Ріта (*кидаючись до його*). Лєсю, Лєсюню, серце моє, не плач хоч
ти! Господи!

Ган. Сем. (*рішучє і люто*). Е, що я з вами буду довго тут?!
Давайте сюди дитину (*бере Лєсіка*). До якої ж се пори буде? Ви всю
ніч його тут будете морозити? До смерти? Хочете, щоб „рисочка“
смерти появила ся? Геть! Малою он — її, а дитини я не дам! Вона без-
захистна і вступитись за неї нема кому! Геть! (*Іде з ательє*).

Корній (*з одчаєм*). Мамо!!

Ган. Сем. Геть! Не дам! (*Виходить*),

Корній (*люто штурляє щіточку*). Так не можна! Так не можна!
А, так не можна, нарешті! Що се таке?!

Ріта (*підходячи до його, приортаючись*). Нію... Заспокой ся...

Корній. Та як я можу заспокоїтись? От єсть! Тільки от-от має
схопити і нї! Так же не можна!..

Ріта (*дивлячись на полотно*). Нію, його треба все одно пере-
робляти...

Корній. Для чого? От єсть! Нічого переробляти! Тільки трохи...
А, Боже... Як раз...

Ріта. Воно не вдасть ся тобі, Нію.

Корній. А, розумієть ся, не вдасть ся, як будуть з під носа ви-
хоплювати... Але мусить удатись. І вдасть ся, я чую..., я чую, от!

Ріта. А мені здаєть ся, треба новє почати...

Корній. Новє? Не скінчивши сього? Та на віщо?!

Ріта. Ти не хвилюйся, а от послухай, що я скажу. Се полотно ти продай... Чекай, любий, дай я скажу... Се полотно ти продай, ми на сі гроші вїдемо і там на новому місці ти почнеш друге... Ми будемо всі здоровші, спокійніші, ти краще працюватимеш.

Корній. Ну, от маєш! Значить, і ти не розумієш нічого. Та мені, власне, не треба спокійніще. Власне, я бачу, що помиляв ся! От єсть. Я се як раз зараз побачив. У тебе не було тоді тої скорбі і справжньої муки, що зараз... Я брехав, я штучно хотів утворити на полотні, коли у тебе не було. Ха! Власне, тепер то се і треба! Спокійніші... От єсть! Ха! Мені не треба спокою.. Моя ідея спокоєм руйнуєть ся... Саме тепер, от зараз, в сю хвилину мені потрібні ви...

Ріта. Наші муки?

Корній. А так! От маєш... Се єсть іменно те, що треба... От іменно!

Ріта. Ти б, може, навмисне муки сі зробив би, щоб намалювати? Живі муки тобі тільки як „чудові рисочки“?

Корній. А, Ріто, ти, як мама...

Ріта. А хіба не так? Та ти ж подумай: на полотні ж ми, я твоя жінка і син твій. І ти радієш, що ми мучим ся, бо ти можеш схопити „те, що треба“. Вдумай ся сам, як людина, що ти робиш!

Корній. А, Ріто, ти, як мама, „вдумай ся, схамени ся“. Ти мене не розумієш. От і вже.

Ріта. Так — не розумію, як ти хочеш.

Корній. А, я се знаю. Я се знаю. Я се казав...

Ріта. І не розумію! Я можу бути товаришом, але давати сімю, давати себе й дитину свою полотну — не можу.

Корній. Ага! От воно і єсть. От воно і єсть. Значить, ти — не товариш. От се і єсть все... От і вже.

Ріта. А, а ти хотів би сього? Ти, може, хотів би ще „вищої“ скорбі, щоб Лесік помер і тоді мою скорб намалювати? Ха-ха-ха! Та сього не буде. Ти сам себе нищиш! Чуєш? Як Лесік помре, тобі не буде кого малювати! Чуєш? Твоє полотно все одно зостанеть ся нескінченим. Розумієш?

Корній (*вражений*). Не скінченим?

Ріта. А як ти скінчиш? Ну? Хто тобі буде тоді моделлю? Де ти „рисочки“ візьмеш? Ну? Се полотно ти все одно мусиш не скінчити. Ти мусиш його продати. І друге почати.

Корній (*стрепенувшись немов упечений*). А, ні! А, вибачай... Коли вже діло йде так, то ти мусиш, нарешті, щось для сього зробити! От.

Ріта. Я? Що я можу зробити? (*Корній хоче сказати. В двері стук*).

Корній. А, ще когось несе. Ввійдїть!

Входять Сніжинка і Янсон.

Сніж. Вибачте, будь ласка, ми на одну хвилинку. Добродій Янсон має до пані Ріти одну справу. На одну хвилинку.

Ріта (*здивовано*). До мене? Дуже прошу.

Янсон (*спокійно*). Прошу мені вибачити, що вмішуюсь в ваші.. в ваші особисті справи... Річ в тім, що мені відомо, що вам треба виї-

хати через здорове дитини з Парижу. Цілком розуміючи вас і знаючи ваше скрутне становище, я насмілився запропонувати вам свою маленьку поміч. Я можу вам позичити грошей, коли зможете вернути, тоді й повернете.

Ріта (*спалахнувши*). О, дякую дуже... Але...

Янсон. Вибачте, я вас переблю. Але одна умова: я позичу гроші тільки вам і з тим, що виїдете з Парижу ви, а ваш муж лишиться тут.

Ріта. Що-о?! Щоб я одна їхала?.. Що ви, добродію?

Янсон. Таку умову я ставлю.

Ріта. Що б муж мій тут zostав ся, а я їхала? Для чого? На віщо вам?

Янсон. Така моя умова.

Ріта (*лягнувши на Сніжинку*). Ха-ха-ха! Я розумію. Дуже дякую, добродію, дуже дякую. Ви дуже добрі, а ще більш простодушні.

Корній. Я не розумію сеї умови. І потім ми не можемо згодитись... Я мушу кінчати свою роботу. Що за... чудна умова?

Ріта (*до Янсона*). Та ви розумієте, що ви пропонуєте, чи ні?

Янсон. Я, мадам, завжди даю собі відчит, що говорю і роблю.

Ріта. Не думаю, щоб на сей раз ви вірний відчит дали собі! Ха-ха-ха! Розумієш, Корній, сю умову? Я поїду, а ти лишись тут і в тебе не буде вже жінки і сімї. Ти будеш „вільним“ і де-хто може заняти моє місце. Ха-ха-ха! А добродій Янсон така добра людина, що згожується допомогати сьому.

Сніжинка (*весь час посміхається*).

Корній. Що за нісенітниця!.. А, маєш... Я не розумію, добродію, на віщо я вам тут? От єсть!

Янсон (*з спокійною усмішкою*). Така моя умова. Я ніяких пояснень не можу вам дати.

Ріта. Ну, то за таку поміч я можу вам на двері показати, добродію!

Янсон. Як знаєте, воля ваша.

Ріта. Ха-ха-ха! Та хіба я не знаю, чиї се умови? Се не ваші, а он-чії! (*Показує на Сніжинку*) Ні? Не правда?

Янсон. Я сказав, що пояснень дати вам не можу.

Ріта. Ну, розуміть ся. Як ви можете їх дати, коли вона звеліла вам не давати. Вона звелить вам стерегти двері, як вона спатиме з любовником і ви стерегтимете!

Янсон (*спокійно*). Се моя справа, шановна добродію. Ви приймаєте мої умови?

Ріта (*мівно*). Ні! Таку поміч я вважаю собі за образу! Розумієте? Забірайтесь геть!

Янсон (*уклоняючись*). Я сього ждав. Прошу вибачення. (*Повертається і йде*).

Сніжинка (*з посмішкою до Корнія*): А, правда, Янсон може розуміти красу?

Ріта. Так само як павіян! Або жалкий раб!

Сніж (*тихо*). Дуже помиляєтесь. Во всякому разі своє він любить так, що все дасть за його. А ви своє так не любите. Ви жертвуете сином для ревности. Не правда?

Ріта. Як ви смієте так говорити зо мною!

Сніж. Хіба не правда? Хто вам дорожче?

Ріта. Про те я вам казати не буду, бо ви ні того, ні другого не зрозумієте. Вам бульварні чуття тільки зрозумілі. Прошу вийти з нашої хати.

Сніж. Я на образи не хочу відповідати образами. А до того, що я розумію, ви ще не доросли. Прощайте, Білий Медведю! (*Помалу виходить за Янсоном*).

Ріта. Ха-ха-ха... О, подумаєш! Не доросли... Але яке нахабство! Який цинізм! Така пропозиція! Се таке... отверте щось, нахабне, брудне. Фу, Господи! Та як вона сміє?!

Корній (*що весь час ходив по хаті*). А, лиши... Ну, просто Сніжинка дурниці робить.. А, що там... Я все одно не можу. От і вже. Не можу.

Ріта. Ти завтра ж продаси полотно і визволиш мене од таких образ і пропозицій! Чуєш? І як ти міг, слухати спокійно сю подлу пропозицію? Як ти міг допустати се?! Вона ж, видно се, прийшла спеціально, щоб нас образити!

Корній. А, Ріто... Яка там образа... Зовсім вона сього не думала. От собі думає, що сімя не підходить артистови і хоче нищити її. От і вже... І не в тому річ.

Ріта. Ти, здаєть ся, цілком співчуваєш їй.

Корній. Лиши, Ріто... Не можу я співчувати тому, чого нема в мені.

Ріта. Ні, ти співчуваєш! Бо як би ти був проти сього, ти б не мучив нас так., ти б давно вже зробив для сімі те, що всякий мусить зробити.

Корній (*раптом роздратовано*): А, для сімі, для сімі! Все для сімі! А чому сімя для мене не робить? Такої сімі я не хочу! От есть! Не хочу та й уже. Я переріс таку сімю. Се минуло ся... Минуло ся. Все для сімі: і честь для сімі, і властність, і талант, і держава... Та що таке? Хай сімя служить уже чомусь більшому за неї! Годі.

Ріта. Більшому?

Корній. А щоб ти знала, що більшому. Творчости! Мистецтву, от чому. На! Завели собі сімю і все їй давай, — священка. Поцілував другу жінчину, честь опозорив. Бо сімі те шкодить. А к чорту, не хочеш? На, маєш! Колись вона була головна, а тепер чоловік виріс. Виріс і вже. Годі. Сімя мусить нову форму придбати. От. Годі од сімі до всього підходити... Так-так! Що се, справді, таке? Того не можна, того не можна, те їй давай, се їй давай. Та що? Хіба я якийсь крамарь, що має лавку для сімі? Маєш! Хіба я живу для того, щоб сімю содержувати? Сімя мені головне? Та з якої речі? От есть тобі! Се колись було, а тепер сімя хай служить. От і вже. Я й досі нічого не можу зробити, нічого більшого не можу написати. Я все продаю, все спішу. Та до якої ж пори? Маєш! Одну річ хотів зробити і от тобі — давай її сімі. Але вибачайте, я її не дам. А, того не буде! Хочеш сімю рятувати, то рятуй сама! А хочеш бути мені дійсним товаришом, то мусиш все віддати для мистецтва. От і вже. Треба, нарешті, ясно се поставити, до якої се пори буде!

ЛНВістник 1911, кн. VI.

27

Ріта. Що ж я тобі ще не дала? Що ти не взяв ще у мене? Говори, я дам.

Корній. А, що! Чого ради я повинен для сімї давати своє... все найдорожче, чому сімї мені не дасть свого найдорожчого... „святого“... А, маєш...

Ріта. Говори ж, що! Говори, що сімї тобі ще не дала, твоєму мистецтву, що?

Корній. Нічого не дала, а ще взяла. Мені треба грошей на Салон, на роботу, на фарби. Де я візму? Де? А, маєш. Де я можу зараз дістати, коли я скінчив роботу? Продать сю, а потім знов почати, не скінчить продати, і знов? І так все житте? Та що таке?! З якої речі?

Ріта. *(Тихо)*. Чого-ж ти хочеш? Щоб ми пішли од тебе? Ти хочеш, щоб я взяла гроші у Янсона і поїхала? Так?

Корній. Ні, я сього не хочу...

Ріта. Ага, ти мусиш кінчать роботу. Ну, так чого ж тобі треба? Корній. Мені треба грошей. От і вже.

Ріта. І мені треба. Ну?

Корній. *(Зупиняючись, чудно дивить ся на неї)*. „Ну?“ Ну, так от що я тобі скажу. Ти говориш, що ти все можеш зробити, що ти товариш мій?

Ріта. Говорю. Ну?

Корній. Ну, так от: ти мусиш піти до Мулена, продатись йому і взяти для сімї і для мене грошей. І вже.

Ріта. *(Пронизана жахом)*. Корнію, що ти говориш?!

Корній. Я говорю те, що говорю. Дай свою честь сімї для мистецтва, для мене.

Ріта. Корнію! Господи! Ти свідомо се говориш? Ти розумієш, що ти говориш?

Корній. Я говорю те, що я говорю. От і вже.

Ріта. О, Боже! Мені сниться, чи... Господи!.. Ти на се йдеш? На се?!

Корній. Я мушу мати гроші. Я давав їх за твою честь, сімю, дай мені за мою честь. Я не можу так далі!

Ріта. Ти безчестям сімї хочеш купити собі артизм свій?

Корній. Безчестя нема ніякого. Ніякого. Безчесте тоді, коли сімї вище всього. Тоді жінщина не сміє нарушати її наказів, бо сімї руйнується. От. А коли сімї—средство, тоді безчестя нема.

Ріта. О, Боже!.. Щоб я своє тіло продавала для твого полотна? Для того мертвого свої живі муки, сором?

Корній. Так! Щоб ти тіло продала... Я продавав для вас свій мозок, свої нерви, тіло й душу, а ти продай тільки тіло. От і вже. От і вже. А ти тіло продай. А полотна я не продам. Іди до Мулена.

Ріта. Та ти ж сам дві години тому назад своє полотно давав за моє тіло!?

Корній. Тоді я давав, а тепер ти дай. Я рятував сімю, рятуй мистецтво. А не вирятуюєш, все погине. Я більше не можу. От і вже. Я мушу писати або... кінець всьому. Ідеш?

Ріта. Куди?

Корній. До Мулена!

Ріта. Ти справді?!

Корній. Справді.

Ріта (*Якийсь мент пильно дивить ся на його, вся дрижить*). Щоб я пішла... для того полотна?!

Корній. Для того полотна.

Ріта. (*Раптом стрибаючи до столу, хапає ніж і біжить до картини*). О, коли так, то...

Корній. (*Несамовито кричить*): Ріто! Куди?! Ріто?! Зупинись!

Ріта. (*Біля картини, зупиняючись. Люто*). Смерть твоему полотну!

Корній. Ріто! Не смій. Чуєш?! Клянусь, в ту ж мить своїми руками задушу Лесіка, як поріжеш! Одійди!

Ріта. Лесіка? Ти!

Корній. (*Грізно*). Даю тобі слово! Даю тобі клятву, що в ту ж мить задушу. Хай буде, що буде! Одійди од полотна! Я тобі кажу, одійди краще! (*Несамовитий і рішучий*).

Ріта (*Пильно вдивляється в його. Вірить. Помалу одходить. Сідає коло столу і падає головою на руки*).

Корній. (*Оглядається. Підходить до неї*). Я тебе питаю: підеш?..

Ріто, підеш до Мулена? Відповідай!

Ріта. (*Схоплюючись, голосно плює йому в лице*). От тобі моя відповідь!

Корній. (*Витираючись. Глухо*). А-а, так? Ну, хай буде, що буде! (*Хутко виходить*).

Ріта. (*Дрижучи вся, падає знов на стіл і ірко ридає*).

Д І Я ІV.

Там-же.

Входять з коридору Ганна Семеновна, Сніжинка і Мігуелес.

Ганна Сем. (*часто витирає сльози, говорить пошепки, весь час прислухаючись до кімнати Ріти*). Балакайте тихо... Вона може почути...

Сніж. Та в чому річ, що стало ся?

Ганна Сем. Зараз, зараз... (*Підходить до дверей зліва і прислухавсь ся*). Єсть... Він ходить, а вона співає. (*Ледве чути коліскову пісню*). Тихше... Я боюсь на хвилинку вийти з хати... Два рази сьогодні вискабувала в коридор і нікого дома не було. Стукала, стукала до всіх...

Сніж. (*нетерпляче*). Та що ж стало ся? Що? Може, з Лесіком що?

Ганна Сем. (*плаче*) Помер..

Сніж. (*скрикує*) Помер Лесік?!

Ганна Сем. (*злякано*). Тихо, ради Бога! Вона як почує... Ох, Боже, що тут діється!..

Сніж. (*тихо*). Коли ж він помер?

Ганна Сем. Ще вчора ввечері, як раз, як вона надумалась взяти гроші Янсона. Рішила ся і от... Хто б думав...

Сніж. Та він же недавно ще був зовсім здоровий?!

Ганна Сем. А, де вже там здоровий... В один день розгорів ся і згорів. Ввечері (*плаче*) й не стало... Як свічечка на при кінці несподівано блимнула і погасла.

Сніж. Бідний Лесік! От несподівано... Як же вони?

Ган. Сем. (*озирається*). О, тут ще більша біда!.. Я вже до вас... Поможіть мені якось з ними... Я ж сама, я нічого не можу!.. Вони сидять всю ніч, весь день і не одходять од трупика. А вона наказала, щоб я нікому не говорила, що він помер.. Що вона хоче, я не знаю... Його нікуди од себе не пускає.. Він цілий день нічого не їсть, дивить ся на трупик, ходить по хаті, щось думає і знов дивить ся.. А вона он вже співає над ним.. Хотіла, щоб обмити ж, поховати... Ну, горе, нещасте та якось же треба порядок дати. Тільце ж хоч сховати, воно ж дух почне давати... А її ніякими словами не вговорюш. Вчепить ся, як.. чиста пантера і нічого з нею... Ради Бога, допоможіть мені якось... Вони ж обоє побожеволіють, як ще одну ніч посидять... Треба їх розлучити... Розвіяти трохи їх... Щось... Ну, я вже не знаю... (*Втирає сльози*).

Мігуелес. Вибачте, сеньора, сеньор Корвій по своїй волі не хоче одходити од тіла сина?

Ганна Сем. Не знаю... Ні, вона його не пускає... Як би хтось прийшов, кудись покликав, він би пішов.. Тш!.. (*Прислухається*). Щось голосно балакають... Він навіть хотів вийти, так вона не пустила... Потім я ще боюсь, щоб вона йому й собі чого не заподіяла... Ви ж знаєте, яка вона. Вона все твердить тепер, що він її кине, що звязок порвано, що вони не простять один одному сього... І все шукала сьогодні вранці опіум... Пляшечка опіуму у неї була... Та, слава Богу, не знайшла і покинула... Тільки сама вся така, що... страшно дивитись. Всю ніч билась головою об підлогу, а ми не давали... Ох, ся ніч!.. А тепер щось думає, сидить, як камінь, і думає, думає, аж страшно стає... Благаю вас, допоможіть мені якось розважити їх, якось... Порядок якийсь дати. Ми ж усі побожеволіємо от так. Господи! Як би я знала, ні за що б не виїхала сюди. Думала, на старість з сином буду. І в таке попала... Внучка не стало, сина ще не стане... (*Плаче*).

Сніж. (*розчулено*). Ну, нічого, якось все буде. Треба щось зробити... Тільки як же зробити. Туди можна зайти?

Ганна Сем. Ой, ні, не пустить. Та й не варто туди йти, а надто вам. Треба, щоб вона вас і не бачила, бо і так часто говорить йому про вас і... боїть ся. Ах, горе хоч у кого розум помутить... Треба щоб добродій Мігуелес з нею поговорив, (*до Мігуелеса*) вона найбільш симпатично до вас ставить ся... А ви, Сніжинко, уже з ним, він вас послухаєть ся більш ніж кого. Як би так, щоб її кудись хоч на годинку з дому вивести, щоб подивилась на вулиці на людей, се б її думки хоч трохи розвіяло б. А його теж.. І трупик же, Господи, треба обмити! Треба ж і труну купити, поховати. Якось же чи в поліцію чи куди тут заяву зробити?.. Яж нічого тут не знаю..

Сніж. Хм!.. Що ж тут придумати? Ви кажете, що вона мене боїть ся і говорить йому? Ви не подумайте..., я для того питаю, що, може, все таки мені можна піти до неї... Може, вже вона не так дуже вороже ставить ся?.. Як ви думаєте? (*В очах жадність і напружена увага*).

Ганна Сем. Ні, ні, лучче не йдіть!.. Буде гірше... Буде гірше... Не треба... Хай добродій Мігуелес...

Сніж. Ну, а... добродій Корній як до мене?..

Ганна Сем. Корній нічого... Я от що думаю: ви, Сніжинко, ідіть на веранду і сховайтесь. Я викличу сюди Ріту, скажу, що добродій Мігуелес має важну справу до неї... Як вона вийде, ви тоді через ті двері ідіть до Корнія і виводьте його на веранду. А звідти вже сюди та й до себе чи куди там. Тільки дивіть ся я буду кашлять, як можна йти... Щоб на неї не наскочити... От тільки як її з дому вивести? Я вже думала так, щоб добродій Мігуелес сказав їй, що приїхала одна її подруга Аня Смірнова, — вони дуже люблять ся, — та заслабла і просить приїхати в отель. Тільки ж чого записки нема?.. От горе.

Мігуелес. Я скажу, що загубив записку!

Ганна Сем. Ага! Се нічого. А як же тоді, як ніякої подруги не буде? Що вона подумає. Вона й так боїть ся, що... Ах, горе ж яке, Господи Милостивий.

Мігуелес. Та на віщо все се? Я просто з нею поговорю. Сеньора Ріта людина розумна і зрозуміє, що не можна ж так весь час? Як ви думаєте, сеньора?

Ганна Сем. Ой, боюсь... Може б ви їй се вже десь там сказали, щоб Корнія витягнути?

Мігуелес. Ну, добре. А як називаєть ся та подруга?

Ганна Сем. Аня Смірнова.

Мігуелес. Аня Смірнова. Добре.

Ганна Сем. І от ще що: не показуйте їй знаку, що ви що-небудь знаєте, Боже вас борони! Так наче нічого не сталось. А то й не рушить нікуди. А ви, Сніжинко, слідить же, як я буду знак давати... Буду кашлять, значить можна йти. І до його в кімнату, і сюди.

Сніж. Добре.

Ганна Сем. От, Господи, до чого дожила на старість!.. Ну, та що ж зробиш?..

Мігуелес. Чекайте, сеньоро... Мені здаєть ся, що сеньоріті Сніжинці треба підождати на веранді доти, доки сеньора Ріта не вийде зовсім, бо вона може вернутись і не застати...

Ганна Сем. А правда, правда... Ох, і не раз, мабуть, ще вернет ся.. Та чи й піде ще?

Мігуелес. А потім ще: ся сеньоріта Аня Смірнова бльондинка чи брюнетка? І яка з себе?

Ганна Сем. Не бачила, не знаю... Фотографію бачила, здаєть ся, бльондинка.

Мігуелес. Хм! Ну, та нічого!.. Яюсь викручусь... Ідіть уже.

Ганна Сем. Ну, Сніжинко, ховайте ся.. Іду...

Сніжинка *виходить на веранду, а Ганна Семеновна — в кімнату Ріти.*

Мігуелес (*зхвилювано ходить по ателі*).

Сніж. (*визираючи із дверей тихо*). Мігуелес!

Мігуелес. Що?

Сніж. Ви її довше не пускайте додому.

Мігуелес. Добре. (*Сніжинка ховаєть ся, а він знов ходить*).

Виходять Ріта і Ганна Семеновна.

Ріта. (*В чорному, дуже бліда, на лиці строга, хмура задума*). Добрий вечір, Мігуелес. Що ви мені хочете сказати? Вибачайте, я з вами не можу довго говорити, я дуже занята.

Мігуелес. Дуже вибачаюсь. Але справа не моя, а... одної особи, яка сьогодні приїхала в Париж і хоче вас бачити. По дорозі вона дуже заслабла і зовсім хвора зараз...

Ріта. Се дуже неприємно. Шкода...

Мігуелес. Ся особа — ваша подруга Аня Смірнова.

Ріта (*неуважно*). Аня Смірнова? Коли ж вона приїхала?

Мігуелес. Вона приїхала сьогодні вранці і дуже хвора...

Ріта. „Сьогодні вранці і дуже хвора...“ (*Здавлює голову*). Вибачте, добродію, мені трохи голова болить... Я вас не розумію, ви говорите, що хтось приїхав у Париж...

Мігуелес. Ваша подруга, Аня Смірнова...

Ріта. Ну?

Мігуелес. І хоче вас бачити, бо сама прийти не може... Щоб ви прийшли до неї...

Ріта. Ах, так, так.. Зараз?

Мігуелес. Зараз

Ріта. Я не можу зараз... І, взагалі, я більше не можу. Ви мені вибачте, я мушу вас лишити, у мене дуже важна справа...

Ганна Сем. Рітонько, Аня дуже хвора і хотіла б вас бачити. Аня Смірнова.

Ріта (*здавлює голову*). Чекайте... Мені трохи голова болить і здається все сном... Ви говорите... Ах, так!.. (*Живіще*). Ви говорите, Аня Смірнова в Парижі? Давно?

Мігуелес (*все білши і білши почувуючи себе ніяково*). Вона сьогодні вранці приїхала дуже хвора і просить вас прийти...

Ріта. Вона дуже хвора? Аня?.. Господи, я нічого зараз не розумію. Чого Аня в Парижі? І через що ви, Мігуелес? Я нічого не розумію.

Мігуелес. Її знайомий мій приятель... І, словом, я знаю...

Ріта. І хвора?.. Хоче мене бачити? Аня? Господи, що ж мені зробити? Чекайте... (*Нїби про себе*). Так... Так... Ну, все одно!.. Тільки я не можу довго... Я на пів години. Хм. Добре! Се навіть дуже добре!.. Я з Аньою... Добре, добре, я зараз... Я одягнуся і... де-що зроблю. Почекайте... Ви на мене не дивуйтесь, Мігуелес, у мене зараз одна така важна робота, що мені голова запаморочилась... Я навіть з хати не вихожу... Се, мабуть, всі помітили? Правда? У Корнія теж... Ми мусимо спшити...

Мігуелес (*з ніяковістю*). О, сеньоро, я вас цілком розумію...

Ріта. Правда? Ну, то прошу зачекати одну хвилинку, я зараз... Я дуже рада, що так... що приїхала Аня, я її давно не бачила... Дуже дякую... Я зараз... (*Біжить до себе*).

Мігуелес (*до Ган. Сем.*) Се дуже тяжка роль, сеньоро... Я ваюся, що взяв її на себе.

Ганна Сем. (*втираючи сльози*). Я розумію вас... Я розумію... Але ви додержте вже до кінця.

Мігуелес. Я не знаю, чи зможу довго... Мені хотілось зразу признатись... Я дуже каюсь, що взяв ся... Се дуже тяжко, сеньоро...

Ганна Сем. Ну, що ж робити? Ви бачили самі, яка вона..., В неї якась одна думка сидить і вона нічого не бачить і не чує. Вона ж так збожеволіє... Принесіть уже таку жертву. Хай вона навіть розсердиться на вас... Що ж робити?

Мігуелес. Я на се готовий... Але я не думав, що се так трудно буде...

Ганна Сем. Ну якось уже...

Виходить Ріта одягнена, піднято говорить:

— Ну, я можу... *(За нею виходить Корній, лице сіре, зтомлене; тупо-своре).* Корній! Ти ж пам'ятаєш своє слово: ти нікуди не підеш. Чуєш?

Корній. Я сказав, Ріто, що нікуди не піду. Я сказав і вже.

Ріта *(до Ганни Сем.)* Мамо, ви мусите мені дати обіцяння, що Корній до мого приходу нікуди не піде...

Ганна Сем. *(несміло).* Йому б треба хоч трошки на свіже повітря, пройтись...

Ріта. Ні, ні!.. А Лесік? *(Злякано дивить ся на Міг. Ханливо поправляєть ся).* А наша робота? Ти мусиш вести її далі. Чуєш, Корній?

Корній. Та сказав же, Ріто...

Ріта. Я більше як сорок хвилин не буду. Мігуелес, се — недалеко?..

Мігуелес. Недалеко.

Ріта. Я Ані два тільки слова і зараз же назад. Я мушу тобі, Корній, неодмінно сьогодні щось сказати. Ну, я йду. *(До Міг.)* Ходімте.

Мігуелес. До побачення! *(Виходять).*

Корній *(ходить в задумі по хаті).*

Ганна Сем. *(обережно зупиняючи його).* Нію!

Корній. Що, мамо?

Ганна Сем. Годі журитись, сину... Не можна ж так уже...

Корній. Я, мамо, не журюсь...

Ганна Сем. Ну, якже не журиш ся... Всю ніч і весь день сидите обоє, нічого не їсте..., щось думаєте... Над чим там думати? Ну, горе, нещастє, а все ж таки журбою не поможеш йому. Дасть Бог, будуть ще діти...

Корній *(тихо).* Ні, мамо, так більше дітей у мене не буде... А, так не буде...

Ганна Сем. Як так? Як же се „так“?

Корній. Так, як було... Як було... Ну, мамо, не треба говорити... Зараз не треба говорити...

Ганна Сем. Та чому ж не треба? Як же то так було? Було як у всіх людей буває... Що ти говориш, сину?..

Корній *(посміхаючись).* Ага, от-то і єсть, як у людей... От-то і єсть...

Ганна Сем. Так віки було, сину.

Корній *(так само).* Ага, от-то і єсть, що віки. От-то і єсть...

Ганна Сем. *(тривожно).* Та що ти, сину, говориш? Може, тобі... голова болить?

Корній. Буде, мамо... Я нічого не знаю... От і вже... Я зараз нічого не знаю... Я знаю, що єсть два... ні, три трупи в хаті... От се я знаю...

Ганна Сем. (злякано). Господи, Нію, що ти говориш?! Які три трупи? Де?

Корній (посміхаючись, показує на хату Ріти, на полотно і на себе). Он, он і ось... Ну, і годі, мамо... Годі... Ідіть до Лесіка.. Я хочу сам побути... Мені голова болить... Я хочу трохи спочити... Трохи спочити... От іменно... спочити б трохи... А там... Ну, йдіть, мамо, йдіть...

Ганна Сем. Нію... Тут хоче тебе бачити Сніжинка... Може б ти з нею трошки пройшов ся по улиці.., голова б посвіщала... Ти ж не спав, не їв... Не можна ж так...

Корній. Ні, мамо, я нікуди не піду... А Сніжинку... Ну, що ж я нічого не маю проти Сніжинки... Нічого...

Ганна Сем. Так я скажу їй... (Голосно кашляє, іде до веранди й одчиняє двері).

Входить Сніжинка і говорить Ган. Сем.

— Я трохи не замерзла. Добрий вечір, Білий Медвідю! (Підходить до його).

Корній. Добрий вечір... Ви були на веранді?

Сніж. Вечір такий гарний, я собі гуляла там...

Корній (тільки дивить ся на обох). Не треба було сього, мамо... А, не треба... Можна було прямо прийти...

Сніж. Я прямо й прийшла.

Корній. Ну, все одно... Тільки... негарно..

Сніж. (робить знак Ган. Сем., щоб та вийшла).

Ган. Сем. виходить.

Сніж. Що з вами, Білий Медвідю?

Корній (просто). Хіба ви нічого не знаєте? Знаєте ж, на віщо... сї комедії?.. Мати думає, що ми вже побожеволіли... Сідайте Сніжинко...

Сніж. Сядьте й ви... Тут.. на канапу.. (Корній мовчки і важко сїдає. Здалека чується гра на скрипці).

Корній (тихо). Знов грає..

Сніж. Се той Італянець... Він тільки вночі може грати...

Корній. Так, вночі.. Вночі — тихо...

Сніж. Дуже тяжко, Медведю?

Корній. Я зтомлений.. і порожній...

Сніжинка. Порожній?

Корній. Порожній, як... труп. Так мені здаєть ся. (По паузі). Я—чужий собі... Так мені здаєть ся... От-так мені здаєть ся і вже...

Сніжинка. Нічого, знову будете повним... Все буде добре. Медвідю... В кожному поганому єсть часточка доброго... Ви зато можете бути тепер вільним... Як схочете, розумієть ся...

Корній. Не знаю... Нічого, Сніжинко, не знаю...

Сніжинка. Будете! В вас є сила, велика сила, вона своє візьме... Се тільки тепер... Ви зтолені, прибиті, вражені.. Потім сила пробєть ся вгору... І навіть добре, що так сталось!.. Така моя думка, Медведю.

Корній. Не треба, Сніжинко, не треба... Я нічого не знаю... І не треба... Потім... Все потім..

Сніжинка. А я думаю, що не потім, а зараз... тепер же! Ви— не хлопчик і мусите у всяких обставинах давати собі відчит... Що за легкодухість. Люди в більших нещастях не падають духом, а вам, може, й не нещастє се, а щастє.

Корній. Не говоріть так, Сніжинко... Не треба... Негарно.

Сніжинка. Через що?

Корній. Я не знаю.. Негарно і все... Так мені здаєть ся... І не в тому річ... Зовсім не в тому. Ну, помер Лесік... Ну, й помер І вже. І горе, і жалко. Ну, і вже. Кінець, не оживе.. Друге... А, друге єсть, друге.

Сніжинка. Що ж друге? Ріта?

Корній. *(мовчить)*.

Сніжинка. Ріта, Медведю?

Корній. Не будемо говорити, не будемо. Не треба. Щоб говорити, треба знати... Треба все знати. Сніжинко. А що ми знаємо? Що я знаю? А, от-то і єсть... Я знаю, що так не можна, а як?

Сніжинка. Що „так“?

Корній. Так, як було... А як инакше? Хто скаже? Я? Чи Ріта? О, Ріта... Вона инакше не скаже. О, вона не скаже... Ні, ні, вона не може сказати инакше.. Ви думаете, вона мені простить Лесіка? *(Чудно посміхаєть ся)*. О Чорна Пантера за дітей не прощає нікому. А, то вже ні... І вона права... Вона права.. А я теж правий... Хто ж винен, Сніжинко? Хто? А, от-то і єсть, що хто!

Сніжинка. Ви розійдетесь тепер?

Корній. *(Здивовано)* Хто?

Сніжинка. Ви і Ріта.

Корній. Як розійдемося?

Сніжинка. Ну, „як“. Як звичайно розходять ся.

Корній. Не знаю... Я сього, власне, й не знаю... Я тепер нічого не знаю... Ох, як зтомив ся ж я!.. І все таки нічого не знаю... Усе таки... Ну, все одно... Все одно, Сніжинко.. Чуєте, як грає? А ти-хо як.. Бідна Ріта! Ох, яка вона бідна! Ну, все одно... Щось буде... Побачимо...

Сніжинка. Ви з нею говорили?

Корній. Ні, ми нічого не говорили... Ми тільки чуємо. Розумієте, Сніжинко, як можна не говорити, а всі думки чути?.. Розумієте? От і ми чуємо... І я чую, і вона чує... Ну, що ж? Побачимо.. А що побачимо? Хто скаже? Ну, як треба, Сніжинко? Як?

Сніжинка. За Ріту я нічого не можу сказати. Я її не розумію... А вам скажу: ви хочете бути артистом? То мусите бути вільним. Артист, не повинен мати сімі. Він — жрець. От і все!

Корній. *(мовчки, не зожуючись, хитає головою)*. Ні... Ні, Сніжинко..

Сніжинко. Ні, так!

Корній. Ні, — він буде.. не цілий... Не цілий. Так я чую... От чую і вже...

Сніжинка. А так цілий, коли дає себе сімі і має те, що хоч і ви зараз? Так цілий?

Корній. Ні, і так не цілий..

Сніжинка. А як же?

Корній. Ага.. От-то і єсть, що „як“! Як? Я знаю? Ми переросли се, а нового не маємо... Форми нові треба... Се — вічне, Сніжинко... Вічне.. Тут уже.. годі.. А форми не ті.. От і єсть. От і думать, от і стискають... А як инакше? (*Ніби до себе*). Ну, як, от-так просто: як? Чи Ріта ж зможе якось инакше? Чи зхоче? Ні.. А, Ріта й не зхоче і не зможе... От і єсть... І вже.

Сніжинка. Та чого ж неодмінно Ріта? Хіба ви з нею на віки звязані? Є другі жінщини, які зхочуть і зможуть. Чого ж тільки Ріта?

Корній. Чого Ріта?.. Того, що.. (*довго мовчить*). Не знаю...

Сніжинка. Ех, Білий Медведю, не Ріти вам треба! Ріта — для самця, а не для творця. Творець переріс самця. Ось в чому суть людини. Так, так! Людина знає красу, а звір її не знає. От все. Ви мусите звіря в собі вбити. Тоді ви дасте красу, яка в вас є. Є, мій Білий Медведю, є!.. Послухайте Сніжинки, яка найбільше чула й чує в вас сю красу. Встаньте зараз, сильний, твердий, напишіть листа Ріті і ходім зо мною. Творець мусить бути жорстоким, не всяку жалість треба допускати до себе. Ходім, Медведю! Я не говорю, щоб ви мене любили, щоб до мене йшли. Я хочу бачити вас вільним і гарним. Чуєте? Хочете, ми ніколи не будемо бачитись. Я не для себе... Хоча... хоча, Медвдію, я думаю, що як би ви пішли до мене, я б дала вам все те, що вам треба, те нове, що ви хочете й не знаєте. Медведю, дорогий, білий (*став на коліна перед ним*). Послухайтеся Сніжинки. Вона вам хоче тільки краси, тільки краси, Медведю ходім? Га?

Корній. Сніжинко, Сніжинко, не треба, не зараз... Не треба.

Сніжинка. (*Рішуче*). Скажіть: ви любите Ріту? Любите?

Корній. Я не знаю, Сніжинко, не знаю...

Сніжинка. Ну, скажіть, — ви, очевидно чуєте таку зязь з нею, що не можете порвати? Так?

Корній. Не знаю ж, Сніжинко!.. Я чую тільки, що... що... порвалось щось... А що? Не знаю... Може гон знає?

Сніжинка. А вона се чує? Чує?

Корній. І вона чує... А, може, й не чує... Може, й я нічого не чую... Не знаю, Сніжинко. Не треба, не зараз... Потім.. Все потім... Там ще Лесік.

Сніжинка. Лесіка вже немає. Звязь порвано.

Корній. Не знаю... Може, й порвано. Може, се й єсть...

Сніжинка (*благоче*). Білий Медведю, ходім зо мною! Ходім, Медведю.. Ходім зараз, я боюсь за вас... Я боюсь, Пантера дужа... Вона не пустить вас...

Корній. Ні, я не боюсь... нікого, а тільки... себе. От іменно, себе.

Сніжинка. Медведю, білий, прекрасний...

Розчиняють ся двіри в коридор і хутко входить Ріта. Зобачивши Сніжинку, яка раптово підвела ся, зупиняється і якийсь мент не може нічою сказати. Нарешті, важко, трудно дихаючи тихо і хрипло говорить:

— Я так і знала... *(Помалу йде до них. До Корній).* Так, значить, мене для цього виманили з дому?

Корній *(спокійно, тихо)*. Я нічого. Ріто, не знаю...

Ріта *(до Сніжинки. Ледве чутно)*. Що вам треба тут?

Сніжинка *(гордо)*. Я прийшла не до вас!

Ріта. Ви знаєте, що там? *(Показує на свою хату)*.

Сніжинка. Знаю. Там лежить мергвим те, що вязало вас обох.

Ріта. А-а... А ви прийшли нову звязь зробити?

Сніжинка. Я прийшла од всяких звязів увільнити Білого Медведя!

Ріта. Та-ак? *(Чудно посміхаючись)*. Але Білий Медвідь звязаний з Чорною Пантерою, ви се знаєте?

Корній. А, лишіть се.. Іди, Ріто, до себе...

Ріта. Я у себе. Може, комусь инчому треба йти до себе.

Сніжинка. Я піду зараз, не бійте ся. Білий Медведю, ви хотіли трохи прогуляти ся? Ходім разом?

Ріта. Білий Медвідь, добродійко, нікуди не піде!

Корній. А, Ріто, ну, на віщо так? Схочу і піду... У мене голова болить, я трохи пройду ся.

Ріта *(сильно)*. Ні, ти не підеш! Чуєш?

Корній. Я піду і вже... От і єсть... *(Хоче йти одягатись)*.

Ріта *(якийсь мент мовчить, раптом кидаєть ся до його, хапає за руку і благаючим голосом говорить)*. Нію, остань ся... Завтра підеш, куди схочеш... Куди схочеш і з ким схочеш... Сьогодні зостань ся, прошу... Нію!

Корній. Я на півгодини... У мене голова болить.

Ріта. Завтра.. Сьогодні зостань ся... Останній вечір. Я розумію все... Чуєш? Зроби те, що останній раз прохаю...

Корній *(вагаєть ся)*. Я на десять хвилин..

Ріта. Завтра, завтра.

Сніжинка. Ви йдете, Медведю?

Корній. Ні, Сніжинко, я мабуть зостанусь.

Сніжинка. А я ражу вам пройтись.

Ріта *(мото до неї)*. Добродійко!..

Сніжинка *(виходячи)*. До завтра, Медведю

Ріта *(спалаючи)*. Так от чого вони виманили мене! А-а!

Корній. Ах, Ріто, ти знов! Я зтомив ся, мені голова болить... Я не можу сих криків... Пусти мене трохи пройтись, я сам піду... Я не можу... Я мушу вийти.

Ріта. Ні, ти не підеш... Ти не підеш... Чуєш? *(Бачучи, що Корній хоче йти до пальта, вона знов хапає його за руку)*. Нію! Не ходи...

Корній *(рішуче)*. Пусти! Я не можу так... Се насильство..

Ріта. Ну, я прошу тебе, благаю!

Корній *(рішуче)*. Ні. Я хочу піти і піду... От і вже. Пусти.

Ріта. До Сніжинки?

Корній. То мое діло. От і єсть. Іду, куди хочу. Веліть мені ніхто не може. І вже. Пусти.

Ріта *(придушено)*. Я благаю тебе, не велю, а молю, благаю.

Корній. Се все одно.. Я хочу піти пройтись..

Ріта (*чудно зазираючи йому в лице*). Ти инакше вже став говорити... Инакше.

Корній. Я говорю, як говорю... Пусти ж...

Ріта. А як писав мене і Лесіка, так не говорив. Ой, так ти не говорив... (*Стріпнутихсь*). Корнію, не ходи! Не ходи, чуєш? Я все для тебе зроблю... Слухай, хочеш писати мене з Лесіком? Хочеш? Я візьму його і ти будеш писати. Тепер добре буде, в мене, напевне, є ще більше „рисочок“. Ні, ні, я не сміюсь, я серйозно. Ось подивись в моє лице... Ну, подивись же.. Правда, є?

Корній. А, Ріто, лиши... Не хочу я... Пізно!

Ріта. Не пізно! Чому пізно? Що він — мертвий. То нічого, нічого. Зате в мені більше виразу буде...

Корній (*неймовірно дивить ся на неї і проти волі вдивляється в лице їй*).

Ріта. Хочеш? Хочеш? Я покладу його на те саме місце і схилюсь над ним... А ти будеш кінчати. І завтра, і після завтра, ми не дамо його, поки не скінчим... Всю ніч, весь день будемо робить... Ти мушиш скінчить... Ти не віриш мені? Я правду говорю. Я хочу все тобі віддати; все, все... Все для мистецтва, сімя, труп дитини, мій одчай, все йому... Я не сміюсь, Нію, не сміюсь, я правду говорю, я вже вірю, що треба нову форму сімі, цілком нову. І до Мулена, як хочеш, тепер іду. Я все буду робить уже... Хочеш, хочеш?

Корній (*машиально ступав кілька кроків назад, не зводячи очей з її лица*). Пізно, Ріто... Пізно.

Ріта. Чого пізно, чого пізно? Ти встигнеш. Тільки зараз же почнеш, зараз... Я зараз візьму Лесіка, а ти бери палітру, фарби. Добре? Добре?

Корній. У тебе зараз чудний вираз лица.

Ріта. Нічого, я буду дивитись на Лесіка і буде добрий... Буде чудовий вираз лица. Я не сміюсь, я не сміюсь... Я вже вірю...

Корній. Ти чудна, Ріто, я не вірю тобі...

Ріта. Чому? Чому? Говорю правду. Я тільки схвильована. Нерви підняті, ми ж так багато за сю добу пережили... Нічого, Нію. Я іду за Лесіком... Бери фарби, бери!

Корній (*вдивляється їй в лице, поглядає на полотно, оживлюється*). Ну, добре... Не кажи мамі...

Ріта. Ні, ні, я скажу, що ми тут посидимо. Я не скажу... Я зараз... (*Вибіває, опасно озирнувшись на його*).

Корній (*підходить до полотна, скидає запону і вдивляється. Потім бере з столу палітру, фарби, приготує їх, нетерпляче поглядає на двері*).

Ріта (*хутко входить з трупом дитини*). Мама спить. Вона зтомилася і заснула біля столу. Вона не чула. Ми двері замкнемо... Ми замкнемо всі двері і будемо малювати. Правда? Тепер все инакше буде. Все, все... Ось тут Лесіка. Лежи, Лесіку, лежи, тато буде тебе писати, він зніме за тебе вічне... Лежи, мій білий... О, ти білий тепер зовсім... Тепер блідість твоя зовсім чудова... Тепер тато буде з нас задоволений. Так я поклала, Нію? Так?

Корній (борючись між тривогою й артистичним чуттям). Так, так... Тільки, Ріто... Се якось не так все таки... Трошки вправо. (Береться за голову). Ах, якось мені...

Ріта. Нічого, нічого!. Ти тільки почни, подивись на нас і все пройде, все забудеш. І я забуду, я „ввійду в себе“. Ось дивись, зараз, ось я тільки сяду і схилюсь над Лесіком. Він тепер цілком тихо лежить, він уже не буде плакати... О-о!! (Лице її кривить судорога муки, але вона перемогає себе). От-так, правда? Добре тепер?

Корній. Трошки нижче... Ще... Так... (Вдивляється, захоплюється, починає писати).

Ріта (Чудно позираючи на його, иноді раптом посміхаючись й зараз же, ховаючи посмішку).

Корній. Сьогодні в тебе, Ріто, не такий вираз лиця... А, Боже... Зовсім не те на йому.

Ріта. Пиши, пиши... Те саме, що треба... Я зтомлена.

Корній. А, ні! Зовсім не те... І Лесік не такий...

Ріта (раптом рслюючи). Не такий? Ха-ха-ха!.. О, він тепер зовсім не такий, то правда. А я така, така... Ха-ха-ха!

Корній (тривожно). Ріто!

Ріта (хапливо). Ні, ні, нічого, я... у мене нерви трохи... Але ти не звертай уваги. Пиши, милий, пиши, ми мусимо скінчити... Мистецтво вище всього!.. Я вже вірю тепер.. Може, я не так сижу? Нижче, вище?

Корній. А, Боже... Щось не так... Ти не говори нічого... Помовчи... Дивись на Лесіка... Дивись і мовчи...

Ріта. Добре... (Дивиться на трун сина. Далеко знову чути тужну ру скрипки. Лицем Ріти перебиває мука і в болючій скорбі застигає).

Корній (весь оживившись). Так... Тепер так... Тепер дуже добре... Чудесно... Сиди. Рітонько, сиди, хороша.. Так-так. (Скрипка грає).

Ріта (раптом падає на трун головою і жагуче, болюче риде).

Корній. Ріто! Ріто! А, Боже, ну, сиди ж, так же не можна, тільки почав і... Ріто ж!

Ріта (помалу підводить ся, чудно дивиться на його посміхається й позує).

Корній (з одчаєм). Ну, от! Знов пропало... Знов не те... Дивись на Лесіка

Ріта. Я трохи зтомилась... Дай я спочину... Я зараз.. У мене голова болять.. І тебе болять?

Корній. А, Боже, так же не можна... Ну, сїдай...

Ріта (підходячи до його). Трошки спочиньмо. Голова не болять? Ти не зтомив ся?

Корній. Трохи болять... Ну, та нічого... Сїдай, Ріто...

Ріта. Може, випити трохи аспіріну або чогось щоб голова не боліла, бо я так не можу... Ось у мене єсть каплі, я зараз... (Виймає з-за корсажу пляшечку, підбігає до столу, хапливо, дрозжачими руками, але з рішучим суворо-диким поглядом наливає в шклянку води і потім із пляшечки. Несе Корнійови). Хочеш, Нію. Голова не буде, боліти. Може, ти сам винен, що у мене не такий вираз, не так бачиш, зтомив ся, голова болять. На випий, голова свіжіша буде.. Ну, швидче, потім я... І будемо далі працювати... Ну?

Корній. Та чи pomoже? А голова справді, болить.. (*Бере і не*).

Ріта (*вся зацепенішим дивить ся на його*). Всю, всю!

Корній. Фе, яке воно!

Ріта. Нічого, тепер все пройде!.. (*Біжить до столу, наливає води, дивить ся на Корнія, що вдивляється в полотно і не не. Біжить назад*). Ну, тепер далі!. Я вже... Тепер пиши всю ніч... О, тепер ми цілком инакше все зробимо... Тепер ми вже не розстанем ся, ні, ні... Я ж знаю, що ти се думав... Тепер ми знайдемо нову форму, ми будемо вільні, щасливі, ми сімю для мистецтва збудуємо. На сьому трупику, правда? Правда, мужу мій? Правда?

Корній. Ріто, Ріто! Не хвилюй ся ж так, сиди тихо...

Ріта. Як Лесік? Ха-ха-ха! Нічого, будемо всі, як Лесік... Ми всі троє — одно. Чуєш, правда, ми всі троє — одно?

Корній (*не чуючи*). Ріто, в тебе знов нема того. Ріто, так же не можна... Я покину коли так... А, Боже!. Фу, голова ще більше стала боліти.

Ріта. Болить?.. Уже?..

Корній. Що „вже?“ Ще болить, а не вже...

Ріта. Чи той ще... болить.. Може ти зтомив ся дуже?

Корній. Ні, нічого... Щось трохи ноги... Але нічого... Сядь лучче, Ріто...

Ріта (*надзвичайно тихо*): Я сяду... Так?.. (*Застигає й дивить ся на труп. Знову скрипка грає тужно і скорбно. Ріта все більш і більш схиляється на труп*).

Корній (*шопоче*). Тепер есь знов.. От тут. Так-так... Се воно... Воно, воно...

Ріта (*тихо, чудно*): Воно? (*Посміхається*).

Корній. Так, так, нічого, нічого, посмішка ся нічого... Тепер добре... (*Мамює*). Ах, тільки голова болить... І ноги.. не стоять... Явсь слабість... Сиди, сиди... (*Мамює, скрипка грає*).

Ріта (*тихо підводить ся, урочисто підходить до Корнія*). Буде, Нію... Спочинемо... Годі, любий... Тепер треба спочинути.

Корній (*слабо*). Ще-б трошки, Ріто...

Ріта. Ні, годі... Тепер уже годі... Нам треба вже спочинути. Правда?

Корній. Щось голова і ноги... Ну, спочинем трохи.

Ріта. Спочинем, спочинем... Там, на канапі, правда? Візьмемо туди Лесіка і всі спочинемо... Ходім! (*Веде його, бере труп і йде за ним*).

Корній. На віщо Лесіка? Може б нехэй там?

Ріта. Ні, ні, він з нами. Ми всі троє — одно. Правда? Тепер ми всі троє — одно... Правда?

Корній (*сїдаючи на канапі, зтомлено*). О, як я зтомив ся, слабість така по всьому тілі.. Але гарно... Нам, Ріто, треба спочити. То правда.. Завтра ми будемо цілий день... Я мушу скінчити... Ми, Ріто, пережили багато... Ну, нічого... Зараз уже лучче. Правда?

Ріта. Правда, любий, правда. (*Кладе Лесіка посередині між собою й Корнієм*).

Корній. Се Лесік? О, яка слабість. Я чую, що засну... *(Заплющує очи і далі говорить з заплющеними очима)*.

Ріта. Засни, засни... Ми всі заснем. Я тільки випю води і теж... Я зараз... *(Біжить до столу, наливає в шклянку з пляшечки і випиває. Біжить назад, сідає, обнімає Корнія, приортає до себе і тихо говорить)*: Тепер усі заснем... Правда? Як гарно грає скрипка. Вона нам грає... Нам, щоб ми заспокоїлись і заснули. Ми знайшли вже нове... Правда, Нію? Ти віриш мені тепер, віриш, що я вже инча?

Корній. Не знаю, Ріто, не знаю... Я хотів би тільки вірити... Бо я, Ріто, так не можу, як було... Я більше так не можу...

Ріта. Я знаю, знаю... О, я знаю, що ти не можеш... І через се... тепер буде инакше... Зовсім инакше...

Корній. А за Лесіка... ти простиш мені?

Ріта. Простю, простю, єдиний мій, за все простю... Ти любиш мене, скажи?

Корній. Люблю, Ріто, люблю такою, як ти зараз...

Ріта. Правда?.. І я люблю... І Лесік любить... І ми всі троє — одно... Як колись... О, тепер ми не розстанем ся... І нікуди ми вже не підемо, ні до Сніжинок, ні до Муленів, ми всі разом будемо... Правда?

Корній *(ледве чути)*. Правда.

Ріта. Ну, поцілуй же мене... в останнє.

Корній *(слабо повертає до неї лице, цілує)*. Хороша моя!

Ріта. Прощай, мужу мій, Білий Медведю.

Корній *(слабо посміхаючись)*. Прощай. До завтра. Як страшно і солодко хочеть ся спати...

Ріта. Спи, спи... *(Суворо і скорбно дивить ся на його. Скрипка все грає, тужно і жалісно. Ріта раптом здригуєть ся, тихо встає і йде до полотна)*.

Корній *(тихо)* Ріто! Куди ти?

Ріто. Я зараз. Спи, спи... *(Підходить до полотна, знімає його мольберту, бере з столу ніж і розрізає)*.

Корній *(слабо)*. Що там, Ріто?

Ріта. Нічого, милий, нічого... Спи спокійно. Спи тепер. *(Вертаєть ся, приортає до себе Корнія, цілує Лесіка, потім мужа, кладе голову йому на плече і з щасливою зтовленою посмішкою заплющує очи. Скрипка грає серед мертвої тиші)*.

О. ОЛЕСЬ.

Вийди змучена людьми
 І одурена думками,
 Снами, мріями, казками,
 В лісі будем тільки ми.
 В лісі дзвонять солові,
 Виливають щастя в звуки
 Виливають в звуки муки
 Світові, твої, мої.
 Вийди! я нарву квіток
 І встелю тобі дорогу,
 Як улюбленій, як богу,
 Бо єдиний ти мій бог.
 Вийди: в муках каяття,
 Я обмиюсь сліз дощами
 І терновими кущами
 Я пройду ще раз життя.
 Стану я в своїй крові
 Наче голуб божий стану
 І розкрию свою рану
 В рані рани світові.
 І коли б уста твої
 Не скривили ся в прокльони,
 В мене в серці вдарять дзвони,
 Заспівають солові
 З небом, Богом я зіллюсь,
 З сяйвом Вишнього, з тобою,
 Кожний нерв зроблю струною
 Сам я арфою зроблюсь,
 Як блажений я піду
 В гору кручами, ярами,
 Буду ставити тобі храми,
 Доки в небо не війду.

Ю. БУДЯК.

Записки учителя¹⁾

ХІІІ.

Ми розїхались. Багато, правда, лишило ся святкувати в школах, та й ті, що їхали, швидко вертали ся назад. „Отечество въ опасности!“ — жартовливо гукали де-котрі з нас, але за жартами чулась небезпека... Десь щось заворушило ся, щось і відкілясь поволоом насувало ся...

Я поїхав на кілька днів до знайомих, всього верстов за 15 од школи, щоб при найменшій трівозі бути на місці. Першого січня 1906 року я був уже в школі і... читав інспекторське посланіє. Воно настільки, я думаю, цікаве, що читач залюбки його прочитає.

М. Н. П.

Инспектора Нар. Училищъ
....района

Полтавской губерніи.

Января 1 дня 1906 г.

Господину Учителю Р....ской школы.

(Такому то).

Хотя Р...ская школа самая близкая къ Н., гдѣ я живу, но до сихъ поръ я не имѣлъ удовольствія быть въ ней и бесѣдовать съ Вами, а поговорить то съ Вами мнѣ весьма необходимо. Служить намъ приходится вмѣстѣ съ Вами, а потому намъ необходимо уставить (sic) общій взглядъ на то дѣло, къ которому мы призваны; Вамъ, конечно, какъ учителю, слѣдуетъ дѣйствовать, во-первыхъ, слѣдуя правиламъ Устава, во-вторыхъ, сообразуясь и съ указаніями инспектора.

До моего свѣдѣнія дошло, что Вы ярый противникъ единства и недѣлимости Россіи. Свои мысли Вы высказываете, какъ *Ultima ratio*, что преподаваніе въ школахъ Н...скаго уѣзда должно вестись на малорусскомъ языкѣ. Вотъ это-то обстоятельство и можетъ помѣшать намъ тянуть одну борозду, какъ двумъ воламъ, впряженнымъ въ одинъ плугъ, если Вы не откажетесь отъ своей мысли сепаратизма (підкресленне оригіналу). Мой взглядъ на этотъ вопросъ, т. е. вопросъ о языкѣ преподаванія, который долженъ быть обязательнымъ для Васъ („вопросъ“ чи „языкъ?“ Ю. Б.), какъ учителя вѣррнаго мнѣ района, взглядъ²⁾, согласный и съ нашими узаконеніями, состоитъ въ томъ, что русскій языкъ есть языкъ государственный, и всѣ правительственныя учрежденія должны пользоваться государственнымъ языкомъ, неуклонно и настойчиво стре-

1) Докінченне, див. кн. V ЛНВ.

2) Виявляєть ся, що нї „вопросъ“, нї „языкъ“, а „взглядъ“... От так сконстрував фразу! По ученому.

ЛНВістник 1911, кн. VI.

мась къ единству языка во всѣхъ отрасляхъ государственной жизни до тѣхъ поръ по крайней мѣрѣ, пока не будетъ на противное воли и разрѣшенія правительства. Просвѣщеніе въ Россіи должно рости и крѣпнуть на тѣхъ же началахъ, на которыхъ выросла и русская государственность, а потому и школа государственная должна быть русской школой. Такъ ведется дѣло во всѣхъ просвѣщенныхъ европейскихъ государствахъ, въ Англии, Германіи, Франціи, Итали и т. д. Поступая иначе, мы пойдемъ не впередъ, а назадъ. Знакомый съ исторіей русской литературы, т. е. наукой русскаго просвѣщенія въ историческомъ порядкѣ и ходомъ идя, (?) долженъ же знать, какъ выработался всѣми народностями, входящими въ составъ великаго русскаго народа, нашъ литературный языкъ. Жители юга, сѣвера, запада и востока Россіи всѣ, какъ пчелы несутъ въ соты медъ, вносили свои крупицы, и трудами всѣхъ русскихъ племенъ и выработался нашъ чудный языкъ, который будетъ и дальше выработываться, пока живетъ русскій народъ. Мы, сдѣлавшись наслѣдниками богатаго имущества, должны не мотать его, а приобрѣтать еще больше, только тотъ и богатѣетъ, кто къ отцовскому наслѣдію прибавляетъ, а не расточаетъ, какъ праздничный гуляка. Языкъ же матери, всосанный съ молокомъ, никогда не забудется, и имъ можно пользоваться при объясненіи: напр. уха=юшка, лѣстница=дубина, рубель=гнетъ.

Прошу Васъ принять мои указанія къ свѣдѣнію и исполненію во избѣженіе нежелательныхъ недоразумѣній и не вести бесѣды объ отщепенствѣ. Инспекторъ М. Б.

P. S. Я знаю и Вашихъ немногихъ единомышленниковъ и прошу Васъ передать имъ мой непремѣнный для нихъ въ положеніи учителя взглядъ на языкъ преподаванія в школахъ.

Що я міг одповісти на сей безграмотний і з орфографичного і з сінтактичного боку „приказ?“ А зміст його? обвинувачуванне в сепаратизмі, котрий, по словах самого ж п. інспектора, виливав ся тільки в ви-могах права „Преподаванія на малорусскомъ языкѣ!“ се тоді, коли в оборону „преподаванія на малорусскомъ языкѣ“ одверто і ще раніше „до педшихъ свѣдѣній“ виступило земське зібранне. А навчанне в тім, як ведеть ся справа освіти в европейських державах? Невже п. інспектор думав, що учителі знали про ту справу в Европі так само кепсько, як і він?.. Погано ж думав п. інспектор. Так почалось мое перше знайомство з четвертим (по порядку) інспектором мого шкільного району. З четвертим і останнім. І я нічого не одповів йому.

А тут возникла еще нова, цілком несподівана справа: у земській касі не було ні копійки грошей, бо селяни зовсім перестали їх давати, і таким чином земство було на-передодні закриття всіх шкіл...

— Ви не звертайте на се уваги, — казали нам селяни і їхні уповноважені, — учіть по школах, як і вчили. То ми земству не будемо платити, а вам заплатимо все, що слід.

Заварювалась дуже цікава каша. Земська Управа таки справді лишилась без копійки грошей і щоб хоч трохи запобігти лихови і не розпускати служащих, кидала ся на приватні позики — рублів по сто, по пятьдесят. Але й приватні особи, навіть під великий процент, дуже не охоче позичали гроші, і земству загрожувало повне його закриття. Тривога зростала, і зростала з обох боків: і в лагері демократичному, і в лагері аристократичному. В демократичному тривожились і рішучістю моменту і заходами реакції, що вже подекуди вилили ся в дуже таки гостру форму; а в аристократичному — взагалі страшною і невідомою небезпекою будучини. Не тільки державний, а й земський механізм одразу розстроїв ся. Се наочно показувало, які симпатії до тодішнього земства мало селянство.

Ми сиділи вже по школах і вели своє діло, хоч воно йшло не геть-то добре: почувала ся непевність даного стану річей. Як ось залунали недалекі вже звуки певної грози: почались рясні переводи учителів. 11-го січня я одержав інспекторський приказ, в якому чорним по білому значилось: „Симъ увѣдомляю Васъ, что для пользы службы я перемѣщаю Васъ съ 11-го января с. г. въ Є...ское училище на мѣсто такого-то“. А далі: „Прошу Васъ отправиться на мѣсто новаго назначенія и немедленно меня увѣдомить:“ і т. д. А того ж таки дня до мене в школу явив ся і мій намістник — член шкільної комісії і разом член Ради нашої учительської спілки.. людина, котра всього кілька днів назад на останньому зїзді трохи чи не найголосніше кричала, що „никакимъ требованіямъ инспекціи не подчиняться...“ Крім того, се був мій товариш по попередній школі і щирий приятель, з котрим ми були на „ти“ і т. ин.

— Ти доки що не виїзди на нове місце — запобігливо лепетав він, — я зараз поїду до інспектора і буду просити його, щоб він лишив нас на старих місцях.

— Ні вже — кажу — проси за себе, а я й сам знатиму що робити...

I, надзвичайно схвильований, вийшов на двір розвіяти ся.

XIV.

Що-ж стало ся? Які такі зміни одбули ся там, у глибині людських душ і в набитім тривогою повітрі? Що трапило ся? Певно щось незвичайне і страшне, коли навіть член шкільної комісії, замітний член ради в нашій спілці, так швидко потяг назад... Я ще не знав, що діяло ся там, в осередку нашого культурного і громадського життя — в М., а треба було знати і знати негайно, щоб хоч нашвидку виробити якусь

нову тактику. Страх серед товариства очевидно був досить реальний, і я не був певний, що слідом за інспекторським приказом не явить ся поліція і не випроводить мене поштовим порядком. Значить треба було якось виграти час. А через те і щоб не обгострювати зразу відносин до інспекції я в той же день подав прохання „объ отпускъ по случаю смерти [моего брата“, котрий справді таки своєю смертю наробив мені не мало клопоту. А сам зараз же махнув до земської управи.

Тамошня атмосфера не віщувала нічого доброго.

Перше за все я побачив довгий інспекторський список переводів, хоч, правда, увільнення не було ще ні одного. Се був, так сказати, початок їди, з котрою, як відомо, приходить і апетит. Крім того я побачив те, що в даному разі було головнішим, — що на піддержку земства ми, учителі, не повинні покладати ані найменших надій....

Ясно було, що жертви вже намічені; „закланія“ ще немає, але кожна з жертв уже направлена на ті місця, де „закланіє“ неодмінно одбудеть ся.. Одбудеть ся не тільки в тих випадках, коли намічені учителі одмовлять ся од переводів, а навіть і тоді, коли вони радо і негайно поїдуть на уготовані їм нові місця....

А з сел по телефону і листами надходили чутки, що „члени союзу почти по всей линии обращаются въ бѣгство“. Кілька товаришів нарочито поприїздили в город, „въ главную квартиру“, як вони казали, і од них я дістав багато сумних звісток, котрі доповнили і без того не веселу картину. Казали навіть, що як тільки офіційально стане відомо про увільнення, то зараз же почнуть ся арешти, і всіх увільнених заарештують. З нашої місцевої армії учителів, душ у півтора, лишилось „на бойовій лінії“ дуже мало.. Те діло, котрому всі з щирим серцем послужили і мали послужити, гинуло безслідно, гинуло постидно швидко і навіть без всякої надії на швидке ворітте..

Пособити тут уже не було чим...

Поспішати до школи не було чого; я взяв жалування і лишив ся в городі днів на два. Тут я побачив випадкових „ораторів“, уже покроплених козацькими нагайками, і учасників невинніших збірок з розбитими фізономіями — все тими ж нагайками.. А всього за якихсь днів десять перед сим навіть „сам ісправник“ бояв ся наблизитись до найменшої збірки за гарматний вистріл..

Все було ясно, як божий день, і я вернув ся до школи. А в школі мене вже ждало пове „сочиненіє“ п. інспектора. Уже по конверті було видно, які словеса містилися в середині; на ньому було:

„Господину Е—скому учителю (такому-то), живущему въ зданіи Р—скаго земскаго училища“ (підкресленне оригіналу), а в середині стояло:

„Я въ сильной степени удивленъ, что Вы подписываетесь Р—скимъ учителемъ (підкресленне оригіналу), между тѣмъ какъ съ 10-го января с. г. я переѣстилъ Васъ і т. д. Сегодня, 13 янв., я получилъ отъ 12-го же янв. Ваше прошеніе о разрѣшеніи Вамъ отпуска, какъ же это могло быть, что Вы не получили моего предложенія отъ 10-го янв. о Вашемъ переѣщеніи?! Я наведу справки, что это значитъ, и почему Вы не получили моего увѣдомленія. Потрудитесь, Милост. Госуд., немедленно отправиться къ мѣсту новаго служенія, принять училище, начать занятія и о времени вступленія въ должность учителя Е—скаго училища меня увѣдомить. Я же вмѣстѣ съ симъ пишу предложеніе запасному учителю г. П., чтобы онъ ѣхалъ въ Е. для замѣщенія Васъ на время отпуска. По приѣздѣ г. П. Вы сдайте ему должность, извѣстите меня объ этомъ, и я немедленно дамъ Вамъ возможный отпускъ. Безъ соблюденія этого і т. д. і т. д. Итакъ, отправляйтесь въ Е., ждите г. П., а какъ только г. П. явится і т. д. і т. д. При возвращеніи на службу въ Е. возьмите отъ священника, хоронившаго Вашего брата, метрическую выпись объ умершихъ, немедленно эту выпись представьте мнѣ і т. д. (підкресленне мое. Ю. Б).

„Въ заключеніе одно скажу: любя дѣтей, не отнимайте у нихъ учебныхъ дней, которыхъ и безъ того мало, и не гасите свѣтильника передъ „сими малыми“ (курсив оригіналу).

Инспекторъ училищъ *М. Б.*

Було і в мене що сказати „въ заключеніе“ і не „одно“, як у п. інспектора; було що сказати і взагалі, і з приводу „малыхъ сихъ“, але... я сказав теж тільки „одно“: просто поїхав собі до дому... А з дому, уже 24-го січня, послав йому коротку „бумагу“, в котрій казав: „або висилайте отпуск, або негайно шліть мої документи“. І отсе було „друге“.

Але тільки 12-лютого я одержав одновіть і вже од „Училищнаго Совѣта“, в котрім мене, „Милостиваго Государя“, „имѣюгъ честь извѣстити“, що вишереченний „Государь“ за провини, котрих він і досі не знає, і „по постановленію Училищнаго Совѣта отъ 31 января“ по просту викидаєть ся з даного повіту...

А за тиждень до засідання „Совѣта“ я сам же вимагав свої документи? Еге, то сам, а то вони! Се велика ріжниця..

Ото допекли! Зігнали таки оскому! У всякім разі шановний ареопаг запевне думає, що се іменно він поставив точку на моім учителюванні.

Є такі люди, що й перед смертю не приходять до памяти...

Що-ж, хай тішать ся. Мені завжди приємно, коли я даю людям хоч невеличкі радощі.

XV.

Днів через двадцять я навідав ся до своєї школи: треба було забрати своє збіжжє та й подивитись на останці на ті місця, де довело ся стільки нервувати ся, боліти душею, мріяти і клясти той час, коли я намірив ся учителювати. Сім з хвостиком років безперервного учителювання забрали багато більше, ніж сім попередніх років напів голодного, цілком не забезпеченого мандрівничого життя. А в результаті...

А в школі я застав уже учительку: мого замістителя викинули в слід за мною.. Не помогли значить і уклінні прохання...

А од товариства не лишило ся нікого: одних губернатор поодавав у москалі, других повикидали, треті сами покидали, а четвертих... четвертих я не міг уже й пізнати... Швидко перемашуєть ся людина! куди швидче од тварини. Та чи винні ж вони? Питаю: чи винні?

А Земська Управа in corpore сама в себе робила найпильніший трус: не тільки „революційні“ книжки й брошюри, а навіть ті, що були видані в часи цензури, вона повишукувала у своїм власнім складі і знищила без всякого жалю. І я думаю, що гоголевський городничий мав на увазі іменно М—ську Земську Управу, коли розповідав про унтер-офіцерську вдову, що сама себе оддубасила. Правда, тоді ше на було сеї управи, але Антон Антонович був тонкою людиною і ясно передбачав оту ретельну вдовицю. О, прозорливий був чоловік, що й казати!

Дуже важко ставало пробути тут навіть один зайвий день. І я того ж таки самого дня назавжди попрощав ся з М. Проїзжаючи через його в останне, я байдужо дивив ся на невеликі групи брудних низеньких будинків, що складали собою уславлений верадісною славою городок, і на душі було так само, ніби я переїздив через глухе містечко, котре я колись уже десь бачив з вікна вагону... М. спав так само, як і перед 1905 роком...

Прощай же, сонний, загрузлий у болоті городе! Безсиле моє перо, щоб змалювати тебе... Та й що воно може прибавати у той розкішний, оздоблений невмиручою славою вінок, який сплїв тобі безсмертний Гоголь?!...

XVI.

Пятий рік минає з того часу, як я покинув М. Більше не довело ся там бути, але час од часу до мене надходили звістки про тамошнє життя, характеристичне життя повітових городків, що тисячами розкинули ся „по лицу земли родной“ і однаково легко переходять „од монархії до республіки“ і навпаки.

„М. поразивь меня ужасно, — писав мені один з товаришів швидко після початку реакційних розгромів. — Грязь въ буквальномъ

и переносномъ смыслѣ невылазная, невѣжество страшное, индифферентизмъ невыразимый!.. Время не оставило на немъ (на М.) никакого слѣда. Жутко и больно. Даже хаты наче почорнили и силы въ землю“...

А трохи згодом, літом 1906 року, сей же товариш писав: „М—ці — вічна їм пам'ять!.. Повернули оглоблі назад. Х. (се той, що найбільше кричав у дні „свобод“, член управи. Ю. Б.) аж тепер виявив ся увесь „на лице!“ З. (предсідатель) щось круте, але, очевидно, до кінця ніколи не докруте, — так мабуть і помре. Н. (один з земських служащих) — шаг йому ціна... і слова тратить не хочу для такого падла! Знущається над „дядьками“ (селянами) тай квіт! „А що, каже, свобода?“

т. д.

А другий листує: „Б. (інспектор) „мота“, кажуть. З учителями поводить ся дуже грубо, навіть кричить: „пшоль вон!“ До учительок односить ся дуже прихильно, особливо до красивих. Се розказувала мені „матушка“ (товариське прізвище однієї учительки), котру він не долюблює, як не дуже красиву і буцім за те, що змагала ся виписувати ся з учительського союзу“.

Одержував я ще кілька листів і од сих, і од інших товаришів, і глибокою безнадійністю і одчаєм віяло од них. Якийсь товаричий страх опанував учителями й селянами, удушливою млою повис над селами і плодив безконечні, брудні доноси і охоту до глуму над тими, котрі одверто дивились у вічі небезпеці і через те здебільшого перебували або „на казенних кватирах“ тут, дома, або далеко за Уралом... Страх перед реакцією досягав апогея. Я знаю, напр., такий випадок. Одного солдата, що недавно був вернув ся з далекого Сходу і повставав проти російських порядків, другий селянин, під час сварки, назвав „оратуром“ (оратором). В результаті „оратур“ покликав старосту і урядника, попросив зробити у себе трус і скласти протокола, що „нічого противозаконного“ у його не було знайдено. А потім подав у суд „за оскорбленіє“. А проте він був не дурний чоловік і в своїх переконаннях дуже лівий...

Такі чудеса робив „спасительный страх“ перед нагайкою. Правда, він згодом потроху розвіяв ся, але все таки, завдяки йому, на верх людського моря було виплюснуто стільки бруду, скільки його ніколи не могло бути в людях. Сонце волі знищило все чорне, що було в людських душах, а тьма реакції внесла в ті душі стільки мороку, скільки його ніколи не було на світі...

Але все таки земля крутить ся! — казав Галілей. Не стоїть і житте. Ніякою силою не можна його вдержати на місці, а тим більше — повернути назад. І ніщо в житті не проходить безслідно, і навіть, безумовне зло обертається з часом у будівничий камінь для кращого будинку будучини. „Чѣмъ ночь темнѣй, тѣмъ звѣзды ярче“.

XVII.

У всьому значно змінив ся народ за сей короткий час і особливо — в питанні про рідну мову. Ясно встає передо мною час, всього років двадцять назад, коли я ходив до сільської школи. Було у нашім селі кілька українських книжок, котрі забрели до нас невідомо коли і як: „Сіра кобила“, „Веселий оповідач“, „Дівоче серце“ і ще якась книжечка, назву котрої зараз не пригадаю. Берегли сі книжечки надзвичайно: багато незрівняно кращих російських книжок без всякого помилювання пішло на цигарки, а сих не зачіпали. Уже вони були такі зайозені, що подекуди й літер невидно було, але все ж таки отсі оладки-книжечки читали й читали... І знаєте для чого? Тільки для того, щоб посміяти ся... Посміяти ся не то що з змісту, ні, — до змісту їм було мало діла, — а посміяти ся з тієї мови, якою були видрукувані книжечки, з тої самої мови, якою балакали завжди і читачі, і слухачі! Саме звичайнісіньке слово викликало щирий і гучний сміх! Я, мале хлопця, сам иноді сміяв ся за гуртом, але часто зовсім не бачив і не розумів причин загального сміху. А причини були і дуже серйозні. Перша й головніша: їм, нещасним, темним людям так уперто, систематично і так довго толкували і „внушали“, що „хохлацкій языкъ“ — мужичий язык, смішний, „кумедний“ і „грубий“ язык, і з таким усердієм на всякім ступні кривили, уїдливо передражнявали їх, що вони нарешті повірили у правдивість казаного про їхню мову і почали потроху стидити ся, а потім і зневажати її. І коли якомусь селянинови доводило ся балакати з паном, то инші селяни коли вони були при сьому, завжди сміяли ся (я кажу, розуміть ся, не за такі розмови, як напр. з суддею чи взагалі з якимсь „великим“ начальством, перед яким було не до сміху). З чого? З перекручування своїх слів на „панський“ штиб? Може трохи й через те, але головне було не в тім: сміяли ся просто з своєї мови, якою той селянин говорив з паном. З паном — і такою мовою!.. З паном треба було розмовляти панською мовою. І кожний думав: ось якби я! І говорив він, і всього ріжниці було якихсь два — три перекручені слова, а йому здавалось, що він справді говорить по „панському“. А до того ще й пан усміхав ся і се давало привід думати: „ось як я чesав йому!.. аж пан дивував ся!“.

Кажу: була зневага і навіть призи́рство до своєї рідної мови, зневага і призи́рство, що виростали і вмєрали вкупі з селянином. З другого боку книжка, сей рідкий у селянина гість, хоч і заходила у село, то була книжкою руською, панською. А до друкованого слова у селян завжди була (та і є) надзвичайна повага і безумовна віра, як до чогось завжди правдивого; се видно хочби з того, що селяни

вірять не тільки в казки, а навіть у всякі нісенітницї, аби вони були друковані. Се, мовляв, напечатано! не абищо! колись воно таки справді було!

Через те, коли до села заходила книжка українська, то на неї дивились як на курйоз із курйозів: „Бач, мовляв, які штуки викида (автор)! І витворить же таке!“ І розглядали її як річ, надруковану для сміху. Часто можна було чути, напр., такі вислови: „Бач, як язик переверта (або виверта)“ тоб-то калічить, перекручує, а се в свою чергу значило, що автор свій язик, на котрому друкують ся книжки, перекручує на инший, мужичий лад (Бо хіба міг бути автор не пан і хіба могла бути книжка не панська!). А коли що небудь перекручують — ходу чи рухи чи балачку — то, звичайно — тільки за-для сміху, для потіхи... І селяни сміялись...

Чи почуваете ви, читачу, що то за становище, коли людина стидаеть ся своєї мови, смієть ся і глузує з неї?

250 літ не можуть навчитись иншої мови, балакають тільки своєю одною і в той же час односять ся до неї з призирством...

Страшна, трагічна се річ. Се найяскравіший і головніший сімптом не тільки духовного занепаду, а й певної культурної смерти.

До таких висновків мусить прийти всяка людина, котра хоч трошки звикла міркувати. До такого ж самого висновку прийшов і я, ще підлітком, коли, вештаючись по чужих краях, пригадував свою країну.

Сумні се думки і не привертають вони, а одвертають од своєї країни людину, особливо таку як я, що виросла далеко од свого рідного і не мала більш-менш глибоких звязків з ним. А коли людина проживає у великих, цілком інтернаціональних городах, то легко загублюють ся навіть глибокі звязки... І врешті хоч мені й приходив инколи в голову мій народ, як нація, то се викликало тільки таку думку: що значить нація в житті і культурі всеї людности!... А зрештою — всі шляхи ведуть до Риму і через те, де б і як я не працював, все те здасть ся для світового поступу. А для сього треба тільки зуміти використать усяке діло, що в дану мить лежить у тебе під руками. Тому то я майже зовсім не звертав уваги на націю, і мої перші літературні роботи почали ся в пресі російській, як найширше розповсюдженій по території російської держави. А коли б я добре знав англійську чи якусь иншу з європейських мов, то однаково вжив би й тих, — се залежало б тільки од обставин, а не од переконання: писати на якійсь одній мові.

І от тоді, як уже не було аж ніякісіньких підстав для повороту думок на бік нації, коли мені підступав двадцятий рік, а по пережитому, то може й тридцятий, — тоді я, сівши писати чергову статтю до

газети, без найменших підстав почав писати український вірш... Жив я тоді в малюсінській кімнатці на четвертому чи п'ятому поверсі, з маленьким віконичком, у котре видно було тільки брудну стіну сусіднього будинка та клаптичок неба через крівлю. І от, без найменшої думки про Україну, я писав:

Зірочки, як Божі очі
З хати Бога, за півночі
Похилившись, виглядають.
Наче очі материнські
У дитячої колиски і т. д.

Читач баче, що се був за вірш, та я й сам те добре бачив... Отже се для мене нічого не значило. Правда, трохи значило: не минуло й півроку, як я кинув писати по російському і до сього часу, скільки пам'ятаю, не написав і рядка... А через рік чи півтора я був уже дома...

І що ж я побачив там? До згаданих українських книжок прибавилося втричі більше: були поодинокі Грінченкові оповідання, оповідання, Квітки, де-які драми Карпенка, Шевченків „Кобзарь“ і инше, а головне — читали вже їх инакше. Мені доводилося не раз бачити читання на голос у досить великих кумпаніях слухачів — і ні єдиної усмішки! хіба тільки в тих місцях, котрі справді смішні по змісту.

А про те я вернув ся до свого села всього тільки через якихсь сім-вісім років мандрівки по світах!.. Про сей же час, як я вже залишив школу, то й казати нічого. Навіть інтелігенція, котра завжди кидала нас, тепер потроху повертається до дому, а се має ще більшу вагу. Наводити багато прикладів не буду, візьму тільки одну коротку цитату з листа мого колишнього колеги, людини дорослої і дуже серйозної:

...писать по нашому, а я (що ж робить, грішний!) не тямлю. Признаюсь про се з важким серцем. Де-ж таки: не вмю по нашому! Ся штука, здається мені, дуже личить до твоєї статті для „Вістника“... Не думай, що мені легко про се писати. Я плачу зараз від сорому та від чогось иншого, про що побалакаем колись“...

Я ставлю точку і теж кажу: не думай, мій терпеливий читачу, що мені легко було писати. Я хоч і не плачу зараз, але мені все ж таки ніяково за свої безпорядочні „Записки“: через брак часу і всякі инші обставини вони вийшли далеко не такими як я хотів. Але кінець. І кінчаючи їх мені здається, ніби я тільки що вернув ся з далекої-далекої подорожи, а наведена цитата з товаришового листа чомусь нагадала давню, не тутешню картинку:

Кольомбо. Дешевий ресторан, набитий різноколірними людьми і їхнім лементом на всяких мовах. Дим тютюну, брязкіт пляшок, чарок. Побіч мене, за другим столиком, самотньо сидить п'яний, з інтелігентним

обличчям Негр. Очи його майже закриті; але він методично, через кожні п'ять хвилин, випиває добру порцію рому і кожний раз після того, як випе, стукне кулаком по столі й крикне:

— Буккер Вашингтон!... ¹⁾.

Бажаючи трохи подратувати його, я спитав:

— А ще се, за свій город випиваєте? Ви значить із Вашингтону?

Він раптом блиснув своїми великими білками і виразно повторив:

— Буккер! Буккер Вашингтон!... Він не город! він більший загород!.

Я здвигнув плечима.

— Ти не знаєш Буккера Вашингтона? котрий стільки разів був у „Білім Домі“ і котрого закликає сам президент??... Буккера Вашингтона?! Сагамба! Ти нічого не знаєш!...

І він знову випив свою порцію рому, дуже вдарив кулаком по столі і ще з більшою силою знову крикнув:

— Буккер Вашингтон!!...

Кінчаю. Багатенько ще не сказав я навіть з того, що треба та й можна було сказати. І тому закінчую останніми словами цитованого листа, що може таки ще „побалакаємо колись“...

18. X. 910.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

Життє кудись іде. Життє шумить і грає,
Немов на провесні пливе потік бурливий,
Що землю рие скрізь, камінне розбиває
І далі мчить ся все—і гордий, і щасливий.
Життє кудись іде. Горять огні великі,
Огнем весельчастим ясний бенкет сіяє,
І чути срібний сміх, і десь звенить музика,
Що вроду і життє й коханне прославляє.
Життє кудись іде, хвилюєть ся, як море,
І манять до утіх нас устоньки дівочі...
А серце обвило холодне, чорне горе,
А серце томить ся в обіймах чорних ночі.
Не клич мене, життє. Покинь мене на скелі,
Я лиш дивитимусь на її бурливі хвилі,
Я лиш співатиму один у сій пустелі
Про рай розбитий мій, про дні далекі... милі...

¹⁾ Буккер Вашингтон, Негр по походженню, відомий негрський діяч, що нещодавно багато зробив для освіти Негрів у Північній Америці.

М. ЄВШАН.

Грицько Чупринка.

Боюся, чи та оцінка, з якою стрінулася поезія Чупринки серед нашої суспільности, не була занадто нерозважна, не добре мотивована і тому схиблена. Щось непевне чується у всіх тих голосах, які відізва-ли ся про Чупринку: з одного боку майже одногласно і без вагання признається великий поетичний талант, з другого боку станула перед очима прихильників його музи повна невиразність поетичного світогляду та оригінальної постати взагалі. І коли прийшло ся його судити відповідно до тих категорій, яких уживано при осуді всіх інших українських поетів, а радше всеї української поезії взагалі, — то стверджено тільки те, що ґрунту загальнішого, за яким у Чупринки шукано, нема. І се відразу кидає особливе світло на поета, мимоволі він відбиває від усього того тла, на якому зявляли ся постати інших українських творців. До всього, що досі було — Чупринка яркий контраст. Не тільки не бачимо тут ніякої причинової звязи його поезії з попередніми етапами нашої творчої думки, а навіть здається не раз що вона не має ніякої спільности з сучасним моментом, з українським життям взагалі. Се так само, як-би нараз на наніому овиді літературному зявив ся Едґар По чи Боделер і ми не знали-би яке нам супроти їх заняти становище, що нам сказати.

Бо дійсно: до якого ґрунту навязати нам поезію Чупринки? І в чому шукати її цінностей, які ми бачимо, за які його одногласно хвалимо і записуємо до гурту найбільше серйозних сил поетичних? З ніяким, як кажу — українським поетом порівнати його не можна. Він пішов собі зовсім окремим своїм шляхом. Чупринка використав також ті богатства рідного слова, які були ввесь час приступні всім другим творцям, він видобув ті скарби, які відкривали всі інші служителі прекрасного, — а прецінь станув в якійсь принципіальній незгоді, а навіть ворожнечі з загальною тенденцією, з творчою думкою, яка виявляла ся досі в українській поезії. Він виразно проголошує свій погляд, коли кличе:

„Штуки рідної мотиви,	єсть для вас серця огненні
Пісні рідної слова!	І огненна дивна гра,
На сучасні переспіви	єсть для вас співці натхненні
Єсть для вас струна нова!	Тільки... думка їх стара“...

І читаючи всі, видані ним досі збірки поезій ми бачимо в них не-наче якийсь постійний, тихий бунт проти тої „старої“ думки“. З чимсь поет зірвав рішучо, щось зовсім пове приносить; має якусь свою тіль-

ки красу. І се перше всього треба взяти на увагу, піймати ту внутрішню, його тенденцію...

Очевидно не маємо ніяких фактичних даних, щоб на їх підставі будувати цілу систему думок поета та змалювати його світогляд. Того всього не має тут, — єсть тільки певні моменти, в яких він виявляє весь свій патос та свій настрій. Щоби пізнати поета, треба хіба вслухувати ся в ті його настрої, треба безпосередно відчутти їх. Щоб дати пізнати її читачеві — критиці не лишаєть ніякого иньшого способу, як хіба переписувати уступ за уступом без ніяких коментарів, або: зійти до світа самого поета, і дати коли не репродукцію його настроїв, то бодай їх тло, той підклад, на якому вони зродили ся у його. В данім випадку, я се й роблю. І тільки се. Я усвідомлю собі тільки вихідні точки творчости Чупринки, усвідомлю собі ту лінію, якою мусіла піти його творча думка, відтворюю тільки його настрої. Тому я й не даю своїх теоретичних розважань над його поезією, а тільки консеквенції, характеристику того становища, яке заняв він в своїй творчости...

Отже коли з його становища поглянути на українську поезію, — неминучість згаданої ворожнечі стане ясною. Мусимо сконстатувати цілковиту різницю в етапах, які зробила творча думка Чупринки від того всього, що називаємо сучасною українською поезією. Чупринка зробив наглий скок. Він вийшов по-за обруб усього нашого літературного життя, і колиб його зязати з яким літературним осередком взагалі, то його індивідуальність зможемо собі уявити радше на ґрунті сучасної російської поезії, як на тлі нашого літературного руху. І тому тим більше ярко виступає на перший план чисто творчий елемент його поезій. Пересічний поетичний талант в зіставленю з Чупринкою стає неначе лялькою яка виспівує під такт. Коли в тому співі й єсть краса, то вона ще не розвита, а тільки намічена; вона не увійшла ще як органічна частина творчости і нестала потребою душі, хлібом насущним поета. Рішаючим моментом тут єсть сам талант поетичний в тісному того слова значінню. Але сам талант не дає висшої творчої думки, не вказує шляху, яким має піти розвій поета. Сам талант не значить ще також, що хтось став дійсним помазанником поезії, щоб так сказати, — що хтось зрозумів і вповні відчуває своє творче покликання. І як раз брак розуміння і почуття того творчого покликання, при деякім таланті характеризує велику більшість всіх тих, що репрезентують нашу найновішу поетичну думку. А се тільки й доводить кожду поезію до оплаканного стану, до пустої забави, примхи, до того, що люди починають управляти її як рід спорту, як певний фах. Рівень що-раз більше упадає, „поети“ починають роздувати дрібнички всякі, затративши смак до всього дійсно великого, і поволі починаєть ся саме літературне ремесло. „Ох, мій Боже, — скаржив ся Гамсун на таких поетів

— як мало вони марнотравні властиво кажучи в своїх засобах! Вони шпарівні, сухі та хитрі. Вони пишуть оден вірш, вони друкують той вірш і другі вірші. Вони від часу до часу видусяють з себе книжку, за кожний раз виписуть ся до останку і досягають знаменитих результатів. Вони нічого не висипають, ні, вони не викидають гроша на вулицю. А давнійше могли прецінь поети щось більше дати: вони мали для того засоби; їх багатство лило ся через береги, і вони викидали дукати через вікно з величною та нерозважною безжурністю. Що далі? Вони мали знов кешені повні дукатів. Ах, ні, наші молоді письменники, вони розважні та хитрі, вони не покажуть нам, як колись старі, ніякої ширини, ніякої бурі, таких величних сцен тріумфу, повних дикої сили“. Очевидно — серед таких обставин поезія може тільки марніти де-не-де тільки проявляючи свої паростки. Взагалі — вона не має ґрунту. Бо ґрунт єсть там тільки, де єсть дійсно поетичні душі. Де в репертуар поетичний можуть ввійти і входять не всякі залозичені мотиви та в поті чола видумувані звукові комбінації, але ті глибші поклади людської душі, які становлять долю поета. Тут мусить давати поет себе цілого. Що більше: можна сказати, що в кожній глибокій та правдивій творчості поетичній відбуваєть ся певного рода акт самопожертвування з боку поета: він зрікаєть ся неначе сам себе, своєї волі, він слухає тих первісних та фатальних сил, які дримають на дні душі, він „опутаний“ вищою силою... Все, чим він міг жити в дійсному житті — він зложив тут, в поезії. І відси та марнотратність поета: він розкидає свої багатства, бо там не може ними втішати ся. Звідси той нахил до розгону, до безумства, яке виявляєть ся все в надмірі почувань, в дикому шалі фантазії, в вирі звуків та образів. Те все одначе має своє обіднане, всі ті образи мають свою внутрішню льогіку. Зверхній вираз, вислів має тут тісну сполуку з внутрішнім світом та переживаннями поета. Доля, яка визирає з по-за кожної стрічки, з кожного звука, — вона поклала свою печать на весь той світ образів: поет не скаже інакше, як чує, не скривить душею для зверхнього ефекту.

Відси й починають ся вихідні пункти поезії Чупринки. Не можна тут говорити ані про якийсь окремий поетичний світогляд, ані про саму тільки музику його вірша, ані про пантеїзм ані про соціальні мотиви. Ті категорії не тільки не вичерпують, а навпаки ограничують тільки весь зміст поезії Чупринки. Де же жерело творчої думки — де перед нами розгортаєть ся книга людської долі, де на наших очах народжують ся нові органи чуття — там не можна тих всіх категорій брати за вихідну точку і після їх оцінювати вартість поета. Поет на те й поет, щоб міг йти своєю дорогою, щоб міг мати свого тільки бога. Нехай Чупринка й не буде речником ніякої класи, не звертаєть ся своєю творчістю до нікого — чи тим самим відібрана вся її сила? Зовсім

ні! Навпаки — в даному разі те, за що так славить ся поезія, її сила над людьми та над суспільним житєм, — єсть радше чимсь негідним, обезцінюючим її вартість. Поезія — значить можливо інтимне, мого переживане світа. Поза тим вона мене не інтересує, не є для мене поезією. Вказуючи на соціальну ролю поезії, на її релігійне значінє ми говоримо: ось відзиваєть ся чарівна її мова і кат перестав бути катом. учений забув про свої книжки, швець чи крамар піднесли ся у вищій сфери творчої думки! Так, — але що з того, що люди будуть звязані тим одним, а радше однаковим настроєм, хочби він і йшов від поезії? Які результати з того? Чи крамар не йде торгувати далі, а кат убивати людей? А коли так, — то поезія все таки єсть чимсь більше, як розривкою приступною для всіх, єсть житєм, яким де-хто може тільки жити, єсть справою чисто індивідуальною. Бо дійсно: коли б вона мала які цілі, а ще й закони ділання на людську громаду, — як се люблять говорити — то чи не було б се загородженєм людині як такій, останньої утіхи, чи не було б останнім гаслом до безнадійности? Чи радість наша не стає відразу обезцінена, коли ми знаємо, що не ми самі так відчуваємо, дізнаємо таких емоцій; чи краса мого пориву не гине для мене, коли я знаю, що тим самим поривом в даний момент палає груди шевця, кравця, книжкового моля, крамара, ката, — і чи не відкину я зовсім всякої поезії, скоро тільки відкрию, що вона, се євангеліє свободи, вяже мене і каже мені бути чимсь єдиним з тими, кого я ненавиджу, з ким ніхто мене не може звязати?! І чи не буду я в праві признати її тоді за останнього і найбільшого свого ворога?! — А се й власне момент єсть правдивий, до такого висновку приходять самі творці. Поезія зрадою всуваєть ся в наші серця, підходить несподівано, пестошами та ласкою, як коханка обезсилює нас, чинить безвладними, солодошами та пахучими ароматами руйнує здоровле душі, і вчить нас підступом вирікати ся самих себе. Для кого? Для вищого релігійного принципу, який знищує мою вартість, забороняє мені насолоду, грозить карою вічною і вічно перед очима держить зеркало моєї власної совісти! І зрозуміло, чому Штірнер або Ніцше остаточно прийшли до того, що на пункті поезії стали вігілістами, „невіруючими“. Вони мусіли зретигнувати з тої поезії, яка стала виразом міщанських почувань, виразом гуманістичних стремлїнь людства, — а в якій філістер почав установляти вже свої зручно перепачковані канони.

Тут приходимо ми таким чином до другого моменту, який знаходимо також у Чупринки: поезія по своїй суті мусить бути антигуманітарна, щоб так сказати. Творець мусить зретигнувати з тих почувань, які вяжуть людей поміж собою, мусить вийти з кола тих всіх чеснот, в імя яких він мав би право жити разом з людьми. Нічо людське його не гріє і він нікого не гріє; він перестає апелювати до серця,

до всіх теплих, сердечних почувань. Йому неможливо стає відносити ся до людей в дорозі безпосередньої інтимності. Се й попихає кожного з творців на той шлях, де він опинюється самотнім в повному того слова значінню, де він починає розуміти трагедію свого покликання творчого. Так, се трагедія творчости і творців; бо від сього вони терплять, відси починається їх терновий шлях. Тут відграничує себе кожний творець раз на все від світа і людей. Відси й починається їх туга — знайти тіло для своєї мрії, знайти терен, близьку душу, безпосередний відгомін. Вони бажали би нераз висповідати ся перед першим стрічним жебраком, упасти на грудь першому стрічному чоловікови і в тяжкі хвили розказувати йому про свої терпіня. Але се тільки перша їх наївність, відрух, за яким наступає зараз потреба замкнення своєї душі на сім замків. Вони вчать ся того найбільшого досвіду, що треба позбутися серця; вони ясно починають бачити, що мусять ціле жите самотні йти і нести той страшний тягар, який вони з самого початку думали передати на своїх ближніх. Сей тягар, що каменем гнете їх душі, як гнули колись мертві голови Марка Проклятого, — се невимпані сльози, невимпані до кінця мрії, які мусять загинати, се жар серця, який мусів попеліти і той порив душі, що мусів в зароді застигнути в холодну, камяну групу. Се тягар — щоб так сказати — самого себе: бо тяжко чоловікови себе тільки полюбити, в самому собі замкнути ся. Він покривавить своє серце, а хоче, щоб воно таки било ся для других. У тому трагедія творця: він так само не може промовити безпосередньою щирістю до своїх братів, як молодий королевич до своїх підданих: церемоніял не дозволяє йому і він мусить приладжувати ся до його, хоч би серце й розривало ся в грудях. Найбільше трагічна тут, а тому й безвихідна річ, що того церемоніялу бажать самі піддані, сама „товпа“, яка хоче чути пророчий голос з-за хмар серед вистрілу гармат та гомону труб. Се власне незносий тягар для творця, який і накладає на нього перший і найбільший обовязок — бути аристократом! Мало хто годен зрозуміти всю вагу того трагічного обовязку, а тим менше може його сповнити: тому так багато „творців“ забуває про його маєстат, упідлюють ся так часто та стають базарними співаками...

Але хто відкрив ту пропасть поміж собою, своїм творчим покликанем і людьми, хто почув на собі силу того трагічного обовязку і рішив ся бути аристократом, — тому лишається одна тільки дорога, яка не опоганить його та не дасть стати ливоскоком: дорога, щоб так сказати — творчого еґоїзму, повної безсердечности. Бо тільки се дає силу поетови з божої ласки пережити ту найбільшу і останню трагедію. Се той сам amor fati, про котрий говорив Ніцше, та трагічна, очищуюча любов до самого себе, та найбільше зрезигнована сміливість супроти німих стін окружаючого світа та скаменілости душ людських...

Я ще раз підкреслюю, що не даю тут ніяких теоретичних розважань на тему творчості, — а тільки тло, на якому можна б собі уявити постать Чупринки. І я думаю, що тільки в обрубі тих, зазначених мною ліній, тільки на тлі тих настроїв можна його й зрозуміти. Тільки тоді, коли прослідимо кожний з зазначених моментів, зможемо відшукати за кожним звуком ліри самого поета, і зникне для нас вся невиразність поетичного світогляду. А головне: знайдемо об'єднане для двох, майже протилежних собі полюсів тої творчості: для Чупринки си-на мелянхолії, і Чупринки Бахусового співака са мовтіх творчої, насолоди самим собою. Як контраст трагізму зрозуміємо одчай, блаженство, волю поета до інтелектуального, щоб так сказати, босацтва та банкрутства з усіх етичних вартостей. Се поет, який зірвав з усім тим, що ми називаємо природою; він доперва поборовши природу, позбувши ся її — вернув до неї назад як повний її пан. І тому він не розпливається в ній — як Олесь, — а відбирає тільки від неї цілий ряд естетичних емоцій. Історія його розвитку — се була історія ломання поетом всіх природних законів; се постійне творенє гріху й дало змогу оперти ся йому на самому собі, полюбити свій гріх, знайти в ньому джерело натхнення. Тільки тою дорогою дійшов він і до тої питомої гордості та почуття внутрішньої свободи, до певного рода самоволі чи свавільності. Вспіві своїм про красу гріху він доходить до найбільших висот, до глибини, яка нас просто поражає своїм патосом, коли поет заповідає:

„Я натхненно возвеличу
Тую душу чоловічу,
Що прилюдно впала в гріх,

Що конала в самотині,
Без просвітку, без святині,
Без розради, без утіх“.

І се не припадок, коли поет далі в кількох місцях натхненними строфами виявляє своє любовне та цовне глибокої ніжності відношенє до типу повії, тої, по його власним словам „продажної вакханки в терновім вінку“. Се ж свої настрої він тут дає, свій біль виливає, свою подає історію.

Але, щоб зрозуміти та відповідно оцінити момент гріхопадєн-ня, як момент головний тої творчості, треба взяти під увагу всі попередні етапи в її розвою, де та творчість не була ще замкнена в собі самій не була безсердечна, а навпаки — виходила з надміру ніжності та сердечної теплоти.

Якіж можуть бути ті перші етапи такого непокірного, демонічного духа, як Чупринка, і які можливості його розвою? Сам він дає на се відповідь в одному з найкращих своїх віршів: „Моя муза“. Він не знав її давнійше, вона не була ще товаришкою його життя, його фатумом; він тільки мріяв про неї.

... У ніч і день
 Я довго ждав з висот надгірних
 Богині радісних пісень
 І чарівних рулад вечірніх;
 Вона ввижала ся мені
 В вечірніх одблисках зірниць

І в недосажній далині
 Ловив я образ чарівниці.
 В довічнім сяєві краси, —
 Я ждав її в вінках огнистих
 І в краплях чистої роси
 І в самоцвітах променистих...

Тут зазначена та стадія, коли творець носить в собі ще тільки ту-гу, несформоване ще в образи поетичні чуття, коли він об'єкту своєї поезії шукає поза собою, а не в собі, не в своїх переживаннях. Як легко в той час залюбити ся в свої мрії, в далекі образи своєї фантазії,—і не увільнити ся від тої любови вже ніколи! Як легко увійти тоді в яку ролю, в ролю ніжнього, чутливого пажу, залюбленого в холодну красу фалшивої королівни, — і стогнати відтак в тім ярмі до віку, не побачивши ясного неба! Як легко ми тоді жертвуємо собою, своїм молодим чуттям, як без розваги позбуваємо ся його. А, між иньшим — се момент, щоб так сказати — загальний, неминуча стадія! „Се доля нас всіх! — пише Альтенберг. Ми запалюємо ся, горимо, палаємо, нам кидають рожу, але не беруть нас поважно... Самі не знаючи, що робимо вражінє окалічених, смішних карликів, ми без устанку танцюємо пристрасно перед принцесами життя“. Так, се природна стадія. момент конечний, ми тут знаходимо ся неначе у власти сліпих сил природи, від яких увільнити ся годі. Сей порив обовязуючий для всіх, — се той вічний романтизм, щоб так сказати природи людської. Він все там, де жите. Його переходить і переживає кожний, хто взагалі живе. Колись навіть Золя, фанатичний ворог романтики зложив зізнанє: „Коли обурюю ся проти романтизму, то тільки тому, що ненавиджу його за фальшиве літературне вихованє, яке одержав від нього. Сиджу в ньому по вуха і стаю біснуватий від того“... Очевидно, потім стає жаль тих страчених сил, тої викиненої енергії. Відкриваємо велику свою помилку, якої вернути не можна, бачимо схибленим свій шлях.

„Я сіяв по вітру чутє молоде,
 Як попід нічого не варгий“.

Відси починаєть ся трагічний перелом в душі чоловіка. Ясним стає, що ідеал, якому готові ми були жертвувати себе, був фалшивий. Чоловік починає жалувати, що пішов за своїм природним потягом, туди, куди, пішли всі иньші. І тут починаєть ся корінна зміна в нїм: відкидає все людське від себе, умирає як людина. Людина му-сить умерти, щоб народив ся артист.

І тепер вже творчий, артистичний організм не запалюєть ся принагідно, від зверхніх причин, він байдужий на всі щоденні, людські болі та радощі. Його запал — не істеричний, не випадковий, а постійний, — він іде з самої глибини душі артиста. Тепер артист має вже для ока людського два обличчя: він холодний, мертвий труп серед

людей, і вічно горючий, спляючий ся сам в собі. Його жите відбуваєть ся тепер в иньшому центрі, на иньшій, неприступній для чоловіка площині. Він існує тепер сам з себе тільки і сам для себе: він пішов своїм, окремим шляхом, шляхом повної самотности.

В чому тут трагедія тої смерти і внутрішнього переродження?

Перше всього в тому, що тільки мученики життя вступають на той шлях. Жите стає для них в одній хвилі безвиглядним і сірим— вони не мають в ньому ані одного кутка, ніякого притулку. А до того: воно забрало їм всю енергію духа, забрало їх запал, всі можливі перспективи. Плач, ридання, молитва, ніжність — се почування, якими вже не мають кого обдаровувати, які мусять ховати назад на дно душі... Одинока перспектива, — се та нависна, пекуча туга, перспектива тихої, кривавої, самотньої муки... Все неначе стануло на одному місці — не має ніякої зміни, ніякої різнородности образів, ніякого ратунку від всесильної туги та скуки життя. Тут мусить чоловік загинати. Віра в щось поза нами, яка його держала перед тим — опускає його. А підходить натомісьць до горла якийсь, спазматичний, сухий, сміх над самим собою, щось таке затроєне та болюче. З природним порядком річий, їх відвічним ходом він погодити ся вже не може: для нього те все вже пропало безповоротно. Можуть люди жити пульсом природи, йти разом з нею, гинути й відроджувати ся разом — тут він відродити ся в природі не може. Бо ті почування, які ним колись кермували — безповоротно загинули: нічого не повернемо вже:

„Наше відродження — вішна омана,
Нас вже частини немає“.

Тут не має ніякого закону непропащої сили. Навпаки — тут все пропало, разом з розтраченим чуттем, з поривами доходить поет до одчаю. Хвилі жалю підмивають раз у раз поетову душу, давні образи і спомини весь час кривавлять серце — і поет скаржить ся в одчаю:

„Скажи, — кому послать прокльони За всі пекучі смертні тони,
За всю отруту дум моїх, За мій гіркий кривавий сьміх“ ?..

І дорога одна тільки перед поетом. Не увільняти ся, а йти далі в ті пропасти, в той смертельний жах життя, до кінця випити його отруту. Так найвищим кличем поета являєть ся клич: смерть ю смерть по прав. В ньому й єсть та воля до вищого пізнання, яке мають тільки ті, що заглядали смерти в очи, тільки ті, що померли. І так переходимо на другий бік, „поза добро і зло“ і йдемо з поетом у чорні нетри, неначе позбувши ся, своєї людської природи...

...Кинь на глум, І високі жадання.
Кинь на глум свої страждання, Хай углядять, як з орла
Виснов світлик, ясних дум Буйний вітер носить пірря,

Як з палкого джерела
Летє ся туга і зневірря.
Хай наводить смертний жах

Кров високої офіри,
І ударить по серцях
Стогін тріснутої ліри“...

І тут кілька моментів треба відграничити від себе, в тій добровільній смерті поета.

Перше всього момент вищого пізнання, та творча самосвідомість, до якої він тепер приходить. Він тепер не „сліпо нещасний і сліпо щасливий“, як всі інші люди, він свідомо приймає на себе хрест життя, свідомо приймає радість і терпіння, знає їм ціну. Він сильну знайшов опору в самому собі і не боїть ся ніякого удару долі. Доля — се він сам, він кожної хвили відбирає їй гостре жало, яким вона може вколоти, бо він, сам творець своєї долі. Він чує і бачить її дорогу, його не може заскочити ніяка несподіванка, яка могла би вивести його з рівноваги. Він прозорливець, „вільний мучень життявий“! І тепер тільки він пізнає свою музу. Се не та мрія, якої він колись вижидав, що прийде до його в пишних самоцвітах, яка мерехтіла в його очах десь з недосяжної далини.

„Я не впізнав равш її! —
Худа, бліда,
Простоволоса,

Мов та примара безголоса,
Вона одкрила ся мені“...

Вона з ним тепер. Його муза — се та, що йде з ним поруч, — се його доля. Вона в сльозах кривавих і кровавому сміху, які визвало в його душі жите; вона — його плач і його глум; і коли він виставляє себе на глум та сміх — вона з ним тоді; вона з ним і тоді, коли він забавляєть ся в недостойні жарти, коли йде „в вертепи гріховні, бентежні“.

Отсе ясно поет тепер бачить і розуміє. Він знає, що се гріх, але з ним він не бореть ся тепер, а свідомо його творить. Давні спомини і мрії виринають, але він заглушує їх в собі, позбуваєть ся їх. Вони загинули, він поховав їх... Гибіль мрій! Який трагічний момент, який безконечно болючий! Сеж сам себе чоловік знищує, справляє сам собі похорон! А прецінь з якою завзятістю годен чоловік губити себе самого, свою непорочність, з якою свідомою рішучістю йде він в гріховні вертепи, з якою радістю приглядаєть ся гибелі молодечих своїх мрій!

„Годі страждання! Кращі мрії
Я розбиваю на дрібні скалки!

Гибелі їхній по тай радіє
Дух непокірний палкий“...

Се так, неначе б нас палив, якийсь внутрішній огонь і ми бажали роси — і безконечну насолоду та полекшу для себе чули у припливі студеної води, холоду. І поет говорить тут своєму серцю: „не страждай, не гори“! Нехай радше упаде вічний холод та простягне свою кору на тобі лід, як маєш вічно боліти, вічно тужити та полошити сон

від моїх повік! І тут приходить той момент, коли поет неначе виходить сам з себе, розділюєть ся неначе на дві істоти, відходить далеко від свого терпіння.

„Я в сердечній самогубі
Справлю пишнее весілля“.

Він стає тут з далека, в перспективі. На час він позбув ся сам себе, увільнив ся від всього, перестав, щоб так висловити ся, активно ділати, я став тільки глядачем. Весь він скупчив ся в контемпляції естетичній. І як все змінило ся тепер в його очах! У всьому, у своїх переживаннях, у своїх трагедіях і болях він бачить тепер тільки ряд естетичних емоцій для себе. Се образи, які йому справляють утіху. І як радують нас криваві та трагічні видовища боротьби іспанських биків, — так радує поета образ його власного горя, він вдихує в себе атмосферу терпіння. Його фантазія граєть ся тими образами, любить ся руїною власної душі. Се нічого, він розбив себе на сьогодні, він помер, поторощив весь сад мрій, але завтра він знов воскресне, знов заживе, отворить ся иньша можливість та иньші перспективи. Він бачить в сей момент ясно, що всі його страждання, все чим накіпіла його душа — се підклад під його творчу думку, *conditio sine qua non*. Отже се властиве жерело його творчої утіхи, — так само як болі матери при породі стають жерелом материнської радости. Се очищуючі, творчі болі — матеріал для того молоха, — свавільної і вільної творчої фантазії. І поет кличе:

„В годину муки і розпуки Мої страждання родять звуки
Моїх страждань не однімай, — І вводять дух мій в світлий рай“.

Так родить ся на дні тої повної суму та меланхолії душі та свавільна легкість, та ігровість, та „беззмистова музика“ в поезії Чупринки, яка так чарує своєю зверхньою формою:

„Викликає ясний дух	Без задуми, без вагання,
Вірш легесенький як пух,	Без кохання, без благання
Вірш як усміх ньеньки,	У серденьку легко, легко,
Вірш маленький, коротенький,	Бо прогнали сум далеко
	Дзеньки-бреньки“...

І се ніяка беззмистова музика тільки, яка не була-би впливом глибоких внутрішніх переживань і не відповідала ніякому конкретному почуванню, — як се буває власне з надмірно поважною поезією, обладованою соціальними мотивами — а се вплив того творчого ентузіазму, який обіймає в собі і ціле небо і ціле пекло, який може кидати бризки веселого сьміху та кривавого плачу душі. Естетична цікавість, пристрасть, родить ся все там, де загинув чоловік, як такий. І вона обєднує ті два протилежні світи, рай і пекло. Коли вже всяке людське почуване затихло в душі і вселила ся гармонія, — вона тепер обгортає як найширші круги, як найширший терен. Тут другий раз повер-

тає неначе поет до життя, до його найрізноманітніших явищ і переживає їх вдруге. Повертає однак до природи як той, що поборов її — і він не дасть ся взяти знов в той страшний круговорот життя. Се тільки певного рода обов'язок творця, а радше потяг того вищого чоловіка, якого виховав у собі творець: — не замирати очей на життя, не обходити і не минати ніякої, навіть найбільше небезпечної кручі, не відмежовувати себе від нічого. Се творча страсть, яка дає нам змогу переживати мисленно повне життя, дає нам не фрагменти, а повні картини, дає не оден момент, а їх різноманітність, їх гру. І коли вона в нас погасає, — тоді вигасає також творчий огонь, стаємо муміями. Ми тоді тільки здобуємо собі почуте внутрішньої свободи, коли не боїмося ніякого переживання, ніякої можливості; бо вони дають нам багатство, неоцінний капітал. Прекрасно той момент і ту „ролю“ страсти малює Гончаров в одному з своїх романів: „Ні, не до каяття поведе вас страсть — промовляє з запалом його Райській до Вері: вона очистить воздух, прогонить міязми, забобони, і дасть вам віддихнути правдивим життям... Ви не упадете, ви занадто чисті, світлі; порочними ви бути не можете. Страсть не іскажить вас, а тільки підніме високо. Ви зачерпнете пізнання добра і зла, умете ся щастям, а потім задумаєте ся на ціле життя, — не тою красивою, сонною задумчивістю. В вашому спокою буде бити ся пульс, буде жити почуте щастя; ви будете сто раз більше прекрасні, будете ніжні, сумні, перед вами відкриється ся глибина власного серця“...

І розуміючи ту очищуючу силу переживань, чуючи її, творець не боїть ся гіркого досвіду життя, — а навпаки шукає за ним. Се вроджений, щоб так сказати, авантюрист, шукач пригод, вічний мандрівник, але за те вічно свіжий. Естетична цікавість до переживань переважає тут саму їх болючість та трагедію. І се не тільки не приводить поета до резигнації, а навпаки: загартовує його, дає таку саму відпорну силу, яка єсть у чоловіка, що рішив ся на всьо. Тому Чупринка нігде не упадає, ніде не резигнує — а сміливо мандрує до нових берегів.

„Поети єсть огонь в серцях,
Будем жити і співати“.

І певною рукою, майже свавільно відкриває він що-раз то нові таємниці, які криють ся на дні переживань, без вагання робить найсміливіший крок. Кожду дорогу, хочби вона була найбільше стрімка та крута він робить легкою, кождий гріх він освячує своїм терпінням. Який прекрасний вид того палаючого огню, в якому спалюється душа поета! Який прекрасний героїчний жест того гордого духа, який усвідомивши собі той огонь власної душі, той „пал всевладного хотіння“ неначе уносить його в далеку темряву і ховає його від людських очей. Небо зіздами покрите над ним, метеори перерізають густу темряву ночі, холодні роси падають на свіжу зелень, десь в лісі о півночі ясніють огневіти.

І в тому всьому живе поет, тим всім любить ся, з усім зливаєть ся в любовній тузі. Уся та пишна, дика краса природи — се неначе джерело його втіхи, тут він шукає за тими світлими чарами, які могли би розяснити його душу. В тій мертвій, грізній таємницями природі він хоче знайти несплямлену красоту та сійвом її упивати ся, загасити в ній свою пожежу. Він з тугою звертаєть ся до летючої зорі, до безмежної синяви небес:

„Може взнаю, може вгледу	В світлих чарах
Ту високою красу,	Де ни пал сердць росу“.
Що в примарах,	

А прецінь те далеке непорушне сяєво, за котрим тужить поет, та вся мертва, осліплююча, готова краса омертвлює поета, омертвлює мцць його хмільної фантазії. Він не може витримати тої тишини, того величавого настрою і перериває їх своїм криком. Знов своїм людським криком. Там, в країну тихої краси він заходив неначе лиш на те, щоб дійти до певного рода внутрішньої гармонії, для свячення себе тим духом краси, для скріплення себе сном про чарівні огнецвіти, — але перебувати там все, заспокоїти там раз на все свого серця він не міг. Там кінчить ся всьо: люди приходять туди безтілесні, мов тіні, щоб не полошити всемогучої тиші та молитви. Але елементом творчим єсть тільки рух, гра сил, кишинне. І щоби увільнити ся від тої нерухомої, нетворчої, а томливої туги, яка схиляє тільки горде чоло людини і вижирає їй серце, а всякі перспективи протягає в нескінченість — поет грімко гукає:

„Війте, війте, буроломи	Дайте бою;
Ворухливо!	Дайте жаху, страху, руху
Дайте щастя, дайте руху,	І розвою!..“

І горить поет далі, все здібний до могучого розмаху, все кидаючись в найбільші вири, все в руху. Пускає під небо ясні, палаючі ракети щораз то нових думок, почувань, настроїв. Йому не має упину; рух се його основа, елемент, в якому він дише: тому він далекий від всякого містицизму. Він все там, де бе горячий пульс життя. І тому він не застигає в абстрактних ідеалах, не дає мертвої краси. Коли вигасне могучий вулкан його чуття, скінчить ся напевно його пісня. Він напевно не зможе заглушувати своєї смерти і не схоче фальшувати своїх почувань, настроюючи їх на бадьору ноту, тоді, коли в цілому творчому організмі наступила стареча вялість, — як се, на жаль люблять робити наші „творці“.

Отже правду вносить до своєї поезії Чупринка. А вносить правду тому, що вносить життя, вносить самого себе. Кожде слово його — живе, бе могучим пульсом, стає чимсь вповні конкретним. Він не потребує освітлювати своїх картин бенгальськими огнями аві прикрашувати їх

легендарним блеском. Вони всі — так як єсть — приносять нам правду, конкретну, щоб так сказати легенду. Легенду про надзвичайно цікаву, багату та трагічну індивідуальність поетичну, яка становить основу буйної творчості Чупринки. — Якось говорячи про останню збірку його поезій Микола Вороний зробив його порівняне з Верленом. Чупринка дійсно того самого типу поет, і нагадує його нічим иньшим як власне творчою серйозністю, яка дає нам відразу змогу побачити всю глибину душі та всю логіку внутрішніх переживань поета, а яка не дасть проявити ся поетичній позі, хочби й мала привести до конфлікту. Се не поети в звичайному змислі того слова, а радше раби якоїсь фатальної сили поетичної, яка поклала печать на все їх життя. І тому се „мученики життєві“, люди, які совершаючи артистичний чин, приносять в жертву своє життя.

І тут єсть для них — я думаю — синтез життя і мистецтва. Тут вноситься ся життя в мистецтво. Поет тільки в такій формі, переносячи його неначе в иньшу сферу та двигаючи на вищій степені — може переживати його, тільки обєднавши його тим висшим настроєм, без котрого воно не має для його ніякої вартости ані утіхи, — може його прийняти.

Житє стає естетичною можливістю.

ГР. ЧУПРИНКА.

Льот.

О, шалений, як він гонить!
Там од згаги ні росинки,
Хмарки з неба не заронить
На лице його дощинки!
Ад. Міцкевич: Кримські сонети.

Вільний дух летить з оселі
На палкий простір пустелі,
Де нема людських отар,
Де ні слави, ні догани
Не пускають урагани,
Як зловісних чорних хмар.
Слава кровю там не хлине,
Дух од злости не загине,
Як підстрелений орел;
Там натхненне вільне, чисте
І величне і огнясте
Бє з божественних джерел.

Там свята і неприступна,
Наче Богови хвала
І її, як павутинну
Носить в вільную годину
Льот пустельного орла.
Хай не люди, а самуми
Носять вимучені думи,
Ті що в серці залягти.
Так лети ж, лети з оселі! —
Знай, що в царственній пустелі
Ждуть тебе царі — орли.

Н. РОМАНОВИЧ.

Біля родинного огнища.

„А рак усе лізе та лізе, та зліз на піч та :

— А я рак-неборак, як ущипну буде знак! Та як ущипне козу клешнями...

Три пари очей, блискучих, цікавих впили ся в обличчя матері, що читала казку про козу-дерезу; непорушно, притулившись до мами сиділи діти; зтиха дихали боячись пропустити що небудь.

Сиділи вони всі в кабінеті тата, в тім його улюбленім куточку, де була канапа; сам тато писав щось біля столу.

І було щось таке зворушливе в сій групі дітей, що обліпили свою маму й ловили кожне її слово, таке наївно — прекрасне. Відблиск огню в камині фантастично освітлював їх, і весь кабінет з його простими меблями і серйозним характером, оживив ся, наповнив ся ніжністю, тишою, спокоєм. Се був немов малюнок артиста-маляра — ся група перед камином — малюнок, писаний ніжними тонами „хвилини тихого щастя“.

— Наче я чую кроки на сходах, — перервана Ольга Петровна свою казку.

Діти поворухались і почали прислухати ся. Найстарша, семилітня Олюня теж впевняла :

— І я чую, і я. Наче хтось іде.

— Та ні, серце, то тобі здаєть ся так, — сказав Павло Олександрович відриваючись від роботи та прислухаючись. Тихо. Нічого не чути...

— Ну, тихо, то читаймо далі, — взяла книжку Ольга Петровна. Діти знов притулились до неї.

„Коза як замекєка та з печі, та з хати — побігла, тільки видно! От тоді зайчик радий, прийшов у хатку“...

— Павле Олександровичу, там до вас поліцейський прийшов, — заявила ся на порозі мати Ольги Петровни і порушила тихомирну атмосферу кабінету.

Ольга Петровна поклати книжку і подивила ся, здивована, на чоловіка.

— Поліцейський, кажете? — встав Павло Олександрович і повернувшись до жінки відповів їй тим самим поглядом. — Де він? — І вийшов за старою в передпокій.

— Мамочко, далі, скінчи нам, — просила семилітня Олюня.

— Мамочко, читай, читай, — смикали за сукню меньшенькі діти.

— Зараз, зачекайте, — вмовляла Ольга Петровна чуйно прислухаючись до розмови в передпокою.

— Ви В — ий? Ось записка від діжурного надзирателя. Простягнуть прийти в участок.

— Ага, так. Прийду.

Двері замкнулись.

В кабінет увійшов Павло Олександрович.

— Треба йти. І почав звертатись.

Ольга Петровна взяла ся за книжку перемагаючи себе; серце їй трівожно тьохкало, в голові потьмарило ся.

„Ну ось зайчик радий, прийшов у хатку та так уже ракови дякує... Та й став жити в своїй хатці“.

— Іду вже, Олю, зачини двері.

Увільнивши сукню від пальчиків, що вчепили ся в неї, вийшла Ольга Петровна за чоловіком в передпокій.

— Там, слухай Олю, книжки віднеси десь з нижньої полиці, як довго не буде мене... І в себе перешукай все, почистись.

— Хиба що? чого кличуть?

— Та хто його знає. Написано „по спільному д'їлу“.

— Дивно, — з схованим схвилюванням сказала Ольга Петровна. — Що ж то за справа така пильна може бути?

— Поліція має багато ріжних пильних справ; от хоч би ввіймати такого злочинця як я, — спробував пожартувати Павло Олександрович спокіним голосом, але голос увірвав ся йому.

— То могли б сюди прийти...

— Ну то бач, нема чого й бояти ся... Вже йду; у всякім разі — держи себе в руках. І стукнув дверима.

„Держи себе в руках“ — всміхнула ся Ольга Петровна вертаючись до дітей. — Та й певне нічого такого не буде.

— Ну, діти, тихо, — свобідно й голосно заговорила вона вертаючи ся в кабінет.

— А де тато пішов? — запитали всі діти враз.

— До одного чоловіка йому треба.

— Швидко прийде?

— Мабудь швидко.

— Мамуню, — почитай же нам ще, ти обіцяла про лиску, котика й півника.

Почала Ольга Петровна гортати сторінки.

На превелику силу се робила. Щось їй тиснуло груди, підко-

чувалось під горло, і відчула, що не сила її далі читати.

— Не буду вже сьогодні читати вам, дітки; втомила ся, — оскільки могла спокійно сказала вона дітям. — Та здаєть ся, час вже й вечерати швидко. Ось ви позбирайте всі свої забавки гарненько в своїй хаті, а я піду вечерю лагодити.

— Ну добре, мамуню, — сказала старша дівчинка. — А завтра прочитаєш нам ту казочку і ще одну.

— Прочитаю.

Хотіло ся швидче вже покласти дітей спати, лишити ся самій із своїми думками. Тай книжки треба віднести як не повернеть ся швидко чоловік. Нервово тремтінне обхопило Ольгу Петровну, хоч як силкувала ся заховувати спокій. Те саме нервово тремтінне, яке звязане було з трусами, коли вдерали ся до хати люди й переривали геть все чисто. І хотіла перемогти себе Ольга Петровна.

Напружено прислухала ся до гуку на сходах — чи йде хто? і чи один, чи ціла валка? Все хотіла глянути на годинник, та приобіцяла собі, що не гляне, доки діти не поснуть.

„Хиба справді турбую ся? Ні, ані трішечки... знайома річ, не привикати. Арештують, той арештують“, — заспокоює себе Ольга Петровна.

Стежить за дітьми, ділить їм страву, відповідає на їх питання, спокійно, ніжно, а сама все мимохіть надслухає:

„І чому так довго нема його? трівожно говорить в ній один голос.

„Але як би вже хотіли арештувати, прийшли б самі, не посилали по нього“, впевняє инший голос.

„Від „них“ усього можно чекати“, — застукотіло налякане серце.

„Книжки треба віднести, як тільки діти посплять ся. В себе все передивитись“ — механічно снують думки в голові Ольги Петровни.

„Невже ж він не вернеть ся?“ стискаєть ся серце. „Знов старе, давно — знайоме... (идінне, допити... А тут діти. Що ж вона буде з дітьми робити? А як її заберуть? Прийдуть вночі, налякають дітей, в їх ліжках шукатимуть“....

Здрігнула ся.

— Мамочко - о, ми вже повмивали ся, вже будемо спатки, — окружили її діти.

Переїдувала всіх і пішла з ними до спальні. Старшенька сама роздягла ся, менших Ольга Петровна роздягла й поклала. За кілька хвилин вже було тихо, діти спали.

Ходить Ольга Петровна, збирає книжки до купи, що віднести їх треба. І все уявляєть ся їй, як знов труситимуть.

„Щож? не первина! Призвичасні“... підбадьорувала вона себе. А нервова пропасниця тіпала нею.

„Дітей вночі збудять... Переріють їх ліжка, заберуть її, діти самі лишать ся“ — мучили Ольгу Петровну думки.

„Ну щож“, — раптом щось сильне й гаряче увійшло в її душу і зміцнило її, — „усунути сього не можна. Так мусить бути, таке жите. Хіба ж я, наприклад, відмовлю ся від своїх поглядів, зречу ся своїх думок, як мені приобіцяють, що дадуть спокій зо-всім?“

„Ні, ні!“

„Така я єсть; і можу бути тільки такою, якою я є. Для спокійного життя не хочу міняти свого життя та й не можу. Я в таборі непримирених. Маю певні ідеали добра й справедливости, маю певні бажання. І нехай хоч що хочуть мені зроблять, все лишу ся такою.“

„Трус збудить дітей, налякані личка їх запитливо на маму подивлять ся. Се тяжко, неказано тяжко. Але се необхідно. Треба се пережити. Потім може вязниця, бідування з дітьми. І се все треба пережити, раз що ми такі — непримирені.“

Очи блиснули Ользі Петровні.

„Се боротьба, повсякчасна боротьба, і треба загартовувати себе. Сміливо треба глянути в очи небезпеці, спробувати себе. О, як гарно буде, як не підупаде дух в рішучий момент!“

Дзвінок.

Побігла Ольга Петровна до дверей.

— Се ти? здивовано й розчаровано простягла вона дивлячись на чоловіка, що хутенько роздягав ся.

— А ти незадоволена, чи що? — сміючись обняв і розцілував її Павло Александрович. — Бач, і нічого не трапило ся. Викликали, щоб опізнав одного босяка, тямши, того, що до нас приходив і ти обідать йому давала, а я одіж дав? Я ще розповідав тобі тоді, що він був вчителем і мав землю, зпив ся, прогнали його з посади, продав землю і пропив гроші і т. д. Отсе ж його взяли на вулиці чи п'яного, чи слабого і не няли віри, що паспорт, який має при собі, справді належить йому. Ну він і покликав ся на мене. Тепер, як я посвідчив, що він справді той, за кого себе видає, його до шпиталю візьмуть... Так, так, моя Олюню, не жури ся вже. Що з тобою? Чому збентежена:

Кинула ся йому на шию Ольга Петровна і прошепотіла:

— Я дуже рада, що ти вернув ся; але я думала, що се поліція і хотіла себе перевірити, чи не страшно мені буде її зустріти, чи не задріжить душа моя. Отсе, як ти вийшов, так тяжко мені було, так серце тремтіло на думку: а що як його візьмуть? а що як придуть вночі, а що як налякають дітей? а що як посадять надовго? І ось поволі відчула я, що се вче нічого, що так мусить бути, як що ми хочемо бути самими собою, і що треба тільки в рішучі хвилі перемогти свої нерви. І ось я була готова до бою і радо перевірила б себе...

— А тут прийшов я і все розбило ся! Ех ти, моя мрійниця маленька, — поцілував її чоловік і пішов в кабінет. З порогу він ще гукнув: Олю, приготуй же мені чай.

А Ольга Петровна пішла до дітей, перецілувала їх і ще довго-довго задумано ходила по хаті глибоко поринувши в свої думки.

М. ГЕХТЕР.

У царстві „Зеленого Змія“.

Царство „Зеленого Змія“ — найміцнійше й найвидатнійше по числу підданців. На світі є другий цар, невблаганий і могутній — Голод. Але й його царство менше від царства „Зеленого Змія“, бо голодують у Росії хоч часто й широко, а все-таки не всюди й не завсіди. А пють у Росії всі, всюди і завсіди.

Україна — одна з найперших провінцій у „Зеленого Змія“. Тут йому поклоняють ся щиро й часто. Наскільки се так, можна побачити з отсих сухих, але красномовних чисел:

Губернії	Продано відер горілки ¹⁾ .			Уторговано грошей.		
	1907	1908	1909	1907	1908	1909
Полтавщина .	1.738.874	1.639.614	1.635.198	13.956.238	13.322.680	13.795.363
Харківщина .	2.072.046	2.037.142	2.044.208	16.648.490	16.590.112	17.242.091
Чернігівщина	1.353.548	1.228.759	1.120.424	10.884.805	9.989.215	9.449.191
Волинь . . .	1.579.868	1.406.340	1.393.346	12.689.503	11.444.747	11.767.908
Київщина . .	3.015.518	2.615.490	2.588.205	24.265.682	21.324.506	21.870.170
Поділле . . .	2.233.986	1.900.956	1.856.046	17.968.948	15.494.030	15.685.764
Катериносл. .	2.724.403	2.764.214	2.780.582	21.947.694	22.579.383	23.483.342
Таврія . . .	1.282.225	1.292.848	1.268.650	10.367.299	10.601.183	10.780.503

¹⁾ Відро 12.2 літр.

Херсонщина .	2.672.309	2.471.686	2.464.315	21.491.204	20.162.416	20.832.529
Чорн. й Куб. .	2.054.049	2.154.238	2.227.676	16.557.135	17.608.365	18.857.048
По всій Укр.	20.726.826	19.511.287	19.378.650	166.776.998	159.116.537	163.763.909
По всій Рос.	86.874.627	86.004.205	84.320.765	706.527.638	708.767.814	720.413.170
% України .	24	23	23	24	21	23

Звідси бачимо, що Україні належить перше місце серед інших країв Росії як з боку споживання горілки, так і з боку трат на неї. Четверту частину всієї російської казенної горілки випиває людність України й четверту частину своїх горілчаних прибутків казна має з України. Чи се ж не царство „Зеленого Змія“!

Коли поділити ці величезні числа споживання й трат на поодинокі душі людности — тоді картина виходить ще більш грандіозна. Так, пересічно на 1 душу людности припадало відер горілки й витрачених грошей:

	Випито горілки			Витрачено грошей		
	1907	1908	1909	1906	1907	1908
Полтавщина	0,51	0,47	0,46	4,25	4,11	3,83
Харківщина	0,68	0,65	0,64	5,65	5,55	5,40
Чернігівщина	0,48	0,43	0,38	4,04	3,94	3,54
Волинь	0,43	0,38	0,37	3,80	3,50	3,1 ⁰
Київщина	0,70	0,60	0,58	5,90	5,59	4,82
Поділля	0,62	0,52	0,50	4,93	4,99	4,29
Катеринославщина	0,97	0,96	0,93	7,74	7,84	7,84
Таврія	0,69	0,72	0,69	5,57	5,69	5,86
Херсонщина	0,80	0,73	0,72	6,21	6,47	5,98
Чорноморія й Кубань	0,82	0,87	0,85	6,79	6,73	7,02
По всій Україні	0,67	0,63	0,61	5,49	5,44	5,14
По Росії	0,63	0,61	0,58	—	—	—

З цих чисел ¹⁾ знов бачимо, що на Україні на кожну душу людности припадає пересічно більш, як пів-відра випитої горілки й більш 5 карб. витрачених на горілку грошей. На Україні, як бачимо далі, на кожну душу людности пересічно припадає на 0,2—0,4 відра випитої горілки більше, ніж по всій Росії. Напевне, й пересічні трати кожної душі людности на Україні вищі, ніж по цілій Росії. На жаль, в офіціальних жерелах нема пересічних чисел для цілої Росії, тому не можна перевести порівняння до краю.

Так виглядає загальна картина панування „Зеленого Змія“ на Україні. Коли ж перейти від загальних чисел до менш грандіозних, але зате більш зрозумілих звичайному читачеві життєвих ілюстрацій, то ви-

¹⁾ Обидві таблиці укладено на підставі офіціальних жерел: „Статистика по казенной продажѣ питей“ за 1906, 1907 і 1908 р.р. і „Сводъ свѣдѣній о финансовыхъ результатахъ и главныхъ оборотахъ по казенной продажѣ питей“ за 1906, 1907, 1908 і 1909 р. р.

явить ся картина ще сильнійша. Зупинимо ся для прикладу на двох таких ілюстраціях, перших-ліпших з серед тих, які так щедро постачає наше життє. Хай факти промовляють самі за себе.

„На Поділлю, — оповідає кореспондент „Голоса Москвы“ (число 55 за 1909 р.), — в однім з найглухійших кутків літинського повіту лежить село Дашківці. „Мужська і женська пола“ в нїм 3.371 душа, як написано на стовпі при вїзді в село. Є в Дашківцях казенна горілчана крамниця (попросту — „монополька“) першої категорії, яка вторгувала за 1908 р. 18.349 руб. 24 коп. Опріч „монопольки“ в селі існують дві пивні й 23 „зашкурних шинки“. Дашківці — село звичайне, хліборобське, до міста від нього 15 верст. Ніяких одже міських або фабричних впливів немає. На дуже прихильний обрахунок, питців у селі не більше двох тисяч — решта або ще або вже не може пити (сто з лишнім німечних старих і більше тисячі дітей до 15-літнього віку). Монопольщиця знає всіх шинкарів особисто й не видає їм більше двох пляшок на кожного в день. Отже частину горілки доводить ся прикуповувати в иншій місці. Продають вони всі 23 не менше 5 відер на день, а в свята — до десяти відер. Загалом вони продають на рік найменше 800 відер чужої горілки на суму 6.400 карб. Коли до сього ще причислити ту горілку, яку наші селяне випивають по околишніх селах та на ярмарках — теж не менш як на 5.000 карб., — то вийде, що наше село пропиває що-року до 30.000 карб., що дасть на кожну душу людности коло 10 карб. на рік.

Де ж беруть селяне гроші на піяцтво? На се можна дати лише загальну відповідь: за осінь і зиму пропиваєть ся все, що здобуто каторжною працею за літо. Заставляють ся останні клапті землі, за безцінь продають ся наперед урожаї садків, розпродуєть ся дрібне хазийство — кури, вівці, свині, молоко, яйця то-що. Якийсь паний чад стоїть тепер на селі.

У звязку з піяцтвом зростає залежність селянства від кулаків і мироїдів, вчащають ся крадіжки, підпали, розбишацтва, збільшуєть ся число зашкурних шинків. Чи довго ще треватиме сей паний чад? — запитує наприкінці кореспондент. І сам же зараз відповідає: — „поки не збанкрутує“.

Коли такий розвал панує по глухих селах, далеко від міських і фабричних впливів, то можна собі уявити, що дієть ся по великих містах і по тих сільських місцевостях, де скупчені великі маси робітників. Дійсно, там дієть ся щось неможливе. З наведених таблиць видно, що найбільше горілки випиваєть ся й найбільше грошей витрачаєть ся саме по тих українських губерніях, де фабрична й добуваюча промисловість найбільше розвинена: на Київщині, Катеринославщині й Херсон-

щині. Сі об'єктивні показники цілком потвержують ся свідочтвами місцевих людей і жерел. Так, катеринославська „Русская Правда“ (число 1112) пише про Новомосковський повіт: „До якої міри робітники з фабрик, що оточують наші села, распаскудили місцеву корінну людність, видно з того, що в нас, напр., знаходять ся не тільки заміжні молодичі, а й дівчата, які ні трохи не соромлячись, заходять цілим гуртом у пивні, „хлопнуть“ там зпочатку пляшку — другу горілки (коли ж гурт чималий, то й „четвертуху“), а потім вже потихесеньку „ахнуть“ дюжину — другу пива! Де-які молодичі дійшли до того, що не стидають ся приходити в пивну з вареною або печеною куркою або з варениками — словом, розташовують ся, як дома. Здавало ся б, що „гуртова“ купівля горілки, та ще одними й тими ж особами, ясно свідчить про їх професію, й сами монопольщики могли б свій „крам“ не продавати в такій кількості, але, на жаль, ми бачимо щось цілком протилежне. Продавати горілку з приватних мешкань і бакалійних крамниць заборонено законом і се кваліфікуеть ся, як „тайний“ продаж горілки, а в нас її всюди продають кожному бажаючому — цілком явно“...

Наводити дальші ілюстрації, значило б — повторювати те, що було вже сказано. Всюди людність приносить жертви „Зеленому Змієви“, всюди однаково се доводить її до морального занепаду, всюди однаково з сього користують ся лихі люде й збільшують лави голоти, безмірно великі й без того. Так панує „Зелений Змій“ на цілій Україні.

Житте, одначе, не стоїть на однім місці. Невидимими й невловимими струмками вливаєть ся свідомість у наше село, й там, де зерно свідомости впало, яснійшає обрій і зникає темрява. Помалу се робить ся, занадто помалу. Колесо помалу котить ся так мляво, що часами починає здаватись, ніби воно непорушно стоїть на однім місці, а то й посуваєть ся назад. Але воно котить ся — треба тільки пильнійше придивитись до його млявих рухів.

Колесо поступу одним своїм краєм зачепило й царство „Зеленого Змія“. Коли пильнійше придивитись до чисел, наведених у таблицях, то і в них можна вже знайти де-що цікавого. Помічаємо, що кількість горілки, випитої на Україні, як абсолютно так і релятивно зменшувалось протягом останніх трьох років. Так саме потроху зсовувались униз і трати нашої людности на горілку, як абсолютні так і релятивні. Загальні числа ще не такі красномовні, як числа де-яких губерній. Візьмім Чернигівщину, Київщину, Поділле, Волинь — тут усі числа дуже значно посунулись униз. На Полтавщині й Харківщині помірно зменшились де-які числа. А людність зростає. Отже, значить, підвалини царства „Зеленого Змія“ потроху починають хитатись.

Як вище, так і тут свідоцтва об'єктивних чисел знаходять potwier-
ження в фактах дрібніших, буденних, вихоплених з житейського моря.
Сі факти категорично переконують, що зменшення споживання горілки
на Україні не є зявищем випадковим і скороминучим. Се щось орга-
нічне, се наслідок збільшення селянської свідомости.

Власне селянської. Коли поглянемо на числа, які ілюструють спо-
живання горілки по містах і по селах, то побачимо, що подекуди спо-
живання горілки й трати на неї падають по селах значно швидче, ніж
по містах. Подекуди ж помічають ся дві цілком протилежні тенденції: в
той час, як по селах споживання горілки й трати на неї зменшують
ся, по містах відповідні чинники зростають.

Губернії	Роки	По містах на душу.		По селах на душу.	
		Випито	Витрачено	Випито	Витрачено.
Харківщина . .	1906	1,49	12,02	0,57	4,60
	1907	1,47	11,85	0,56	4,51
	1908	1,46	11,80	0,03	4,38
Київщина . . .	1906	1,41	11,40	0,64	5,12
	1907	1,37	11,08	0,60	4,81
	1908	1,28	10,49	0,49	4,02
Поділля	1906	0,89	7,20	0,59	4,76
	1907	0,94	7,56	0,60	4,80
	1908	1,12	9,14	0,48	3,86
Херсонщина . .	1906	1,30	10,43	0,57	4,60
	1907	1,26	10,11	0,63	5,08
	1908	1,39	11,36	0,48	3,92

Погляньмо ближче на сі числа — вони того варті. Насамперед ми
бачимо, що по селах пють і витрачають на горілку далеко менше —
майже втрьох, ніж по містах. Так, на Харківщині по містах на ду-
шу випивають 1,47 відр горілки й витрачають 11,93 карб., а по селах
випивають лише 0,55 відр й витрачають 4,46 руб. на душу. Так само,
на Київщині для міст маємо числа 1,34 і 10,94, а для сел — 0,56 і 4,57.
На Поділлю міста дають 1 відро і 8,17 руб., а села — 0,54 відр і 4,31
руб. Нарешті, на Херсонщині по містах випивають по 1,32 відр й вит-
рачають по 10,73 руб., по селах — 0,55 відр й 4,55 відр й 4,50 руб.
Отже релятивно село не менше, ніж місто.

А коли поглянемо на рух споживання горілки, то знайдемо щось
ще більш цікаве. Побачимо, що на Харківщині й Київщині за остан-
ніх три роки споживання горілки й трати на горілку на селі зменшували-
сь далеко інтенсивніше, ніж по містах. На Поділлю й Херсонщині
п'яцтво по містах зросло дуже значно, а по селах воно дуже помітно
зменшилось. Щоб пересвідчитись у сім, досить поглянути пильнійше на
числа, наведені в останній таблиці.

Отже не помилилось, коли скажемо, що рух проти піяцтва йде переважно з села. По містах існують т. з. „попечительства про народню тверезість“, а по селах нема нічого, окрім „монопольок“ і зашкурних шинків, а проте піяцтво зменшується на селі, а не в місті. Тим вище се підносить значінне того знаменного руху, свідками якого ми являємо ся.

А той рух що далі набирає все більших і виразніших розмірів. Звідусіль надходять звістки про селянські приговори й прохання, щоб у тім або тім селі закрили „монопольку“. Ми не мали змоги систематично реєструвати той рух, а проте в наших руках зібралось за яких — небудь півтора - два роки досить поважне число таких фактів.

Найбільше таких звісток маємо з Київщини — можливо, через те, що місцеві часописи акуратніше зазначають такі факти. Тут заборонні приговори постановили громади таких сел: Старої-Осоти, Лисогорів, Радиванівка, Молодецького, Жаданів та інших. Обставини, при яких постановлялись приговори, й мотиви, якими селяне підпирали свої постанови, свідчать про цілком свідоме відношення людности до справи. Так, громада Жаданів пише в своїм приговорі: „У сусіднім нашім селі Кальнику, де існує цукроварня, дуже поширилось піяцтво. Особливо поширилось се лихо з того часу, як повідкривались казенні монопольки. Піяцтво довело нашу людність до великих злиднів, крадіжок, грабіжів і розбишацтв. Щоб вийти з сього тяжкого становища, прохаємо закрити в нашім селі казенну шкальню й перенести її в инше село“, („Газета“, № 15, 1910).

Становище сучасного українського села, що до піяцтва дуже яскраво змальоване в дописі з села Молодецького („Засів“, № 6—7, 1911). „Наш народ дуже прихильний до монопольки, — пише кореспондент. — Од сеї монопольки у нас, як і всюди, пішли дуже сумні суспільні явища: злодійства, розбої... Село наше колись було гарне, патріархальне, а тепер, через піяцтво, воно руйнується. Старше покоління можна вже залічити до погибших п'яниць... Вачучи такі прикрі наслідки, селяне вже два рази подавали мирського приговора, щоб знести монопольку... Молоде покоління подає надію, читає книжки, має охоту завести бібліотеку; тепер лаштується товариська крамниця“.

Через инші звістки проходять ті самі мотиви. Лисогорська громада в своїм забороннім приговорі скаржить ся, що „казенна монополія зле впливає на людність, деморалізує її й доводить до всякого лиха й безладдя“ („Рада“, 136, 1910). Селяне Старої-Осоти також зрозуміли „те величезне лихо, ту шкоду, те горе й нещастє, які приносить піяцтво“. Так саме, сільський сход села Радиванівки в своїм забороннім приговорі

скаржить ся, що „монополюка являєть ся жерелом усякого лиха й злиднів. До того ж вона вимагає особливої нічної сторожи від селян, що для невеликого села дуже тяжко“. Скаржить ся також громада села Закутинець і прохає губернатора врятувати їх „од внутрішнього ворога — алькоголя“...

На Поділлію помічаєть ся такий саме інтенсивний рух проти піяцтва. За короткий час після селянських прохань закрито монополюки в Березові, Олешині, Коритнім і де-яких інших селах. На Волини громада села Ісківців, як пише кореспондент „Ради“ (232, 1910), „сама зрозуміла, що виною всьому її лихови є шкальня, яка стоїть посеред села, й подала куди слід прохання, щоб її скасували“. Уповноважені громади села Шумська, на Волини, також звернулись до губернатора з проханням закрити в її селі пивну, бо вона „відкрита без дозволу громади й служить місцем побачення для всяких непевних пройди-світів“ („Кіев. Вѣсти“, 220, 1910). Так саме громада села Троци, на Волини, звернулась до генерал-губернатора з проханням — закрити якомога скорше монополюку, що стоїть посеред їх села, бо „серед селян розвиваєть ся піяцтво, яке причиняєть ся до пониження морального й господарського рівеня селян і їх родин“ („Кіев. Вѣсти“, 234, 1910).

На Полтавщині монополюки закрито, після прохання самих селян, в Ярошівці, Свинарні, Ціпках, Лютенці й по інших селах та містечках. Характеристичні подробиці подає „Полтавській Вѣстникъ“ (№ 2.214) про закриття монополюки в містечку Лютенці. Тут під час укладання приговору вся людність поручилась, що коли уряд задовольнить їх бажання, то в їх містечку не буде ні в яким разі потайного продажу горілки. Разом з тим, вони прохали звернути увагу на їх тяжке становище, як моральне, так і матеріальне, яке з кожним днем падає все низче й низче. Причину всього того вони бачуть у все зростаючій піяцтві. Опріч того, як писало ся в приговорі, „молоде покоління, через піяцтво, пішло в життю хибними дорогами, збуло ся образу Божого й сорому перед людьми, повернулось у закорінілих злочинців. Де-котрі з них по десятку разів сиділи в тюрмі за різні злочинства, а вийшовши звідти, тільки й роблять, що ночами крадуть, а днями піячуть“.

Далі на півдні України боротьба селян з піяцтвом ніби трохи не така інтенсивна, як у центральній Україні. Проте й тут часто трапляють ся випадки закриття монополюк. Так, громада села Широкого, Катеринославського повіту, скілька разів подавала прохання, щоб у Широкім закрили монополюку. Таке саме прохання подала громада села Сафронно-Троїцького, Херсонського повіту, причім громада прохала, щоб у селі було закрито всі крамниці, що продають алькогольні напої. У Таврії селяне Лопатихської волости, Мелітопольського повіту, постановили

приговора, щоб у цілій волості було закрито всі „питейныя заведенія“, себ-то монополки, пивні, трахтири то-що.

Ми тут навели не дуже багато фактів, але їх все-таки досить для того, щоб вважати боротьбу селян з піяцтвом явищем сімптоматичним. Не настоюємо доконче на тім, що ся боротьба виникла, як наслідок пробудження свідомости й культури в селянській масі. Можливо, що се стало ся наслідком великого зубожіння українського села. Неврожаї останніх років (1907 і 1908), зріст безземелля й малоземелля, ліквідація надій на „додаткову прирізку“ й на переселення — всі отсі економічні фактори могли в сильній мірі вплинути на пробудження селянської ненависти до „внутрішнього ворога“ — алькоголя. Але ж поруч з сим мусіла розвиватись і селянська свідомість, мусіла поступувати й психіка селянства. Під впливом земської агрономії, а також українських ідей, що безперечно зачепили собою села, маса селянства повинна була трохи розвинутиись і культурно. Обидва сі фактори, економічний і культурний, очевидно, й викликали сей рух.

На жаль, така вже доля російського громадянина, а особливо російського селянина, що на кожному кроці він зустрічає різні перешкоди й перепони. І цікаво, що чим до кращої мети веде той крок, тим більше перепон він зустрічає. Здавало ся б, що небезпечного або шкідливого в бажанню селянства визволитись з-під влади „Зеленого Змія“? З сього тільки можна радити. Та обставини складають ся не так, як було б бажано й природно, а так, як вимагає наша сувора дійсність.

Горілчана монополія дає російській казні дуже великий прибуток. Коли відчислити від суми загального прибутку суму видатків, то побачимо, що за останніх три роки казна мала чистого прибутку (в рублях):

Губернії :	1907	1908	1909
Полтавщина	10.209.362	9.797.515	10.420.799
Харківщина	12.184.740	11.931.136	12.658.049
Чернігівщина	7.745.407	6.829.619	6.307.023
Волинь	8.887.579	7.752.855	8.318.403
Київщина	18.095.141	15.441.046	16.132.398
Поділля	13.075.369	10.760.375	11.043.403
Катеринославщина	16.997.825	17.315.767	18.411.808
Таврія	7.636.364	7.768.395	7.987.849
Херсонщина	16.130.419	14.659.405	15.533.289
Чорноморія й Кубань	11.427.391	12.067.398	13.277.195
По всій Україні	127.389.597	114.323.511	120.100.216
По всій Росії	510.386.035	509.298.678	527.064.262
% України	25	22	23

Як бачимо з сих чисель, горілчана монополія дає казні п'яту частину її 2¹/₂ мільярдного бюджету, й Україна поповняє 22—25 проц.

горілчаних прибутків. Отже новий рух, що прокинувся серед селянства, з гори повинен був зустрінути сильну опозицію з боку агентів департаменту „неокладних зборів“. Так воно в дійсності й є. Прохання селян про закриття монополій і заборонні приговори дуже часто не затверджуються. Щоб не бути голословними, наведемо де-які факти. Селянам Лопатихської волости, Мелітопольського повіту, акцизне управління відмовило в їх проханні закрити всі „питейні заведення“ в їх волости (телеграма, „Русск. Слова“ від 25/IV 1909 р.). Селянам с. Ісківців, Кременецького повіту, у відповідь на їх прохання про закриття монополій загадано зачекати з сею справою ще два роки, поки скінчиться контракт з домовласником („Рада“, 232, 1910). У селі Жаданах, на Киїщині, селянам не тільки відмовлено в закритті монополій, а ще дозволено відкрити в тім селі „трактирне заведення“. („Газета“, 15, 1910). У селі Молодецькім, уманського повіту, селяне „вже два рази подавали мирського приговора, щоб знести монополію, та все щось мало толку“ („Засів“, 67, 1911).

Цікаве листування завязалось на сім ґрунті між громадою села Широкого, Катеринославського повіту, й ріжними урядовими інстанціями. У свій час громада постановила приговора, щоб у Широкім було закрито монополію. Як губернатор, так і акцизне управління відмовились затвердити сей приговор. Тоді громада подала скаргу міністрові фінансів. Відповідь з міністерства прийшла така :

„ На проханні уповноважених широчанського сільського схода про те, щоб у Широкім було закрито казенну горілчану крамницю й всі приватні „питейні заведення“ — від головного управління неокладних податків і казенного продажу горілки повідомляється, що те прохання послано 1 сего березня катеринославському губернаторові разом з копією приговора, для дальших розпоряджень, бо приговори сільських громад про закриття місць продажу алкогольних напоїв повинні подаватись місцевим губернаторам, які, порозумівшись з акцизними управліннями, розв'язують ті приговори так або инакше, й тільки при незгоді між губернаторами й акцизними управліннями, приговори пересилають ся в міністерство фінансів, яке розв'язує їх так або инакше, порозумівшись з міністерством внутрішніх справ“.

А 24 квітня, за № 16439, вийшла й нова резолюція губернатора, оповіщена через земського начальника :

„Доручаю вам повідомити уповноважених широчанської сільської громади, у відповідь на їх прохання, подане до міністра фінансів і передане потім на мое розпорядження, що заходи просителів про закриття в селі Широкім всіх приватних „питейних заведень“ і казенної крамниці, зоставлені мною, по згоді з акцизним управлінням, без наслідків“. („Южная Заря“, 15/V, 1910).

Вища адміністрація теж не лишає своїх агентів без авторитетної допомоги в сій справі. Теоретично й практично вона силкується довести, що горілчана монополія — найкращий засіб для боротьби з алкоголізмом. Так, місяців зо два тому на сторінках „Торгово-Промышленной Газеты“, яку видає міністерство фінансів, з'явилась стаття з переказом думок відомого борця з алкоголізмом в Західній Європі, доктора Еггера. Коли, де й кому висловлював доктор Еггер свої думки про значінне російської горілчаної системи — се з статті неясно. Одначе, знаходимо там таку несподівану фразу: „Переконаний прихильник готенбурзької системи в своїй рідній Германії, доктор Еггер визнає, що горілчана монополія, при сучасних обставинах, являється в Росії найкращою системою для боротьби з алкоголізмом“...

Коли так стоїть справа в теорії, то, розуміється, й на практиці переводиться така сама думка. Горілчана монополія — найкраща система, звідси вивід: даремне повстають проти неї темні селяне й даремне вони домагаються знесення монополій. Щоб запобігти сьому, міністерство внутрішніх справ торік видало циркуляра до губернаторів, щоб вони тільки тоді затвержували селянські приговори про закриття монополій, коли приговор підпише вся громада й коли в приговорі буде наведено докази, що горілка справді недобре впливає на селян...

Сей циркуляр дуже утруднив селянам боротьбу з їх „внутрішнім ворогом“. Як, справді, добитись, щоб приговора підписала вся громада? Завсіді в громаді знайдеться кілька п'яниць, незгідних на те, щоб знести монополію. Один такий випадок вже навіть був у селі Ярошівці, Лохвицького повіту, на Полтавщині. Місцева сільська громада написала проговора про закриття монополії. Звичайно, се не на руч було монополіщиком, й він, зібравши компанію п'яниць, подав прохання, щоб монополії в Ярошівці не закривали, бо, мовляв, на селі є 3.000 душ і „люде тут так звикли до горілки, що не можуть обійтись без неї“.

Таких людей, що „не можуть обійтись без горілки“, знайдеться в кожному селі кілька десятків. І от через сі жменьки п'яниць більшість селян мусять терпіти всяке лихо від алкоголізму.

Не зважаючи, одначе, на всі перешкоди, селяне все-таки не кидають розпочатої боротьби. Лихо від горілки занадто очевидне, занадто велике й тяжке, щоб селяне могли заспокоїтись на теперішнім становищі. Й вони беруться до „своїх средств“, коли зовнішні обставини перешкоджають їм іти до мети звичайною дорогою.

Засоби селян дуже різні, як різні обставини, в яких живуть селяне, й ті наслідки, які бувають од п'яцтва. В одному селі сход постановляє штрафувати на 25 карб. усіх, хто держатиме потай-

ний шинок (село Ліговки, Зміївського повіту, на Харківщині — „Рада“, 231, 1910). По інших селах люде, бажаючи здихатись монополюк, постановляють приговори, щоб ніхто з селян не зважував ся наймати під монополюку ні землі, ні хати (села Підметалинці й Вербохвостівка, Бердичівського повіту, на Київщині — „Київ. Вѣсти“, 325, 1910). У селі Кам'янці, Херсонського повіту, селянський сход постановив приговора, що коли шинкар-оптовщик, взявши у монополющика горілку, буде продавати її тайно, тоді штрафувати його в 25 карб.; як що він не покаєть ся й зловить ся вдруге — тоді штрафувати його в 50 карб. Дякуючи сьому приговорови, тепер уночі і в свято, коли монополюка зачичена, піяцтво значно зменшилось („Сельско-хозяйственная хроника Херсонскаго уѣзда“).

Иншого способу для боротьби з піяцтвом добрала Ново-золотовська сільська громада, Таганрогського округу. Вичерпавши всі засоби боротьби з потайним шинкарством, громада постановила на сході такого приговора: „Признаючи, що потайний продаж горілки причиняєть ся до поширення піяцтва, від чого зростають крадіжки, розбої й роспушта, а се шкодливо відбиваєть ся на нашім добробуті, — ми, господарі-власники, радимо такий спосіб для боротьби з піяцтвом: всякий, хто тільки довідаєть ся, що в яким-небудь домі тайно продають горілку, повинен негайно... донести про се урядникови“. Разом з тим, сход постановив виключати потайних шинкарів з громади, нарівні з негідними („порочними“) членами.

Далеко зручнійший спосіб придумала людність села Жаданів, на Київщині, після того, як начальство відмовились знести там монополюку, а ще дозволило відкрити новий трактир. Вважаючи себе безсильною для того, щоб зовсім винищити піяцтво, громада постановила приговора, щоб властитель нового трактира дав сто карб. на збудуванне церкви. Коли ж він грошей не дасть, то ніхто з людности села не повинен купувати чого-небудь у трактирі. Коли ж хто зважить ся піти проти сеї постанови, то штрафувати його по 1 карб. за кожен раз. Для догляду за виконаннем приговору, біля трактира поставили сторожу. Розумієть ся, трактирщик відмовив ся дати сто рублів, а зате він і позбув ся прибутку від громади.

Так бореть ся селянський люд з своїм зпоконвічним лихом — піяцтвом. Нелегко селянам вести сю боротьбу: доводить ся зустрічатись з боку заінтересованих сторін і з темнотою гіршої частини самого селянства. Але більш свідомі елементи села, число яких з кожним роком усе зростає, завзято прямують до своєї мети й часто зостають ся переможцями.

Вище ми вже мали нагоду підкреслити, що споживання горілки на Україні останніми часами зменшується. Зменшуються й видатки на горілку, рівно як й сума чистого прибутку казни від горілчаної монополії, причім усі зазначені тенденції мають місце переважно на селі. На жаль, наші відомости закінчують ся на 1909 році, а було б дуже цікаво простежити, чи розвивались сї відрадні тенденції і в 1910 р. чи ні. Для 1910 р. маємо тільки відомости про цілу Росію, бо докладна по-губернська статистика ще не опублікована. Виходить, отже, що по всій Росії споживання горілки в 1910 р. не зменшилось, а зросло на 5.262.482 відра (89.529.725 відер проти 84.320.765 відер у 1909 р.), а видатки всеї російської людности на горілку зросли на 45.130.148 карб. (763.547.229 карб. проти 718.417.081 карб. 1909 р.). Се збільшення, очевидно, пояснюється добрим урожаєм попереднього року, але, не маючи докладних числових відомостей, не можна сказати, як відбилось се загально-російське збільшення на українськїм селянстві.

У всякім разі, на підставі даних за 1907 — 1909 роки, а також на підставі уривкових звісток, що раз-у-раз надходять у сей час, можна сказати, що підвалини під царством „Зеленого Змія“, що далі, то все більше хитають ся. Наше село прокидається й перш за все силкується визволитись з міцних пазурів жорстокого „Зеленого Змія“, що так довго застив українському селянству денне світло. Дарма, що де-які роки наче вибивають ся з загальної лінії й трохи псуєть картину. Без темних плям не обходить ся ні один громадський, а тим паче народній рух. Тим природнійшими доводять ся вважати плями на фоні селянського против-алкогольного руху, що зустрічає так багато перешкод.

Та ще невідомо, чи ті плями існують. Розглянуті три роки не дають права докоряти в чім-небудь наше селянство. Навпаки, почуття великого вдоволення вносять відомости про ті роки. А що буде далі — за те нині ще передчасно бідкатись.

ІВ. СТЕШЕНКО.**Кн. Всеволод Третій й Мстислав Удалий.**

(БАЛЯДА).

Гей струни співочі на кобзі ста-
рій, —

Пора! Уставаймо до діла,
Щоб пісня широка про славу та
бій

Од вас по весьвітуті летіла,
Щоб знало усяке — старе і мале,
Про наші колишні події —
Щоб чули, як завжди карало ся
зле,

Як хижі троцились надії!
Щоб знали що воля велична люд-
ська

Є та непорушна твердиня,
Яку не зламає ніяка рука,
Ніяка не зрушить гординя...

I.

Князь Всеволод Третій, майнув-
ши орлом,
Кубло розстелив своє всюди:
І в Суздальськiм краї й на Півдні
кругом

Пізнали імя його люди.
І славен був князь той між ин-
ших князів

І хистом і силою й родом:
Він земель багато придбати зумів
І вмів верховодить народом.

Поляне, Древляне і Радімічі,
Дулїби та Білі Хорвати,
Що чули, як дзвонять у князя
мечі,

Навчились його шанувати.
І гордий та пишний на троні
бучнім

Сидів він премногії літа
І гнулись народи чужі перед ним
І ласі приносили мита.

І всім утішав ся той князь без
кінця

І всім видавало ся з боку,
Що щастя у князя в алмазах
вінця

Сіятиме більше сторуку...
Та звісно, що щасте невірне люд-
ське, —

Воно мов летючая птиця,
І швидко премудре прислївля таке
Взнав князь непохитний, як
криця.

II.

Князь Всеволод Третій майнувши
орлом,
Далеко прославив ся всюди,
І спів йому дужий розносять гур-
том

Натхненнем повитїї груди.
Але не за мир своїх бідних долин
Гучную одержав він славу:
За працю мечами хоробрих дру-
жин

Придбав він повагу крїваву.
І славлять, що любить над все
він пиху,

Кохає над все самовладу,
Що маючи гордість у серці лиху
Він призрить народною раду,
Що всюди бажає він правити сам,
Як владар єдинодержавний,
Що зраду кує імовірним князям —

І тим він могучий і славний...
Що повний сваволі, із гаслом
війни,

Пройшов він пів руського сьвіта,
І рідную землю, без тїни вини,
Дружин його збили копита...

Бо хтів він князїв України
впрягти

В ярмо послушенства і горя,
І межі маєтків своїх довести
Від Волги до Чорного моря!
У світлій господі, на срібнім столі
Князь Всеволод нині у рідній
землі;

І дома, за сховом владимирських
стїн,
Здаєть ся собі найщасливішим
він.

І осьміх веселий на гордім лиці
Сія, мов алмази на княжім
вінці,

І слуг його вірних боярськеє коло
Стоїть біля пана потупивши
чоло

Та князю, що-краю північного
цвіт,
Даютъ на питання облесний
одвіт.

І Всеволод мовить: чи в рідному
краї

Вдоволені князем усі?

Чи дужий він владар, — чи сла-
ва лунає

Далеко про нього в Руси?

Чи вірна хоробра у нього дру-
жина,

Чи духом зрадливим не диха
Вкраїна,

Чи спокій, що доля хоронить сама,
Великому князю ніщо не зла-
ма?"

І чула ся завжди одповідь слухна
Що пестила князя, мов світла
мана.

І повний поваги до власних за-
слуг

Та самодоволєм потїшивши дух,
Він мовив: „скажіть же в остан-
не мені,

Чи є тепер в руській усій сто-
роні, —

Чи город могутний, чи пишна земля,
Де слава, як вихор, моя не гуля?
Куди б не дістала правиця моя,
Де б страху мое не здіймало
імя?

І деб не тремтіли що голову з
плеч

Скосити їм може мій славлений
меч?" —

Князь Всеволод мовив і змовкло
усе,

Мов знали, що гордий одвіт
принесе

На легкому лоні, без крил і без
пер,

Невлонений вітер з північних
озер...

І гордо поглянув тут князь на
бояр

Та хитро всміхнувшись до пан-
ства,

Вже линув умом до надзоряних
хмар

В пориві надмірного чванства.
Коли се раптово боярин старий,

Залитий сріблом — сивиною

Промовив до князя: господарю
мій,

Хоч ти й не потїшиш ся мною,
Але, — що я мислю, того не
втаю,

Так знай же ти правду сувору
мою :
Усіх твоя зброя зігнула міцно,
Всім страх ти навів столицький,
Але його зроду не знав і не зна
Цан Новгород — город вели-
кий“
Промовив, поблід і подав ся на-
зад, —
Крилатому слову і рад і не рад...
І острах полинув навколо...
І поглядом вбивши старого сміль-
ця
Та блиснувши сяйвом коштовним
вінця
Князь вийшов, нахмуривши чо-
ло...
Заутра-ж окличників юрма гучна,
Сваволею гордою князя страш-
на,
Ронила по городу клики :
На Новгород рушим великий !
Наш князь свою владу заявить
побажав :
У Новгород їде на стіл Свя-
тослав
Замість його старшого сина,
Що княжить тепер, — Кон-
стантина.

III.

Не громи то в хмарі похмурій
гремлять...
Не буря бурхоце у гаї. —
Не хвилі бентежні без впину шум-
лять,
Бючи береги у одчаї...
То дзвін новгородський дзвенить
віщовий...
То гомін лунає в народі...
То хутко біжить молодий і старий

В святій поєднати ся згоді,
Про спільную справу провадити річ
І слухать вогненну розмову
Та не поступитись в боротьбі ні-
на гич
За волю свою й народову...
І дзвін безумно тривогу їм бе,
Реве і скликає на віче
І швидко на зборище буйне своє
Все плімя стеклось чоловіче.
І тишу владнавши посадник Дмитро
Промовив : „шановна громадо !
Я скликав на те вас, щоб ясне
добро
Усім вам повідати радо
Внязь Всеволод славний, що дбає
про нас —
Хай Бог його прийма у раї —
Багато щедрот в своїм серці припас
І їх тепер нам посилає...
Давно уже княжить у нас Кон-
стантин —
Великого князя намісник і син,
Всім знаний у нашім народі,
Як щирій порадник в пригоді.
Так нині князь Всеволод в ласці
своїй
Ще більш нас величить у славі
старій
І другого шле до нас сина
У князі замість Константина.
Приймім же ми князя нового, як
слід,
Щоб він захищав нас од вся-
ких обид,
А батька його Всеволода
Витаймо од всього народа !“
Він мовив і наче не втриманий
грім
В той мент прикотив ся по ві-
чу буйнім :

Усі, що зібрались, юрба чимала
Крім дук нечисленних, у гук
загула;

І чулись великі турботи
В тім гнівному громі голоти!
IV.

„То вільности нашій образа тяж-
ка!“

весь Новгород славний рокоче,
гука, —

Геть к бісу й посадника лиса
Дмитра,

Вже досить набрав він од дук
хабаря...

Доволі! Складаймо прокляте ярмо!
Покажем, що вільні ми й доси
єсьмо!

Промова скінчила ся сміла
І тиша на мить пролетіла —
А потім, як хвилі бентежних мо-
рів,

Що шлють на долини серди-
тий свій гнів

І все пожирають навколо,
В бунтарське зібравшись коло,
Так ринуло віче в хвилину одну,
Щоб ставши за вільною справу,
Наладити зустріч бундючно-страш-
ну

Наданому їм Святославу...

І наче Татар незупинна орда,
Що в нападї нищить все чисто, —
Так вільного люду до дук во-
рожда

Спусташило ріднее місто.

Втоптала їх злото й каміння в
багон,

Доми обернула на попіл,

І в ткані роскішні, немов у рядно,
Вгорнула все тісно надокіл.

А вже до пихатих, годованих дук

Доклали й ломак і мозолявих
рук...

Не кращая доля спітвала й Дмитра,
Що ніс їм неволю в окрасі до-
бра, —

Його, що вклоняв ся чужому ярму,
Вони впакували в холодну тюрму
Де гніву голоти одбув він пожар, —
Дукарському здирству рішучий
удар...

І тільки над вечір, як купи руїн,
Межи новгородських димили ся
стїв,

Криваво-огненні турботи

Покинули серце голоти...

І ся оглядівши руїни карбіж,
Згадавши, що їм не рятунок —
грабіж

Що треба добути свободу

І знов не оддать Всеволоду,
В мент віче зібрали і там до
бойців,

В яких до насильників гнів пла-
менїв,

Новий вже посадник, народу отець
Промовив, спитавши поради —
До кого за військом полине гонець
В сей час непокою і зради?

І хто, не ждучи дорогих нагород,
Для слави — єдиної плати,

За їх новгородський свободний
народ

Захоче меча поламати? —

І всі Новгородці, неначе один,
У щирости серця яснóго,
Гукнули, як віча ревучого дзвін, —
„Мстислава прохать Удалóго“.

V.

Гей славен ділами Мстислав Уда-
лий,

Укоханий князь торопецький:

Буркоче: „верни ся, Мстиславе,
назад!“

Але ні на що не вважає смілець,
Щоб справі побачить величний
кінець!

Найвишя правда—для нього закон
І князь не боїть ся жахливих
препон!

І повний гаданнем про славу дідів,
Що в серці у нього лунає мов спів,
І повний бажання для люду добра,
Яким би цвіла Україна стара

В заметах глибоких немов по межі
Князь їде і з ним його кращі мужі—
І раптом, далеко, в пляху степовім,
Щось дивне побачив він оком
тонким,

Мов точку якусь, що росла та росла,
Закрила весь обрій як хмарная мла
І вмить обернулась у лави людей,
Що здалеку блиском сіяли мечей...
І князь придививши ся пильно
до них

Промовив: ми — Половців бачим
лихих.

VII.

І в княжому серці прокинув ся гнів
Ударить на військо лихих ворогів...
Спалахнув і миттю синивсь од
гадок, —

Чи варто робити одважний сей крок,
Чи варто губити дружину в той час,
Як чути біди новгородської глас,
Чи варто спинятись і стати на бій,
Як Новгород може загинуть старий?
І повний зневірря, що розум хита,
Князь чесний поради в дружини
пита —

І мовили радці: що князь побажа,
З тим буде у сόгласьці й наша
душа!“ —

І мовив до них тоді княже:
„Хай сила поганська поляже!
Ударимо зразу на люту орду,
Нагостримо силу свою молоду,
І може одвернем погрозливий бран
Від люду Вкраїни і всіх хри-
стиян..!“

І крикнувши дужо на чорта-коня,
Князь ринув, де мріла од військ
долина...

Не ждав Половчанин наскоків
таких

І перші лави збив князь йому з ніг,
Та другі не звонтпили вої
І в хижім счепили ся бої...
День бились хоробрі, ще били ся
й ніч,

Мечами збиваючи голови з пліч
І врешті дружина Мстиславу
Звитягу дістала кріраву...

І тільки десяток орди втікачів
З шаленої січі умкнути здолів,
Щоб вістку подати додому,
Про пагубу злого розгрому,
Щоб дома прославив любивий
співець

Народу всьому на розвагу
Своїх Половчан непохитний кінець
І їх дивовижну одвагу;
Щоб міг і Мстислава того про-
клясти,

Що бурю наслав на них бою
І сам досягнувши звитяги мети,
Наповнив їм серце журбою,
Що в рідну Вкраїну рочисто поніс
Свою перемогу кріраву,
І полон багатий і, море їх сліз
І співом уквітчану славу...
Але не додому Мстислав Удалий
Полинув, як горлиця бистра,—

Людей одділивши, щоб бран чи-
 малий
 Одвезли до рідного міста,
 Він сам поспіша до північних озер,
 Де Новгород страждав без-
 винний,
 Де сила ворожа бує тепер
 Розносячи яд безупинно;
 Де князь Святослав із веселим
 чолом
 Свободу ламав на руїну, —
 Туди наш Мстислав, роздратований,
 злом,
 Провадив незрадню дружину...
 А в рідному краї в той час гусярі
 В пориві натхнення живого
 Співали пісні і нові і старі
 Про вчинки Мстислава Вдалого!

VIII.

Гей соколом, бистро, Мстислав
 налила
 На славний Торжок пригородний
 Де, син Всеволода, чека Святослав,
 На Новгород рушить свободний.
 Звідкіль, корячи ся сваволі отця,
 Підданим своїм на досаду,
 Чекає, князівського взявши вінця,
 Тверду показати їм владу.
 І поки чекав він ярмо грабівне
 Накинуть на вільні шиї,
 Того не минув він, чого не мене
 Хто яму для другого рие...
 Раптово налінув на нього Мстислав
 І князя-насилника в полон узяв
 І в город, де мав сей охоту
 Престолом здавити голоту,
 Під вартою зараз послав наперед
 Зазнать не престола, а рабських
 тенет.
 І слідом за ним, у надданне,
 Послав своє щире вітанне.

Казав він: „поклін мій Софії Святій
 І батька мого домовині
 І всій новгородській країні...
 Прийшов я, почувши в столиці
 моїй,
 Про княжу над вами насилу
 Жалю я отчину милу“...
 Як буря шумить на листатім гиллі,
 Так гомін загув в новгородській
 землі,
 Що вчула витанє Мстислава
 І разом про бран Святослава...
 Тут мир Новгородців ізнов поєднав
 І здумавши, чим для них є той
 Мстислав,
 Мовляли: „спас вільність ти кволоу
 Йди ж княжить до нашого столу!

IX.

От князь Торопецький, Мстислав
 Удалий,
 Вже князь в новгородській
 країні...
 Взяв стіл і на себе тягар чималий
 Поклав він, невтомний донині.
 Князь Всеволод Новгород хтів
 покорить,
 Пославши кормигу народу,
 Мстислав же за волю народнюю
 вмить
 Йде крила вкарнать Всеволоду.
 І знов його вірні, хоробрі полки,
 Спокушені в грізних боях-воєки,
 Йдуть з князем в поході трудному,
 Забувши про горе і втому...
 І вже готував ся нечуваний бій,
 Де князь Удалий у одвазі сліпій
 Багацько створив би негоди
 Гасителю сонця свободи...
 Де, може, і сам би у січі поліг,
 Але не подужаний з віку,
 Свого супротивника збив би із ніг

І взяв би звитягу велику...
 Та Всеволод князь ужахнувся тоді
 За всі свої роки — старі й молоді,
 Коли руйнував він престоли,
 Поражки не знав він ніколи...
 І нині на нього іде Удалий,
 Кого ще не здужав боєць ніякий!..
 Йде той, хто незганене зроду
 Імя одбере Всеволоду.
 І князь, одложивши незломну шиху
 І кóхану довго сваволю лиху,
 Щоб грізну розвіяти справу,
 Послом промовляє Мстиславу:
 Гей, княже Мстиславе, я батько
 тобі,
 Ти ж син мій по славі та віку!
 На що нам сваритись і в лютій
 злобі
 У січу заходить велику?
 Найліпшої сварки — мир краще
 лихий...
 Утворим же вічною згоду:
 Даю Новгородцям стяг волі старий,
 Ти ж дай Святославу свободу!
 За те ж, що ним шкоди набровно
 там,
 Сторицею я Новгородцям воздам"!
 Послав і не бачучи світу,
 Од князя чекає одвіту.
 Посол Всеволода ґрунт добрий
 знайшов...
 Мстислав був не ласий на люд-
 ськую кров
 Він кров ту і сльози точно лиш
 тоді,
 Як правда і воля тонула в біді
 А віру побачивши миру,
 Здавався він на ласку та віру.
 То й нині сказав він послови:
 „Не будем купати ся в крові
 І щоб утвердилась їх згода свята

Поїхав він з ним цілувати хреста
 І з волею звітти, як з даром ясним,
 У Новгород рушив і військо за ним.
 Поїхав творити правдивий свій суд,
 Покоєм вітати увільнений люд
 І волю — всіх недугів ліки
 Зміцнити во вічній віки.

X.

Ой знову не бора шумить по морях,
 Не грім вилітає з-під тучі,
 То дзвін новгородський у вільних
 руках
 Пісні свої творить летючі.
 І знов, залишивши думки хлопотні,
 Спішать до старого майдану,
 Бойці, не добиті в жахливі дні,
 Заслона звободного стану
 І всюди лунає стоустая вість,
 Що в Новгород славний навідав ся
 гість
 Що Всеволод звонтнив, а дужий
 Мстислав
 Звитягу без крові у нього узяв,
 Що спас Новгородцям свободу
 І шле свій привіт їх народу...
 Ой так не полине по горах оркан
 Ой так не порветь ся між скуль
 океан,
 Усе метучи бурунами,
 Як люд новгородський полинув
 радий
 І духом звободним, як перш, мо-
 лодий
 Мстислава стрівать біля брами...
 І от розчинила ся брама товста,
 Вступає Мстислав і дружина
 І кликами Новгород вільний вита
 Вкраїни великого сина.
 І стиги над ним розгортають бучні
 Дзвенять йому хорами дзвони
 І сиплють на князя квітки запашні

Прекрасні дівки та жони...
 І учту широку справляють йому
 Та з-ранку до пізньої ночі
 Ясу воздають лиш йому одному
 Митці новгородські співочі...
 За те, що не маючи кривди й зерна,
 Приносячи душу в офіру,
 Він, местник за правду, орлом
 проліна
 По русько-українському миру...
 Що волю боронить і людські права
 І вбогим дає зрозуміти,
 Що пройде недоля і правда нова
 В новому оселить ся світі...
 Без мови на учті сидів Удалий,
 І милий був чар йому дзвін золотий
 І люба музика була йому слів
 Свободної спілки свободних синів...
 І марив він з ними, коли на землі
 Світ щастя засяє на пагубу млі;
 Коли замість злоби святая любов
 Над світом розгорне свою хорогов
 Він марив, а в думці вже бачив
 ясній
 За волю та правду ряд герців новий!

XI.
 Мстислав бенькетує, а слава прудка
 Біжить уже поперед нього,
 І в цілій Україні немає кутка,
 Де б вість не зайшла про Вдалого
 І пісню нову оглашає співець.
 Про князя по всій Україні,
 Про дум його славних щасливий
 кінець,
 Про подвиги князя орліні,
 Про те, як він Половців знищив
 лихих,
 Як Новгород визволив з брану;
 Як сам його Всеволод не переміг
 Пішовши на справу погану...
 І пісня на гуслях дзвенить і рида
 Та князеви славу рокоче,
 І кріпне од співу душа молода
 І серце вмліває дівоче...
 І в люду зростають надії — квіт-
 ки,
 Величні й безсмертні до-нині,
 Що більш би Мстиславів—і вічні
 віки
 Цвісти б тоді славній Україні!

IGNOTUS.

Без парламенту.

День 30 цвітня н. с. сього року приніс народам австрійської держави, а в тім числі і українському народови в Галичині не аби яку несподіванку: звичайним цісарським патентом правительство розв'язало австрійський парламент, який по закону повинен був засідати до червня 1913 року.

Очевидно, що розв'язання парламенту перед кінцем законом означеної каденції — розв'язання, якого можливість предвиджена конституційним законом, само по собі не було б чимсь таким незвичайним. Такіх фактів в історії парламентаризму Австрії, і не тільки в Австрії, було доволі багато, так само, як і передчасних упадків різних правительств, що не могли з даним парламентом поладнати. Та в сім випадку

ЛНВістник 1911 кн. VI.

31

важно власне те, який парламент розв'язано. Адже се був парламент „народній“, перший австрійський парламент, що вийшов на підставі чотириприметникового виборчого права! Всім стоїть в тямці, з яким трудом і зусиллями добувано новий виборчий закон, якого результатом був отсей парламент. В боротьбі за і проти нового закону прийняли участь всі міродайні і не міродайні чинники австрійської держави від корони почавши, а скінчивши на широких народніх масах; приймали участь всі народи ріжноплеїнної держави і усі соціальні верстви суспільности. І коли одні в новім виборчім законі і основанім на тім законі парламенті бачили (чи принаймні удавали, що бачать) не тільки свою загибель, але і упадок держави, повне „потрясеніє основъ“ — то другі, а сих останніх було без порівняння більше — навпаки вважали його підвалинами нового кращого устрою, запорукою свобідного розвитку для усіх, особливо поневолених народів. Вибраний на підставі того закону парламент мав бути тим будівничим, який на згаданих підвалинах повинен був поставити нову Австрію, Австрію рівноправних народів, якій дякуючи тому отвіралося широкі перспективи на будуче. Проте не диво, що на новий парламент покладено стільки надій, що його народини супроводжало небувале досі піднесеннє, запал серед широких народніх мас, які віддали йому в руки свою долю.

І що ж? Правда, що протягом чотирох літ свого істновання отсей народній парламент встиг повалити три міністеріяльні кабінети, (що потім одначе приходили назад до влади під псевдонімами, а то і під старими таки назвами), та все і сам парламент марно скінчив на два роки скорше, ніж був повинен, своє істнованнє — а правительство в своїй „не проголошеній промові“ ще й кинуло вслід розв'язаної законодапної інституції чималою каміньюкою — докором нездатности до праці молодого парламенту. І се було одинокє поясненнє, яким правительство Бінерта оправдувало свій вчинок. Що правительство тим способом пояснило розв'язаннє парламенту — тому нічого дивувати ся, та цікаве тут те, що партії, які становили парламентарну більшість, почасти самі підперли таке становище правительства, тільки звалювали вину на опозиційні групи. Ті ж відповіли на се тим, що склали вину на правительство і його партії, закидуючи їм, що так кабінет як і правительственні партії довели парламент до такого положення, кидаючи йому весь час колоди під ноги. Найважнійше одначе тут те, що такий важний факт, як розпущеннє парламенту, загал прийняв доволі холодно, коли не байдуже. В усякім разі не помилимо ся, коли скажемо, що в почуваннях загалу людности переважало не обуреннє, не протест який небудь, а скорше невдоволеннє, що прийдець ся приймати ся знова за таку тяжку і не вдячну роботу, як нові вибори...

Як же се так? Невже все те означає банкрутство парламенту, а головню банкрутство тих принципів, що лягли в основу нового виборчого закону? Що чи хто тут в самій річі завинив, що покладані на новий парламент надії не сповнили ся, а коли сповнили ся хиба мінімальна їх частина? В чім лежить причина його неупадку, а тим самим його передчасного розв'язання?

Перше ніж на се питання відповісти, варто запитати, що зробив парламент за ці чотири роки свого існування.

Літописці діяльності розв'язаного парламенту вказують, як на спадщину по нім стенографічні протоколи з його засідань, що займають 50,574 сторін густого друку. Зі згаданих протоколів дізнаємо ся, що парламент протягом чотирох років відбув лише 275 засідань, значить працював заледви п'яту частину року, в чім очевидно лежить вина правительства, яке за згодою партій більшості рішає про програму праці і розумієть ся — про скількість засідань. Дальше дізнаємо ся, що в тім часі правительство внесло 25 предложень, з боку послів поставлено 2752 звичайних внесень, 485 наглядних внесень, 1576 наглядних внесень з приводу елементарних нещасть, 8353 запитів до правительства і 24113 петицій. Хоч не так імпозантно то все-таки доволі солідно, що до скількості представляєть ся і реєстр поладжених парламентом справ. Та далеко не так світло представить ся нам справа, коли придивимо ся вартости ухвалених законів. І так коли вивяти 5 бюджетних провізорій, державний бюджет за 1908, 1909 і 1910 р.р. 4 закони про контингент рекрутів і закон про запомогу в часі військових вправ, — річи, що становлять звичайний атрибут кожного парламентарного року, але в Австрії останніми часами рідко наладжували парламентарно, зістають ся такі справи, як реформа закона про обезпеченне робітників, закон підпирання хову і збуту худоби, удержавленне кількох приватних залізниць, а врешті реформа регуляміну (наказу), яка унеможлиблює опозиції загальмованню чергових праць парламенту ставленню наглядних внесень. А поза тим решта ухвалених парламентом законів не виходить по за сферу дрібних буденних справ, які не мають і не можуть мати якого небудь значіння. Натомість ані правительство ані парламент не спромогли ся навіть на виробленне якого небудь проєкту, який би міг служити хоч підставою для розв'язки одного з найважнійших питань, яке розідає австрійську державу — питання національного.

Коли перейти тепер до причин передчасної смерти того першого народного парламенту в Австрії і байдужости, з якою населення поставило ся до тієї події, то причина стане ясною: парламент перестав бути інтересним. Чотири роки, а навіть значно менше часу його жити, вистарчило, щоби противники тої ідеї, яку він мав репрезентувати, вповні

заспокоїли ся і перестали вважати його чимсь для себе небездечним, а за те його поборники вспіли за той час розчарувати ся, бачучи, що їх надії розвіяли ся наче дим.

Власне кажучи вже сам новий закон виборчий, в такій формі, в якій остаточно ввійшов в життя, мав в собі зароди безславної смерти для нового парламенту. Закон, якого головною ідеєю мала бути справедливість і рівноправність для поневолених верств суспільности і поневолених народів, кінець кінцем санкціонував сю нерівноправність в державі і поділ народів на менше і більше вартні. І мало того, що санкціонував. Він заховав майже ту саму пропорцію представництва народів, яка була перед тим. Бо чим же, як не санкцією нерівности є те, що по новому закону посол привілегованого народа мав припадати на 45000 людности, а один посол „менше вартного“ і поневоленого припадає на 120000 людности. І вийшло таке, що різні національні групи увійшли в новий парламент в дотеперішнім відношенню сил і внесли сюди свою стару ідеологію. І ніколи ославлена засада „стану посідання“ не була більше уживана і надуживана, як власне тепер! Не без того було, щоб і у представників поневолених народів десь глибоких в тайниках душі не зберегло ся хоч в части хай і не свідоме, інстинктивне признание певної рації тій ідеології пануючих. Значить реформа нічого не зробила, щоб сі рабські інстинкти захитати. „Обновленне“ устрою вийшло тільки поверховне більш формальне ніж дійсне. Партії і національні групи пануючих народів маючи спільну позитивну точку програми, а власне дальше удержання своєї переваги, в порозумінню з правительством утворили сконсолідовану більшість, тим часом опозиційні групи за весь істновання парламенту ніколи не могли здобути ся на протиставленне їй такої ж сконсолідованої опозиції; вони не потрапили знайти спільних позитивних точок до такого порозуміння. Дякуючи тому правлячі круги, яким не нарку був сильний парламент, доволі скоро зорентували ся в ситуації і зачали легковажити собі опозицію, а опісля і весь парламент, дозволяючи йому проявляти свою діяльність на стільки, скільки се треба було для полагодження т. зв. „державних конечностей“.

Розуміть ся, що таке розбите і неміч парламенту, а головно кращої його частини ослаблювали його значінне й повагу так супроти центрального правительства як і серед низшої адміністрації в поодиноких краях. Упадав його авторитет і серед широких мас людности, а се знова спричинило значний упадок політичного життя і загальну апатію. Але і правительство на такій підступній грі з парламентом не цілком добре вийшло. Опозиційні групи, куди входили Чехи, Українці, соціал-демократи і т. д. хоч як між собою незгідні і нездатні до серйозної боротьби проти нього, то все таки разом становили так значну величину, що по сто-

роні правительства стояла дуже слаба і непевна більшість, зложена головно з німецько-польського блоку, з яким можна було заледво погоджувати менше важні дрібні справи. Тимчасом наступив ряд критичних хвиль для держави, як напр. анексийна афера, результатом якої показало ся жаданне військовими властями великих кредитів на мілітарні цілі. Очевидно, що поладжене їх вимагало незвичайної справности парламенту, а сього в даних обставинах не могло бути. І от коли в марті прийшла на чергу негайна справа зяття позички на покриття частини видатків, признаних вже делегаціями, показало ся, що справа ся не може бути поладжена так, як собі того правительство бажало. Отся обставина і послужила правительству формальною причиною до розв'язання парламенту.

Клясичною можна сказати, ілюстрацією вище сказаного, а власне слабого або майже ніякого впливу парламенту на праву відносин в сфері рівноправности народів може служити Галичина, з таким раг excellence пануючим народом, як Поляки і одним з найбільш покривдженим в Австрії народом українським. Наскільки тодішня польська посольська репрезентація всіми силами боролася проти нової виборчої ординації, вважаючи її пагубною для польського „стану посідання“, настільки українські маси виходячи з того самого заложення були може найбільшими з усіх народів в Австрії ентузіастами виборчої реформи і нового парламенту. Однак кінець кінцем Поляки нічого не втратили на тій реформі, а Українці знова вийшли покривдженими, одержавши право (але не конче можливість) мати заледво 26% послів з Галичини, де сама офіційна статистика виказує української людности 42%. Польська репрезентація, хоч вчасти змінена що до особистого складу, в цілости заховала, а навіть зміцнила свою ідею історичної Польщі та „право посідання“ цілої Галичини. Увійшовши в правительственный блок на основі тої провідної ідеї Поляки реалізували її вповні на галицькім ґрунті. І так за істновання зреформованого парламенту красві власти в 1908 р. перевели ославлені соймові вибори, в яких українську репрезентацію здесятковано, дальше пішли масові процеси проти українського студентства за участь в боротьбі за заснование свого університету, нарешті відносини стали до того невьяносимі, що викликали незнану і непрактиковану досі на галицькім соймі обструкцію українських послів.

Само собою, що за таке положення, яке витворило ся останніми часами в галицькій Україні ніхто не стане обвинувачувати української репрезентації в парламенті. Своїх рук вона до того не приложила. Неподатливість Поляків в українській часті Галичини була результатом витичної лїнії, якої вони консекветно і не схитно придержували ся су-

проти Українців, але наша політична репрезентація завинила тим, що не вмiла чи не хотiла й собі знайти проти польського пановання такої лiвiї й вести її з залiзною консеквенцiєю. Про се в своїм часi було докладно говорено в нашiм журналі в вiдомих статях проф. Грушевського і пос. Цегельського про галицьку політику. Від того часу не наступила в тiм напрямi яка небудь особлива змiна, яка наказувала б ревiзiю або поправки до зайнятого в тих статях становища. Одно лишень, що могло-б змiнити виводи на користь політики українського клубу в Відні, коли б справдила ся надiя, що висунений в звязку з субвенцiєю для тов. „Сiльський Господар“ принцип автономiї економiчної матиме реальне значiнне, як також і другий нiби виборений принцип, що без згоди українського народу не може наступити нiяка важна змiна в укладi сил на нашу пекучисть. Але на се поки що нема нiяких доказiв.

Тим часом через таку неясну і без енергiї ведену політику наша репрезентація на рiвнi з цiлим парламентом значно стратила на авторитетi серед українського загалу - виборця. Для сього є вже де-які не безпечні позначки, як доволi замiтна знеохота до участі в політичній боротьбi. Найбiльш вимовним симптомом політичного занепаду вважаємо сей факт, що зачинають проявляти ознаки життя групи і люде, яких, здавало ся, хвилi народної політики, політики без компромiсiв, раз на завсiдi знесли, як перешкоду, що стояла вперек дороги.

Итак на 13 н. с. червня визначено перший термін виборiв до парламенту, хоч — правда — не в цiлій.. В схiдній Галичинi для сiльських округiв вибори визначенi на 19 червня. Звiдки ж Галичинi, спеціально схiдній, така автономiя? І знова мимоволi скажеш собі: як нiчого не змiнило ся в Галичинi від часу заведення чотирпрокрикетникового виборчого закону, а коли й змiнило ся, то хиба лише на гiрше. При сих виборах представник галицької власті тепер ще свобiднiйше і певнiйше нiж його попередники в часi курiальної системи, розпоряджує округами, кандидатами, партiями, одно слово — всiм тим, що в сумi дає вибори. Щоб отже не розбивати своєї уваги в часi агiтацiї, а головно в днi самого голосовання на цiлий такий значний край, як Галичина, намісник подбав про те, щоб в українській часті Галичини вибори відбували ся пізнiйше нiж в захiдній. Се, розумiєть ся, на те, щоби на час самих виборiв можна було з заходу на схiд перекинути звiльнену вже від роботи цiлу виборчу машинерiю. І дiйсно, як уже дотепер можна ствердити, то намісник Бобжинский для переведення свого плану, виборiв по своїй думцi вживає своєї власті в цiлій повнотi і всiх способiв, які має до розпорядимости.

А плани польських правящих сфер в загальних нарисах такі. По думцi польських політикiв і польської публичної опiнiї Коло польське в по-

переднім парламенті далеко не стояло на висоті свого завдання. Поминаючи вже те, що наслідком дуже різношерстного особистого складу в колі польським засідали такі людці, які за різні справки давно повинні були сидіти в „пантеоні“, головною хвилю „кола“ з політичного боку була боротьба поодиноких партій в колі, яка робила його „за мало солідарним“ — а тим самим воно разом з репутацією втратило в значній мірі політичний вплив. Отже ідея польської політики і головний ключ в теперішніх виборах: сильне і солідарне „коло польське“. Щоби мати в Відні таке солідарне і сильне „Коло“, утворено вже заздалегідь на виборчій ґрунті блок з сторони західних консерватистів, т. зв. „станчиків“, до котрих партійно належить і сам намісник, далі з людовців з під прапора Стапінського і зріжнорісних „демократів“ слабо зорганізованих мійських груп. Згадані сторони для того взято до блоку, бо всі вони мають кваліфікації бути у всім послушними вказівкам польських правлячих сфер і на се всі вони вже раніш дали докази. З ними „сфери“ будуть поборювати неспокойних і непокірних народових демократів (вшеполяків), одну з найсильніших дотенер і найкраще зорганізованих польських партій, і т. зв. подоляків, хоч не зорганізовану, одначе впливову ґрупу східно-галицьких польських дідичів.

Цікава річ, через що або для чого рішили ся польські верховоди на боротьбу з такими значними стороництвами, особливо народовими демократами, що прецінь в попередній парламентарній каденції грали перші скрипки в „колі польським“, мали в своїх руках президію „кола“, а навіть при останній зміні кабінету вдали ввести свого провідника Гломбінського до нового кабінету, на міністра залізниць. Що правда, то від самого початку намісниковання Бобжинського народові демократи ставили ся до нього звичайно ворожо і чимало таки дали ся йому в знаки. Та з другого боку нам. Бобжинський мабуть за розумний на те, щоби лишень з приводу тієї ворожечі пускав ся на тяжку боротьбу; правдоподібно у його як далекогозорого політика, грають в сьім випадку ролю мотиви польської політики на дальшу мету, в роді якогось *modus vivendi*, з яким небудь „*bratnim narodem*“, а для уможливлення того треба усунути з перед очей простодушних людей червоне сукно — крикливих вшеполяків. Крім того само з собою розуміеть ся, що польська Rada narodowa поборює безоглядно польських соціялістів і сїонїстів, як таких що не признають т. зв. „народовї солідарности“, особливо в таких округах де вони загрожують котрому небудь стороництву солідарности.

Зовсім відмінної виборчої тактики придержують ся польські правителі супроти Українців. Загалом взявши то вони поборюють усі українські партії і москвофілів дудикевичівського напрямку. Зато підпирають лишень усіми силами „поміркованих“ москвофілів „старокурсників“ або т. зв. „ґрупу Ко-

роля“, яку останніми часами видвигнув з „небутя“ намісник“, щоб могти її протиставити „лудикевичівцям“, бо сі останні занадто вже себе скомпромітували в очах центрального правительства, так що польські верховоди вже більше не сміють їх явно підпирати. А вже найбільше поборюють вони ті українські партії, які входять в склад українського клубу. Де кандидують представники чи то націонал-демократичної чи радикальної партії, там адміністрація потайки готова сприяти навіть кандидатури української якої небудь партії, коли він по своїм поглядам не признає „національної солідарности“ і не вступить до будучого українського клубу. Як загалом ставлять ся польські сфери до цілого українського табору видно хочби з того, що майже по всіх округах, які законом призначені для Українців висунено польські кандидатури; на теж і округи викроєні так, що в кожнім з них знайдець ся до кілька тисяч т. зв. „польських голосів“.

В додатку до того партійне угрупованне так укладаєть ся, що самохіть все виходить на руку польській політиці. До виборчої боротьби в українській часті Галичини, крім Поляків станули обидві москвофільські групи, що себе обопільно завзято поборюють, а обидві разом старають ся підірвати українські кандидатури. Дальше йдуть три українські партії: націонал-демократична, радикальна і соціал-демократична, яка усі міські округи полишила польським товаришам, а сама пішла на сільські округи. Між тими партіями досі нема ніякого порозуміння (з виїмком кількох округів, де є порозумінне і між соціал-демократами і радикалами). Виходить, що в кождім окрузі всі партії йдуть проти одної, а одна проти всіх. Розумієть ся, що багато кандидатур (особливо, соціал-демократів по сільських округах) мають чисто академічне значінне: але аж дивно стає, коли взяти на увагу, що майже за кожний український мандат з правила припадає 4—5 офіціяльних партійних кандидатів.

Та на тім не кінець. В часі отсих вибухів появила ся маса ріжних якихсь кандидатур ніким крім самих себе ані не поставлених ані не підпираних — се так звані кандидати „на власну руку“. І се так в польських, як і в українських округах. Хто би одначе хотів прослідити ближше сю цікаву появу, то поякімсь часі побачив би, що і сі люде рущають ся не о власних силах, але що ними кермують чужі руки, руки адміністраційних властей, а центр тієї роботи лежить тамже де і центр явної виборчої машинерії.

На дуже сумні гадки наводять також форми і способи агітації та цілого виборчого руху, але про се не час тепер говорити.

СТЕФАН КОВАЛІВ.

Велика війна.

I.

Кому вони не надоїли, не стали костю в горлі!.. Ба, та хто такий, що? — питає. А дивіть ся — кордюки. Мій кум Іван Цап, чесна душа, уже від кількох літ не може ся їх обігнати; минавшого року з цілих стай ячменю тільки в голову пошкробав ся, так ганьба землю переточила; сього року цілу зиму мав його буланий кордюка на язиці; колись тут виїхав в поле орати, а його гнідий ширить зуби до сонця, дримає. — Що тобі старенький? — питає. Проїв ся лепех болотнистих, або може хапнув з загоричу води річної і пропасниця вчепилась? Приговорює, щупає гнідого по шиї, нема миший, дивить ся в писок, а під язиком кордюк, аж мило!.. От і гаразд — думає собі Цап — веснуй же тепер собі й другим, їдь раз на тиждень по писаря до повіту, щоби прочитав „форлядунки“ Невмиваному й Поталапаному, великим процесовичам, сій, як то кажуть петрушку, збирай мушку, роби панам капелюхи. Тьфу! Пек ти осина! І мара не бреше, а на язык хорує.

Скочив мій кум Цап за ліками до дому, аж тут на оборі, бух! знов новий кордюк: присяжний Тимко Цуценька.

— Що там, Тимку? — питає Цап. — Ви мабуть не в свої ворота трафили, так як учора в ночі замість йти до своєї хати, ви залізли до мого хлівця поміж свині.

Присяжний віддув губи, зробив з них пищик від люльки й відповідає гордо:

— Я з висшего полєценя приходжу. Приношу вам „бефель“, маєте ставитись „еґзом“ до Самбора, бо війна велика.

Цап глянув недовірливо на громадського палкаря; ноги держали ся просто, цибух в зубах не дилькотів, на облізлій баранячій шапці свіжого болота не було, значить він іще був тверезий.

— Цуценько, збудіть ся! — каже Цап по хвили, роздрочений холоднокровністю невсипущого урядника громадського. — Та який з мене жовняр? Ви знаєте добре, що я навіть з коцюби не стріляв до плоту. Моя реклямація вже давно минула.

— То до „лянштурми“, — відповідає здекуційник — то кождий мусить йти, чи з макогоном, чи з ціпом, чи з кочергою, чи з ожогом, все одно, щоби було тільки чим бити. Нема дрібних, щоби всім купити фузії й „мундерунок“.

— Йдїть, йдїть, Цуценько де троха на рїнь провітритись, а нї, то от флящину держу в руках... Заллю вам терпентиною горло, та не буду мати чим коневи язик гоїти.

Цуценька не жахнув ся такої погрохи анї дрібку; видно, терпентина була вже за слаба на його випечене горло. Встромив кумови Цапови загадкову „цидулку“ в руки, став кликати з дороги других до купи. — Кумо Касько Чубата, кумо Фесько Куца, а ходїть же но ось тут! Кум Цап письменні, перечитають вам, коли менї не даєте віри. Вони вам розкажуть, як там стоїть написано!

Цап подивив ся на вручену йому карту, оглянув на всі боки, прочитав нумер 61 раз, прочитав 61 другий раз, відшукав 1867, т. є. свій рік уродження, а усе друге було для нього незрозуміле; він був так слїпий, як і сам Цуценька, а хочай кожної недїлі чичав з великою повагою апостола серед перкви, тут не міг розізнати польське письмо від нїмецького; учив ся, бачите, тільки людського, нї — руського письма!

— Читайте, кумцуню, читайте голосно — приговорював двоножний кордюк і кепкар Цуценька. — Воно там не дрібнїйше написано від вашої псалтири.

— Щезай до лиха! — крикнув Цап з досадою. — Шльомко тобі кумцьо й Лейба сіменоватий, не я... Розлючений хотїв плюнути на всю ганьбу, та бігти в поле д'коням, а й Чубата й Купаня приперли його до оборога, заводять на цїле горло, що одної чоловіка, а другої сина покликають до „штурми“!.. Читайте, кумунечко, читайте, яка там публіка стоїть написана — молестують обї невісти.

Кумови Цапови слабо злобилось...

Прийшсв і кум Бик, прийшов і кум Баран рудий, прийшлий другі кумове; всі за прикладом Чубатої і Купанї повпихали свої „форлядунки“ військові в Цапові руки до купки й кажуть читати. Ігі! помішались карти, Цап і своєї не пізнає...

Повстав на оборі ярмарок. Жінки заводять, хлопи штудерують, дивлять ся широким слїпим оком на письменного видющого чоловіка, яку зловіщу вість вичитає з форлядунків і питають з тревогою: Що там стоїть?.. Де бють ся?..

Тимко Цуценька все своє... каже всім ставитись до „вербецірку“ до Самбора, з чим хто має, „егзом“ до штурми...

Стали деякі пригадувати собі на свої абшити. Бик розказує з горем, як жінка вложила абшит в хустку, щоби на голові красно лежала і згубила об'єє на Кальварії коло „Трьох Марій в Потоці“; Баран свій сховав з податковою книжкою в перескринок, а там було свіже тісто на розчин і усе зліпилось в одну грубу пі-

дошву. Не гаразд, покликають вислужених, а ту нема чим виказатись. Щоби чоловік був свою біду знав, був би абшит приложив каменем, як сир або квашену капусту!

Найліпше з всіх Куца Феська... держить в шматині п'ятку за порося й не знає, що з нею зробити: чи розв'язати ся з здекуційником і Цуценькою, чи купити якої сумішки та напечи плячків синові на дорогу.

Покаяніє на півпéрек світа у кума Цапа на оборі. Дармують люди, дур голови бере ся, а в полі така робота, аж просить ся; день краснечний, земля підсохла, зазуля в гаю від досвіта не перестає кувати; а ту каже Стецик, що прийшов з роботи від шанців: — Не треба ні орати, ні сіяти, бо військо усе витратує до хтему. — Десятки рук роботящих поскладали жінки на-в-хрест і завертають Цапovi голову. Іще лихо скусило Цуценьку, віддувши роченну мордягу, повідає:

— До нас прийшла з висшего полеценя іще одна карта червона з хрестиками і є у пана начальника в чоботі за холявою.

Як зачує се Куцаня, як заведе собі у гіркий череп! — Синочку мій, дитинонько моя, я тебе викохала-виховала, ґрунт на реклямацію продала, оженила, а ти лишаєш жінку, діти й мене сліпу каліку на поневірки людські, а сам йдеш до штурми? Ой, йой, йой, падоньку нещасливий!

— Цитьте, кумо, цитьте! — розводять другі з твердим сумлінням — не беріть собі так міцно до серця, Господь ласкавий! Іще й звідтам люди вертають з цілими й непорожними головами.

Втихомирили Куцаню, аж тут знов мов на збитки Чубата тої самої заводить, таку саму комедію править з червоною картою і з хрестами. — Ох, дайте ж мені спокій, кумунечки любі! не розведете мені, бо я знаю мою недоленьку: червона карта то кров, а хрести то гроби.

Кум Цап притиснений зі всіх сторін до оборога, не має як і в голову пошкробатись. Як ту спекатись поганої пліни?—питає сам себе потайком. Візьми п'ужало та нажени з обори на вулицю, радить розсудок. Ба, але картки, картки, шепче йому щось у друге ухо й огортає його чорним страхом цілого. Знаю, що зроблю— каже собі — пороздаю на здогад, вони чейже усі однакової масти, однака ганьба а на них чорнієсь.

Загадав, зробив. Дає Цап першу ліпшу карту Бикови, а сей з поважною міною до нього:

— Уперід подивіть ся на другий бік, чи є нумер один і вісім, бо на моїй так стояло. Я ходив два роки до школи, на вісімці й на одинці ніхто мене не ошвабить, пізнаю хоть і де.

Послушний Цап дивить ся на другий бік, є одинка й вісімка на одній, є і на другій, є і на третій, ба й на четвертій, значить всі карти Бикові, чи яке лихо...

— Такі ви учені, — відзиває ся Баран рудий глумливо — що не розізнаєте своєї карти. Я хотяй нумера не знаю прочитати, а таки свою зараз знайду. Пошукайте но там!.. Моя має один ріжок відщипнений!..

— Моя також! моя також! — відзивають ся рівночасно Куца з Чубатою.

Знайшов Цап дійсно аж три такі з обшкуленим рогом; котруж тепер дати Баранови, сьому острожному мудрагельови?

Аж тепер всі стуманіли й кум Баран рудий з ними, жадне не хоче до цидули признатись, одно на другого дивить ся.

— Ходіть до коршми з нами, кумунцю! — каже Чубата. — Нема то як Шльомко; він сему гнеть вінець розв'яже.

— Що правда, то правда — притакує Кривцуниха. — Недавно вернув з міста, щось нового привіз, ходім, послухаємо.

— Ходім на свіжу — додав Цуценька, ригнувши погано — сьгодні привіз дві барили оковити й дві бочки пива. Се сказавши рушив наперед, а за ним усі ротою.

Остав кум Цап з картками, страх його огорнув: ануж потягнуть його до суду, по що картки забрав, коли не знав читати? Пішов і собі з заду до нового кордюка, до Шльомки.

II.

В коршмі вже було повно; як оселедці в бочці тиснулись газди коло шинку, голка була би на землю не упала. Чудеса діють ся. Кобильник обі ялівки продав по десятці, щоби тільки жовняри за дурно не схаласували; а уже мало що з тих двох десяток має. Неумиваний з Поталапанам позбулись своєї біди: спродали Шльомкови сіножать за п'ятнайцять срібних; через десять літ процесували ся о марний кусень землиці, програли процес і у Львові і у Відні і мали на ново зачинати, а тимчасом — слава тобі Господи — Шльомко їх погодив і казав їм поцілувати ся.

Тепер купують горівку, ллють в себе, скільки влізти може, й других трактують. Усі загалом простять ся, бо завтра хто знає, як буде... Шльомко зафрасоввний черпака з рук не випускає, жалує своєї праці, піде марно його добуток, а доливає !.. Невісти по кутах порозкладували ся з пирогами, понаносили ласку божу чоловікам на дорогу, а пють, а пють...

— Що?.. Давай песій сину, нехай забавлю ся з добрими людьми! — вереденить ся Поталапаній. — Весь вік на тебе гаруємо,

а ти навіть блощиці нашою кривавицею годуеш! Колись жадний грошей, на! нажри ся досита, а нам горівки дай! Раз мати родила!.. Як війна, нехай же буде війна така, щоби тобі Іскарйото аж в пятах затерпло — доливай!

— Куме! — кричить Неумиваний. — Ми собі тепер нічого не винні, хиба Богу душу! Давай, Шльомо! Три вози сіна маєш як патоки й отави драбини, добра сіножать! Украв злодій коня, нехай же собі бере й путо — на, змінй іще той останній і наллй спуховасту літру!

— Але сього року будуть гузари пасти коні на тій сіножати — відзиваєсь практик Стецик той самий, що вернув з робити від шанців.

— Слухайтеж, слухайте! — каже Шльомко, взявши послідний ринський з рук Неумиваного. — По що я дав мою працю? Іще нотареві більше ніж пятаку!..

Така розмова веде ся близько Шльомка, а дальше крики, співи, плачі, невісти уже похрипли від досадного горланя; стають серед коршми в купу, роблять з себе чим раз більший околїт, обступили однооку Матрону, мінярку соли й ріжного коріння, вдивили ся в неї наче в який образ і слухають дурних мандронів. Однооку Матрону мов на сто цугових посаджено, така собі гонорна, що раз прецінь з газдинями попиває, а плете, не треба й десять газет...

— Біда на світі, кумочки мої тисячні — каже Матрона — на Дідівській Бани Жидови всю горівку вчора випили, а сум такий, дива собі розказують.

— Що? що? — спитало кільканайцять відразу.

— Кажуть, що ніби Турок Москалеви віз в бочках гроші через нашу границу; гроші були маслом понакривані, але наші пани ревізори пронюхали, хапнули їх у свої руки й кажуть платити великий контрбант, а з сього буде велика війна! Старі цісарі погодили б ся, а молоді конечно пруть до штурми.

— А за податки там дуже грабять? А горілка подорожіжа? А того хлопа ви виділи, що їздив до свенте го ойца й має якусь стрілку в носі?

Такі мудрі путаня посипались градом до одноокої, а вона на усе притакує, розказує несосвітні дурниці, страшить невісти, аж їм волосе їжить ся на голові.

— Говорить людську бідоньку — каже Матрона й зітхає тяжко — коло Голодка жовняри окрили землю, як чорна хмара, всюди кричать „бассамазана“... В однім селі побили горшки за те,

що не було перцю до росолу. — Матрона й перець міняла, хотіла що зискати.

— О то превелебні газдині, перцю у цілім селі жадна не мала, бодай же їх опанувало — каже Куца.

— В мене Богу дякувати іще з тамтого року десь в прилавку є тільки... За цілу вязанку курманя дав мені був міняр стілько, що було би для цілого регіменту чим юшку приперчити — хвалила ся Чубата.

Матрона глипнула тим одним видющим на Чубулю, лиха, що попсувала їй інтерес, і плела дальше:

— Хлопи з сел там геть виринули, хиба який каліка остав ся, і той мусить вїтувати, чи хоче, чи не хоче.

— Боже мене заховай від такого навіту — відозвав ся безрукый Пукавочка з кута. — Волю, хотяй каліка, гинути від кулі, ніж поміж бабами вїтувати. Маю свою в хаті й годі з нею скоротати!...

Протесту Пукавочки ніхто сим разом не слухав, усе було занято Матроною, живою газетою, переняте страхом великої війни. Плете Матрона, приобіцяли куми весь перець і бібки від неї купити, а Шльомко на неї моргає незначно, дійсний антипко, вони розуміють ся обое...

Не знають люди, які заставки на них пороблено, говорять вже наперед о допусті божім, котрого Господь не зіслав іще до якогось часу; нема душі щасливої, котра би нагнала легховірних до роботи, відтягнуза їх від втрати маєтку й здоровля. Говорять жінки, попалили вже усе, порізали, поховали й знов зачинають від горшків, скільки би у котрої могли вороги побити.

Дивить ся Цап, слухає, як Матрона пере язиком, хотів би свій клопіт розказати, та годі; вона з фляшкою і келїшком в руках, решетить ся, жінки обступили її, вашецькують, а його „з форлядунками“ коло порога штовхають, попихають ліктями сюди-туди, притискають що раз ліпше до одвірка; на біду взув ще ходаки й непереймливі, геть йому пообшкулювали ноги: котре вивалить ся то не на жарт, а як тараном тисне.

Став Цап нетерпливитись: худоба в полі дармує, його ніхто не бачить, а що найгірше руки, ноги, боки в роботі... Спроміг ся в кінці на стілько, що втиснув ся силоміць поміж баби, та до одної сміло повідає:

— Плети, Матроно навіджена, беленди о перцю, о ріжних контрабанниках, а завтра прийдуть жандари й заженуть всіх вас як вівці до притули. Тямиш, що ти наробила тамтого року з тими

ножами?... Цілу зиму волочились люди до сего гадюки Жида, а Бідун у фосі закоцяб й шестеро дробу осиротив через тебе.

Збив Цап Матрону з пантелику, але собі не зробив великого добра. Всі жінки й хлопи загуділи: — Наш кум Цап мудре слово каже! — Розпочало ся витане; кожне з осібна питало за жінку-діти, худібку на заході, а Цап на все: „гаразд Богу дякувати, гаразд Богу дякувати“, звичайно тверезий. По привитаню наступив жаль, що до війська йде, господарство таке красне лишає і не нажив ся: ані одного разу ніхто не бачив його п'яним! В кінці стали сміло вилізати свою любов з серця перед Цапом.

— І ти тут куме? — крикнув Неумиваний і потягнув Цапа д'собі поміж хлопів. — Що ти там межи бабами?... Ходи до нас!... Ти жовняр, а я також... Ходи рекруте, спродай що Шльомі, коли йдеш до війська. Хвостів в тебе гук!.. Ганьба усе забере без нічого. Війна буде, з'їсть голод усе!... Коли не віриш мені, то спитай нехриста клапчастого, він тобі всю як на лопаті виложить...

— Идеш, куме, йдеш на війну? — крикнув Поталапаний і пальнув Цапа жартом п'ястукком по плечах, аж бідак зігнув ся. — Га, що робити? Такий розказ випав... Я там також був і порох нюхав. Спродай Шльомі сіножать, буде на дорогу... Там крейцар здасть ся на „кляйнікайти“! Шльолки спитай, він хоть не був там, а пся віра знає, бігме знає... Напиймо ся!... Дай нам Боже, чого треба, а по війні фік! до неба... Куме Дикий! пийте до кума Цапа!..

— Дякую, дякую! — відповів Цап. — При великім пості не пю, нехай буде Богу невимовно. — Так сказав, не хоче навіть порції з кумових рук взяти.

Дикий загнівав ся за таку нечесть, вхопив Цапа півперек, гукнув на других:

— На лаву з ним і залляти, на-силу! Коли поміж людьми, нехай статкує!

— То, то, то... залляти, то набере більше відваги й нам тугу розведе — залопотіли жінки.

Колись прийшов, пий же з нами,
Бігме сухо під ногами...

заспівала Куцаня злегка й хап з Чубатою Цапа за ноги, Матрона за голову, позожили горлиць на лаву, держать цупко. Неумиваний держить півлітрівку варівно, щоби хто не розхлюпав, хоче як стій заливати. Повстав дійсний рев пекла, кожде своїм розумом радить. Навіть навіджений Пукавочка наставив гачок від огню, булькоче: нате вам, нате вам, сим йому розімкнете.

Цап душить ся, хоче собою тріпнути, показати бабам, що

хлоп собі, але де там... Пальцем не рушить; вхопили мов кліщами, притиснули до лави й кричать: — Отвирай рот по своїй воли, а ні, то на-силу як теля заллемо!

Змотиканий Цап притворився в надії, що чей-чей перестануть на нім непрошені грабіжники холошні дерти, але ні, чим раз ліпше добирають ся до шкіри, простують вязи, уже в обшевці кульки пірвали. Якже почув смердячий сопух браги, як не гукне: — Гвалт! пускайте, бо військові „форлядунки“ підруть ся! — аж Матроні око заплюскав...

Мов ясний грім упав на коршму, так все на-млі ока розскочилось; зробила ся прогалина на десять Цапів; кождий тепер пхав ся в середину, щоби не належати до поділу, борони Боже якого клопоту, дурнійших пхали наперед. Цап переляканий схопив ся з лави, встромив всі „форлядунки“ Цуценці в руки, а сам шусть! вікном з коршми й в поле.

Ш.

Застав Цап своїх при спочинку: погонич храпів під межею, буланій підчемхав з на пів копи жита бідної омежницї, а гнідий закотив ся в борозду, звів копита у гору, дусив ся зацморкнений в путї.

— Що небоже? Дивиш ся, як жайворонки щебечуть? — питає гнідого. — Щоби так у Шльоми зробив таку неприличність, скроїми би тобі Куца й Чубата „райтузи“, скроїли... Ну — вставай!... тьфу, тьфу! о малий волос були би завтра ворони й двірські пси над тобою гандричилися і війну провадили...

Підняв Цап гнідого, хоче йому залляти кордюка, шукає за лікарством, нема; остало у Шльомка під столом. Сього дня нічого уже пальцем не рушив. Ходив, спльовував, питає себе що хвиля: — де я розум дїв? — Коло вечера десь і вязи розболїлись і крижі і голова; невісти кожду кість нарушили: Чубуля аж ремінні волока пірвала, так кріпко за ноги держала. Іза гаряча не чув, аж пізнійше усе відозвалось. Кілька днів головою не міг крінути, цілий собою мов вовк обертав ся.

В тиждень по сім випадку, як священник кінчив богослужене, заявили ся коло дзвінницї наші кордюки: пан секретар з паперами під пахою і з цигаром в зубах, а Цуценька з поталапаною палицею і з такоюж кучмою на голові; оба стали кликати на важну нараду. Люди виринули з церкви й окрили цілий цвинтар. Секретар відчитав найперше довжників, які не заплатили здекуції -- сам податок його нічого не обходив — а відтак став роздавати військові карти для ополчених, або як Цуценька твердив на вели-

ку війну. Новий страх огорнув людей. Невісти почали зітхати, одна другу тішати, декотрі й поплакались. Чоловіки брали неохотно карти, оглядали на всі боки, чи нема червоного письма й хрестиків. Іван Цап дістав також карту сим разом не синю лиш жовту. Оглянув і здивував ся, побачивши руські букви. Почав з великими перестанками голосно читати :

— 61 ц. к. окружна команда ополчення.. Карта призначена для Івана Цапа, уродженого 1867 р. і т. д.

— А диви на штудра! — каже Бик Баранови. — Якось не хотів нам прочитати, а собі то глаголить, іще й з панська себе кличе.

— Берім його за кару до Шльомки, нехай нас блудом не водить — відзиває ся Баран.

— Мою, куме, мою ось прочитайте, чи там стоїть, що я абшитований — просить Дикий і наставив свою карту й другі так само...

Цап зиркнув, а ту знов з синіми картами до нього садять ся. — З ними я не подолю — подумав і пішов до дому. Всі прочі пішли до Шльомка за секретарем послухати, що стоїть на червоній картці з хрестами; учора вечером згубив її був вїт за коршмою у кропиві, а сьогодні знов воскресла: одноока знайшла згубу. В коршмі ладили ся, ладили на велику війну, запозичали ся одні у других, метали останній гріш до Шльомкової скарбони, приязнились то сі з тими, то ті з сими й годі було викликати війни, як з під землі. Уже Дикий почав перебендювати, що з сього нічо не буде, бо у кожного пуста калитка, як ненадійно в одній хвили став ся великий переворот: коло півночи вернув Петрушка з Гуляйом, оба старі урльоппники й оба з криміналу, де сиділи по дві неділі за вїта, вступили до коршми й зараз на почеканю зробили таку баталію, якої ніхто не затямив у селі. Начальник, заступець, радний, присяжний, нічні сторожі й Матрона дісталиж, дістали, що ся влізло. Добре, дуже добре стало ся! Вїт з радними повинен у день йти на раду до радниці, а в ночі до свого дому й до любої челядки, не до коршми. Подумайте собі, чесні читачі, яка то мусіла бути горяча бійка, коли секретар доночував на поді в плетінці у пірю, а його жупан сукняний в поливанні разом з полотнами. Бик з Бараном з перестрахи лазили до ра-на у Шльомковім хлівці попід жолуб, а не могли дверий надібати! Кажали пізнійше: — Блуд нас чепив ся, гуси в гущавину лісну снігом окриту перемінили ся. — Матрону котрийсь з обох ворохобників штовхнув жартом під бороду й бабище відтяло собі кусень язика.

ЛНВістник 1911, кн. VI.

32

Так скінчила ся Цвітна неділя для наших шинкових політиків. Казали буде на Великдень, бо звичайно велика війна у нас все у велике якесь свято розпочинаеть ся, а тимчасом і Великодня не ждали...

На другий день скоросвіт виложив Іван Цап на віз плуг, борону, колічка, кілька кірців вівса, зладив ся в поле, аж тут оба старі провізори, дуже побожні люди Серденька й Бісонька прийшли на обору і кажуть їхати в важнім ділі громадським до повіту.

— Алеж люди добрі, майте Бога в серці! Чого ви напосіли ся на мене? Я ще зерна вівса не сів!

— Посієте серденько, посієте, щоби Христос дав вам здоровля, поблагословив ласкою принебесною — промовляє Серденька. — Тільки ще той раз кумунцю... Ту ходить о нас всіх, о старшину громадську: пана начальника збили, радних потурбували, нас обох єгомоть через сих двох голопятників від святого престола усунули, далі прийдець ся з села перед ними тікати.

— Ідьге, їдьте куме! — вторує Бісонька. — Тільки іще той раз... На ширварок до дороги ніхто вас не пожене, хоть би котрий з нас мав їхати, то вам дамо спокій. Позабивають нас драби, хто то таке вигадав? Порядному й статочному чоловікови годі з церкви до коршми вступити! Ідьте, тісонько, тільки сей раз... Петрушка й Гуляй посидять собі хоч з кілька літ, їдьте!..

Як стали приговорювати, Цап оцапів на правду, каже: — Но, то допоможіть мішки стягнути, віз наладити, бо такий від гною.

Зложили усунені провізори віз, запрягли коні, виїхали самі на село. Цап хопив кусень хліба, приходить під коршму, дивить ся, на одній фірі Шльомко, секретар і вїйт, на другій заступець, асесори й здекуційник за діти, а його воза нема!..

— Гей, панове! А деж мої коні? — питає.

— Ось їде з села кум Бісонька — повідає кум Серденька, віддавши Шломчисі порожний келішок.

Станули Цапові коні перед коршмою; Цап глянув, аж ним стелепало... Ще ніхто таким злим його не бачив. На його возі сидів Цуценька з роздертими губами, повязаною бородою і Матрона з відтятим язиком.

— А се що знов за комедія? Чи ви з мене завсіди будете дурня робити?! — заверещав Цап з усеї сили. — Я піяків і громадських злодіїв на своїм возі не повезу!

— То з висшего полєцєня — поучав Цуценька — їдемо до доктора по „візембертом“ *) й до суду.

*) Visum repertum.

— Коли з „полеценя“, так лети з мого воза, щобиш до пекла не полетів! — гукнув Цап і постягав обоїх марудів з теліги під коршму. Не помогли просьби, поїхав до дому.

Так мусіли Цуценьку, Матрону й обох провізорів помістити славетні голови поміж себе і поїхали, як убогі Жиди на ярмарок, до суду. Під містом ждали на них Гуляй і Петрушка, переймили коні на дорозі, заїхали до Кривої Качки і залагадились без суду й без доктора.

Цап орав в той день до вечера. Сільська громада вернула з Петрушкою і Гуляйом добрі поміж собою, а на Цуценьку, Матрону, Бісоньку й Серденьку бий-забий, такі лихі; поскидували їх під містом з воза, мусіли всі четверо пішки дралувати до дому.

Цуценька твєдить, що се тільки таке завешенє броні з висшего полєценя, чи димісія, а хтож там зміркує?.. Що ся тичить червоної карти з хрестами, над котрою тільки сльоз проляли, се була трутка на мухи; прислав її палетник свому товаришеви здекуційникови до села, щоби мав чим у війта мухи троїти, бо не може спати по обіді. От і війна... Біда з кордюками.

В. ТАРНОГРАДСЬКИЙ.

* *

Доле журливая, доле сумливая
Доле, як грішная тїнь, — нещасливая.

Доле безсилая, доле забутая,
Доле, в кайдани тяжкої закутая...
Доле невірная, доле неситая,
Доле, живою в могилу заритая ..
Доле голодная, доле холодная,
Доле, в широкому світі безродная,
Доле зрадливая, доле проклятая
Доле, гіркими сльозами полятая
Доле нещасная, доле вікчемная,
Доле—як північ осінняя, темная...

* * *

Листок весни—в блуканню смілім,
В повітрі мертвим і сухім—
Чого шукаєш в світі білім,
Куди летиш в степу глухім...
— Куди, куди?.. Усюде люде,
Усюде темні їх діла...
Сповиті холодом їх груди,
В їх душах — вічная імла...
О, почекай, лист жовтий маю: —
В степу широким не блукай;
В краю неволі і одчаю
Весни і щастя не шукай...

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

Національна боротьба серед австрійської соціальної демократії.

I.

Національне питання для австрійської соціальної демократії не чуже; вона силою обставин австрійського державного життя, займала ся ним не віднині. На віденському зїзді в 1897 р. приняла вона в основу своєї організації автономію національних груп. На зїзді в моравських Берні в 1899 р. ухвалила вона національну програму (розуміть ся, з характером програми мінімальної, призначеної для здійснення в теперішнім суспільнім устрою), в якій домагаєть ся перебудови австрійської держави на основі національно-територіяльної автономії. Порішивши національне питання в таких важних справах, як справа власної організації і справа відносин між народами держави, вона з гордою самопевністю заявляла, що серед хаосу національної боротьби в державі вона одна являєть ся носителькою національного миру, опертого на признанню повної національної рівності і рівноправності всіх народів держави. Національну боротьбу — голосила вона — роздуває буржуазія, бо вона в ній заінтересована; нехай-же тільки зникне куріяльний парламент, парламент політичних привілеїв, і настане парламент загального і рівного голосування, парламент народній, в яким прийдуть до голосу широкі народні маси і їх представники, — соціяльна демократія, тоді національна боротьба зникне, бо вона не лежить в інтересі народніх мас, які потребують національного миру, щоби спільними силами йти на спільного ворога — буржуазію.

Під тим окликом ішла боротьба соціальної демократії за загальне, рівне, безпосереднє і тайне виборче право до парламенту, під тим окликом вела вона виборчу боротьбу до першого народнього парламенту, той оклик здобув її 88 мандатів і виніс її на перше місце між усіма парламентарними групами інтернаціональної соціальної демократії.

Одначе швидко показало ся, що надії привязувані до заведення загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права, не здійснили ся. В новім парламенті не тільки не настав національний мир, але ще заострила ся національна боротьба. Куріяльний парламент знав тільки боротьбу між Німцями і Чехами, яку Чехи почали як нація поневолена і вели з таким успіхом, що в останніх часах їх гнобителі в деяких областях змінили свою позицію з нападаючої на обороняючу. Інші поневолені народи мали в куріяльнім парламенті таке слабе заступництво, що на їх голос ніхто навіть не звертав уваги. В новім

парламенті се змінило ся. Що правда, й тут поневолені народи не мають такого заступництва, яке їм належало ся би на основі чистого принципу загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права, бо сей принцип викривлено в користь народів пануючих, але теперішнє їх заступництво все таки на стільки сильне, що може стати до поважної боротьби за національні права.

Що більше, се заострення національної боротьби в парламенті не остало без впливу й на саму соціяльну демократію. В соціяльно-демократичнім клубі почала виринати ріжниця думок з приводу окремих біжучих питань національного життя, які появляли ся на денний порядок парламенту, і в кінці дійшло до того, що окремі національні групи соціяльно-демократичного клубу голосували в парламенті проти себе. Сі національні непорозуміння на парламентарній арені тільки заострили ту національну боротьбу, яка почала ся серед австрійської соціяльної демократії вже давніше з приводу організаційних форм професійного і кооперативного руху, і в кінці дійшло до того, що на цілій лінії національних питань місце колишньої національної згоди почала займати національна боротьба.

Ся боротьба виявляє ті самі тенденції, що національна боротьба в загалі. В внутрішніх, партійно-організаційних справах соціяльно-демократичні групи пануючих націй хотіли-би зберегти перевагу над соціяльно-демократичними групами націй поневолених, — так само, як ця пануюча нація над цілою нацією поневоленою. А в справах загальних соціяльно-демократичні організації поневолених націй разом з іншими партіями своєї нації змагають до національного визволення; за те соціяльно-демократичні організації пануючих націй, замість помагати їм в с'їм, як се виходило би з національної програми австрійської соціяльної демократії, або держать ся зовсім пасивно або навіть активно помагають іншим партіям своєї нації вдержати дотеперішню перевагу над поневоленою нацією, дотеперішній „національний стан володіння“.

І тепер, коли ходить о національне питанє, австрійська соціяльна демократія представляє в мініятурі той сам образ, що ціла австрійська держава. Як в державі на перше місце національних конфліктів виступив ся конфлікт німецько-чеський, бо чеський нарід наслідком свого дотеперішнього національного розвитку став уже такою силою, що Німці не тільки не можуть його так пригнітати, як колись, але подекуди мусять навіть боронити ся перед ним, — так і в національній боротьбі серед австрійської соціяльної демократії перше місце займає боротьба німецько-чеська, так що нею мусів займати ся вже й інтернаціональний соціялістичний конгрес. Поки-що тільки от ся боротьба між Німцями й Чехами головню опановує австрійську соціяльну демократію. Од-

наче то тут то там виринають і дрібніші конфлікти, як прим. з приводу італійського національного питання, українського національного питання і т. д. З тих конфліктів нас найблизше обходять початки національної боротьби між польськими й українськими соціальними демократами в Галичині.

І як австрійський парламент дуже часто через національну боротьбу стає нездібним до праці, — так, видно, й загально-державна управа австрійської соціальної демократії побоюється, що-б національні конфлікти серед партії не розбили загально-державного партійного зїзду і тому від 1905 р. зовсім не скликає його, хоч по партійному статуту такий зїзд повинен відбуватися щорічно.

II.

Як уже сказано, національні суперчки між німецькою і чеською соціальною демократією почалися найперше з приводу питання про організаційні форми професійного руху.

Та форма організації професійного руху, яку прийняла австрійська соціальна демократія, опирається на централістичній основі. Найвисшою організаційною формою окремої професії є централістичний державний союз (Reichsverband); державні союзи всіх професій зєдинені в професійній комісії Австрії (Gewerkschaftskommission Oesterreichs). В сій централістичній системі для автономії складових частин організації дуже мало місця. Відповідно до адміністраційного подїлу держави на краї існують в окремих краях т. зв. краєві секретарїати, які займаються справами професійної організації в даннім краю, але вони служать властиво тільки виконуючими органами центральної професійної комісії.

Сю організацію переведено в 1893 р. Її форма відповідала менше більше тодішнім потребам професійного руху. З огляду на те, що він був найсильніший в німецьких краях держави і особливо в Відні, організація його вилила ся в форму, яка відповідала потребам і настроям Німців, прихильників німецько-державного централїзму.

Та в міру зросту професійного руху серед робітників інших народностей держави прсти сеї організаційної форми почали ся підносити голоси невдоволення, домагаючи ся національних, головнo-ж язикових уступок. Центральна професійна комісія, що правда, робила такі уступки, але тільки після довгих торгів і в недостатчній мірі, що тільки причиняло ся до національного роздраження.

З огляду на те, що з не-німецьких країв австрійської держави найліпше розвивається промисл в Чехії, чеські робітники були перші, які піднесли ряд національних домагань в області організації професійного руху. На загально-державнім конгресі професійних організацій у Відні в 1896 р. чеські делегати виступили з домаганєм, щоби цен-

тральна професійна комісія мала двох секретарів, з яких один повинен знати чеську мову і крім всіх інших занять мати обов'язок зладжувати статистику для чеських організацій та уділяти їм усяких пояснень, а також щоби в зарядах державних союзів і при краєвих та повітових управах були функціонари, які знають чеську, польську, словінську й італійську (про українську забуто!) мову. Отсе чеське домагане конгресу голосами німецьких делегатів відкинув.

Тоді в відповідь на се Чехи закладають з початком 1897 р. „чесько-славянську професійну комісію“ в Празі, як центральну організацію професійного руху чеських робітників.

Тимчасом в тім самім 1907 р. віденський конгрес австрійської соціальної демократії приймає за основу партійної організації автономію національних груп, що дало Чехам привід заговорити про потребу аналогічних організаційних форм також для професійного руху.

Зразу відносини між центральною професійною комісією в Відні і чесько-славянською професійною комісією в Празі були все таки не ворожі: центральна комісія в Відні признала празьку комісію краєвою. Та ті відносини попусвали ся, коли на інтернаціональній конференції професійних організацій в Амстердамі в 1905 р., на якій були заступлені делегати державних організацій, делегат празької комісії зажадав признання свого мандату як рівнорядного з мандатом делегації віденської комісії, значить став на становищі, що комісії віденська і празька являють ся зовсім рівнорядними організаціями. Проти сього домагання виступила делегація віденської загально-державної, супроти якої празька комісія являєть ся організацією низшого типу, краєвою, і конференція признала сьому становищу слухність і виключила чеського делегата від участі в нарадах.

Щоб осягнути порозумінє, обі комісії зійшли ся в жовтні 1905 р. на спільну нараду в моравськім Берні. На сій нараді празька комісія виступила з нарисом професійної організації, опертим — аналогічно до партійної організації австрійської соціальної демократії — на основі автономії національних груп. По сьому нарису найвисшою організаційною формою професійного руху робітників окремої нації була-б національна професійна комісія, яка обєднювала би національні професійні союзи і дбала би про всі потреби професійного руху серед робітників даної нації. Національні комісії вибирали би інтернаціональну генеральну комісію професійних організацій держави, і та комісія мала би сповняти задачі які виходять поза область діяльності національних комісій. Між иншим вона оставала би в безпосередних зносинах з професійними організаціями инших держав, висилала би делегатів на інтернаціональні конференції і у. д. В генеральній комісії, на загально-державних кон-

гресах та на інтернаціональних конференціях кожда національна організація мала би запоручене заступництво відповідно до числа своїх членів.

На сей організаційний нарис празької комісії відповіла віденська комісія, що здійснене національно-автономному принципу, на яким опертий нарис празької комісії, „принесло би велику шкоду всьому професійному рухови“, який може успішно розвивати ся тільки на централістичній основі. Через те віденська комісія строго осуджує тенденції празької комісії і взиває всі свої організації ті тенденції поборювати. Національні потреби професійного руху вичерпують ся на думку віденської комісії потребами що-до рідної мови, і ті потреби вона старатиметь ся вповні заспокоювати.

Ані одна ані друга сторона не хотіла з свого становища уступити, і бернська конференція не довела до нічого.

Тоді віденська комісія скликала загально-державний професійний конгрес, який відбув ся в Відні в грудні 1905 р. Обі сторони представили конгресови своє становище. Величезна більшість конгресу зсолідаризувала ся з віденською комісією. Таким чином конгрес так і не полагодив справи і все лишило ся по давньому.

Тимчасом празька комісія почала що-раз більше розширяти свої впливи між чеськими робітниками, і то не тільки в Чехії, але і в Моравії—краї з мішаною, чеською і німецькою людністю, де доси всі чеські робітники разом з німецькими належали до центральної організації під управою віденської комісії.

З хвилику, коли празька комісія нарушила „стан володіння“ віденської комісії в Моравії, боротьба між обома комісіями розгоріла ся незвичайно. Обі організації скликали в днях 3—4 цвітня 1910 р. конференції своїх членів до столиці краю Берна. Чеські робітники, які зістали ся вірні віденській комісії, ухвалили різку резолюцію проти „сепаратистичних“ тенденцій празької комісії і рішили видавати для себе новий орган „Proletar“. З другої сторони чеські робітники, які пішли за голосом празької комісії, ухвалили заложити моравську професійну комісію як комісію краєву, яка була би складовою частию празької комісії.

Розумієть ся, всьому сьому товаришила газетна і вічева полеміка, повна взаїмних обвинувачень в зрадї робітницьких інтересів, в національнім шовінізмі і т. д.—полеміка, в якій взаїмна ворожнеча дійшла до найдальших границь.

Тепер віденська комісія рішила цілу справу віддати на суд інтернаціонального соціалістичного конгресу, який власне мав відбутися в часі від 28 серпня до 3 вересня 1910 р. в Копенгазі.

Тут додамо, що фактичні сили обох сторін представляють ся так, що до чесько-славянської професійної комісії в Празі належало в 1910 р.

45.000 робітників, коли тимчасом 118.000 чеських робітників оставало ще в загально-державній організації віденської комісії, яка крім того має в сій справі за собою професійні організації робітників всіх інших народів держави.

На зїзді в Копенгазі зараз з самого початку прийшло в сій справі до острого конфлікту. Як відомо, делегати інтернаціональних соціалістичних конгресів групують ся і голосують по державам, тільки для Поляків і Чехів зроблено виїмок, що вони творять окремі групи, рівнорядні з групами державними. Отже чеська група відмовила признання мандатів кількох чеських делегатів, яких вислали на зїзд професійні організації (інтернаціональний соціалістичний конгрес складаєть ся з делегатів політичних і професійних організацій), що належать до віденської комісії, — заявляючи, що тих делегатів вислали організації, які належать до „німецької комісії“, отже їх місце в німецькій групі австрійської делегації. Справу, яка викликала на зїзді великий шум, віддано на рішене інтернаціональному соціалістичному бюроvi, яке рішило її в користь непризнаваних чеською секцією делегатів, і та наслідком сього рішеня прийняла їх в свій склад.

Як для всіх справ зїзду, так і для справи конфлікту між віденською і празькою комісією вибрано окрему комісію, яка мала приготувати готові внесення на повні зібрання зїзду. На засіданнях комісії й переведено головну дебат у сій справі.

Віденська комісія, віддаючи справу на суд зїзду, предложила зїздови готову резолюцію, яка в останній редакції, після того, як її автори прийняли до неї поправки, ставлені іншими делегатами, звучить так:

„Інтернаціональний соціалістичний конгрес в Копенгазі поновляє свою прийняту в Штутгарті резолюцію про відносини між політичною партією і професійною організацією, особливо в тій точці, що треба мати на увазі одноцільність професійної організації в кожній державі та що та одноцільність є основною умовою успішної боротьби проти визиску і гнету.

„Само собою розумієть ся, що в многоязикових державах одноцільні професійні організації мусять числитися з язиково-культурними потребами ¹⁾).

„Конгрес заявляє далі, що кожда проба розбити інтернаціонально-одноцільні професійні організації на національно-сепаратистичні части

¹⁾ Сей уступ поставили як поправку до резолюції віденської комісії Плеханов (Росія), Брукер (Франція) і Валецький (Польща). Чеські делегати заявили, що коли-б голосоване над сею поправкою відбувало ся окремо, то вони голосували-б за нею.

протривить ся тенденції тої резолюції інтернаціонального соціалістичного конгресу.

„Інтернаціональне бюро та інтернаціональний професійний секретаріат просить ся предложити обом безпосередно заінтересованим сторонам свої добрі услуги, щоби існуючий в сій справі конфлікт усунути в дусі порозуміння й соціалістичного братерства“.

Чеські делегати заняли в комісії таке становище, щоби справу відложити до слідуячого зїзду, одначе на випадок, якби се їх домагане відкинено, поставили для означеня свого становища отсю резолюцію:

„Інтернаціональний соціалістичний конгрес в Копенгазі поновляє рішене штутгартського конгресу про відносини між політичною і професійною організацією і звертає увагу на те, що пролетарська класова боротьба може бути успішна тільки при однодушнім співділаню політичних і професійних організацій.“

„Конгрес виразно зазначає, що по думці сього рішення, як і рішення попередніх інтернаціональних конгресів, визвольна боротьба пролетаріату конче вимагає політичного і професійного зєдиненя й одноцільності пролетаріату кожної нації, так, щоби оба сі напрями вели свою акцію, що правда, кожний самостійно, по думці штутгартської резолюції, одначе оставали при тім в згоді і приязних відносинах, маючи на увазі спільну ціль пролетаріату. Одноцільність робітництва кожної нації являєть ся основою інтернаціональної солідарности робітництва всіх націй.“

„Конгрес заявляє, що кожда проба розбити або знищити існуючу одноцільність робітництва нації протривить ся основам соціалістичного Інтернаціонала.“

„Коли в якійсь державі або серед якогось народу повстануть якісь непорозуміння між партією і професійною організацією, тоді інтернаціональний секретаріат має право й обовязок поробити всі потрібні заходи, щоби довести до згоди спорячих сторін та до управильненя взаїмних відносин і таким чином надати значіне інтенціям Інтернаціонала“.

Як бачимо з отсих резолюцій обох сторін, і одна і друга покликають ся на резолюцію інтернаціонального соціалістичного конгресу в Штутгарті (1907) ¹⁾. Щож говорить ся резолюція? Що „боротьба пролетаріату ставатиме тим успішнійшою й вигіднійшою, чим близші будуть відносини між професійними союзами й партійними організаціями, при чім треба мати на увазі одноцільність організації професійних союзів“. Покликаючи ся на сі слова штутгартської резолюції, кожда з сторін клала натиск на що инше. Делегати віденської комісії зазначували,

¹⁾ Див. мою статью п. н. „Два інтернаціональні робітницькі конгреси (Штутгарт і Амстердам)“, „Л. Н. Вістник“ 1907, кв. X і XI.

що основною провідною думкою штутгартської резолюції є одноцільність організації професійних союзів і сеї одноцільності ніяк не можна нарушати, хоч-би навіть від сього терпіла справа взаїмних відносин між політичною і професійною організацією. Чехи знов старали ся виказати, що в штутгартській резолюції ходить передовім о взаїмні відносини між політичною і професійною організацією, з чого виходить, що коли існує окрема чесько-славянська соціально-демократична партія, то мусить існувати також аналогічна чеська професійна організація, бо тільки таким чином можна вдержати близькі відносини між політичною і професійною організацією чеського пролетаріату. При тім вони виразно застерігали ся проти закиду, будім-то вони хотять розбити одноцільність професійної організації, бо домагане національної автономії зовсім не означає розбиття одноцільності.

Одначе чеські аргументи не знаходили ані в комісії ані в рленум конгресу послуху. Німецьких делегатів австрійської соціальної демократії і віденської професійної комісії підперли Поляки Карский (Польське Королівство) і Жулавский (Галичина), Росіянин Плеханов, Мадяр Гарамі, — не говорячи вже про делегатів з західно-європейських, національно одноцільних держав, які не мають понятя про національні питання і оцінили виступ Чехів просто як злочин супроти інтернаціонального братерства пролетаріату. Річ в тім, що всі вони організаційною підставою пролетаріату вважають не націю, а державу, що найліпше означив д-р Віктор Адлер, заявляючи, що годить ся на чеську резолюцію, коли в ній слово „нація“ буде заступлена словом „держава“. Те, що австрійська соціальна демократія прийняла в основу своєї партійної організації національну автономію, вважають вони за *malum necessarium*, до якого бодай в професійній організації треба недопустити. „Власне для того, — говорив Карский — що в Австрії партія зорганізована федеративно, професійний рух мусить творити висшу єдність“. Гарамі, виступаючи проти Чехів, вказував на те, що австрійська теперішність є будучністю Угорщини, отже треба заздальгідь осудити всякі „сепаратизми“. Так само Плеханов, який був референтом справи на рленум конгресу, вказував на небезпеку подібних „сепаратизмів“ у Росії. І в голосуваню — і в комісії і в рленум конгресу — не піднесла ся за Чехами ані одна руку: конгрес всіми голосами проти чеських ухвалив резолюцію віденської комісії.

Одначе побіда віденської і програма празької комісії не закінчили конфлікту. По конгресі почали ся між обома сторонами знов переговори. Та хибою тих переговорів було те, що вони мали на увазі не перебудову професійної організації цілої держави на нових основах, які відповідали би рівночасно і потребі інтернаціональної одноцільності і

потребі національної автономії, а тільки виключно уладжене відносин між віденською і празькою комісією. Але інакше в даних обставинах і не могло бути. Коли професійні організації робітників усіх народностей австрійської держави — з виїмком одних Чехів — стали по стороні віденської комісії, то зрозуміла річ, що Чехам годі добивати ся перебудови професійної організації цілої держави, вони мусять дбати тільки про свою професійну організацію.

До переговорів станули Чехи з проектом оперти відносини між віденською і празькою комісією на національно-персональнім принципі: всіх чеських робітників організує чесько-славянська професійна комісія в Празі, робітників усіх інших народностей — віденська комісія.

Проти сього національно-персонального принципу віденська комісія виступила з аргументом, що в такому випадку в одній фабриці чи навіть робітні були би дві окремі професійні організації, що означало б ослаблене відпорности робітників супроти роботодавця. Від себе запропонувала віденська комісія територіальне розграничене організаційної діяльності обох сторін: празька комісія має обмежити ся в своїй діяльності на означену територію, оставляючи поза нею повне поле діяльності віденській комісії, — при чім очевидно віденська комісія як загальнодержавна мала-б певну суверенність над празькою.

Та ці переговори по якимсь часі розбили ся і тепер обі сторони стоять проти себе так само на военній стопі, як і перед копенгагським конгресом.

Одначе питання про форму професійної організації, се не одиний предмет спору між німецькою і чеською групою австрійської соціальної демократії. Конфлікт між сими обома групами не вичерпується справами організаційними, що так скажемо: домашніми, але він розширив ся на широку область справ загальних, національно-політичних, які відносять ся до полагоджуваня національного питання в державі.

Хоч австрійська соціальна демократія, — як сказано — має свою національну програму, одначе се не вибавило її від внутрішніх конфліктів в національних справах. Бо програма вказує тільки основи перебудови держави в ціли полагодження національного питання; але не вказує і не може вказати, яке становище заняти супроти безчисленних прояс щоденного політичного життя, і тут остається широке поле для гри національних почувань, симпатій і антипатій і т. д. Очевидно, доки соціальна демократія була тільки партією агітації, се було для неї байдуже: в агітації зовсім вистарчав програмовий ключ: перебудова держави на основі національної автономії. Але коли вона прийшла в таким великим числі до парламенту, і перед нею стала потреба так чи інакше відповідати на конкретні питання парламентарного життя, почало показу-

вати ся, що є справи, на які — не вважаючи на спільну програму — інакше дивить ся соціально-демократичний посол німецький, а інакше чеський і т. д.

Се відчували соціально-демократичні послы вже вступаючи до парламенту. Організуючи ся в один спільний союз з національними групами, рішили вони, що в національних справах не обов'язує солідарність, тільки кожда національна група має автономію. Се значить, що вони задалегідь відчували, що в національній області можуть бути справи, які для одної національної групи можуть бути близькі й дорогі, а для інших байдужі й чужі, супроти яких одна національна група зайняти може таке становище, а інші — інакше.

І справді прийшло до того, що в парламенті німецькі і чеські соціально-демократичні послы голосували проти себе, кожда група згідно з буржуазними послами своїх народів. Стало ся се при голосуванні над бюджетовими резолюціями 23 червня 1910 р. Коли чеські соціально-демократичні послы разом з усіма іншими послами голосували за цілим рядом резолюцій в чеських національних справах, німецькі соціально-демократичні послы разом з усіма іншими німецькими послами голосували проти них. Щоб дати понятє, на якій основі повстав сей конфлікт, подамо перегляд тих резолюцій, а саме: резолюція Станека, щоби признати 100.000 корон субвенції чеському товариству ім. Коменского, яке удержує чеські приватні школи в Відні; резолюція Граского, щоби при визначуванню урядників, стенографів і служби для парламенту звертати увагу, аби ті знали добре в слові і письмі також якусь иншу мову крім німецької; резолюція Мастальки, щоби при обсаджуванню посад в міністерстві просвіти мати на увазі членів усіх народів Австрії, і то на основі процентового відношення народів держави; резолюція Мастальки в справі державної заповомги на заложенне чеської приватної реальної школи в Райхенберзі; резолюція Станека в справі субвенції чеської приватної учительської семінарії в Будзейовіцях; резолюція Шілінгера в справі заострення моравського закону, що накладає на батьків обов'язок посилати дітей до школи з рідного викладовою мовою; резолюція Станека в справі уділення чеським школам меншости таких самих заповомг, які мають німецькі школи в південнім Тіролі й на Побережю.

Найважнішою з тих резолюцій була резолюція Станека в справі субвенції для тов-а ім. Коменского, бо тут ходило о справу національних шкіл для чеських меншостей, отже о справу, яка являєть ся для чесько-німецького питання незвичайно актуальною. Річ в тім, що Чехи від ряду літ ведуть важку боротьбу за національну школу для своїх меншостей в німецькій часті Чехії і Відні. В німецькій часті Чехії вони здобувають своє право тільки при великих жертвах і дуже поволи,

бо Німці всіма способами боронять ся проти „чехізації“ своєї території, а в Відні рішенням державного трибуналу відмовлено їм права домагати ся публичних шкіл з чеською викладовою мовою. В сій боротьбі за чеські національні школи бере також живу участь чеська соціальна демократія. Через те очевидна річ, що коли німецькі соціально-демократичні послы голосували проти резолюції, яка домагаєть ся державної субвенції для товариства, що удержує чеські приватні школи в Відні, то се мусліо викликати особливе невдоволене серед чеської соціальної демократії.

Се голосованне викликало довгу і пристрасну полеміку в партійній пресі обох сторін. В тій полеміці відновили ся давнішні дискусії між німецькими і чеськими соціальними демократами в справі шкіл для національних меншостей, заострили ся різниці поглядів, посипали ся закиди в асиміляторстві з одної сторони і шовінізму з другої.

Чеські соціальні демократи закидали німецьким, що ті допустили ся зради соціалістичної програми, яка признає рівновартість всіх народів і з опортуністичних мотивів, щоб не наразити ся німецькій шовіністичній товпі, голосували проти справедливих національних домагань чеського народу. На те німецькі соціальні демократи відповідали, що признавати національну рівноправність і рівновартість, се ще не значить безкритично пробувати всякі забаганки національних шовіністів, і вони мають повне право кожде національне домагане оцінювати зі становища соціалізму. Коли-ж вони голосували проти чеських резолюцій, то мали дня сього і річеві і тактичні причини.

Річеві, — бо вони инакше дивлять ся на полагоджене тих національних справ, до яких відносять ся резолюції ; тактичні, — бо бюджетові резолюції до нічого правительство не обовязують і є тільки резолюціями демонстраційними, а соціальні демократи вважають за свою задачу лагодити, а не розбурхувати національної пристраси.

До теоретичних основ сеї дискусії ми прийдемо пізнійше, а на сїм місці зареєструємо тільки факт, що вони довели до ствердження з німецької сторони, що в справі шкіл для національних меншостей інтереси робітників національної більшости і робітників національної меншости не покривають ся і на сїм полі між інтересами одних і других панує суперечність, яку можна полагодити тільки шляхом компромісу обох сторін.

Непорозуміння на парламентарній арені, полеміка з приводу спірних національно-політичних питань, конфлікт між професійними організаціями, — все те разом викликувало що-раз більше взаїмне розярене. Аж в кінці те розярене довело до внутрішнього розламу серед чеської соціальної демократії.

Як ми вже згадували, не всі чеські робітники в справах професійної організації стоять на становищі чесько-славянської професійної комісії в Празі; навпаки, величезна більшість їх знаходиться ще в організаціях під управою віденської загально-державної комісії. Але і одні і другі належали до одної і тої самої чесько-славянської соціально-демократичної партії, яка покликала до життя чесько-славянську професійну комісію в Празі і солідаризується з нею в питанні про форму професійної організації*). Се власне й довело до внутрішнього розламу серед чесько-славянської соціально-демократичної партії. В міру того, як вона виступала що-раз острійше проти загально-державної професійної організації, відчувувалися від неї ті її члени, які належать до тої організації. Коли-ж вони почули за собою авторитет інтернаціонального соціалістичного конгресу і опертої на професійних організаціях робітників усіх народів державно-віденської комісії, а також симпатії німецьких соціальних демократів, рішили в кінці „проти націоналізму“ „серед своєї дотеперішньої партії „розвинути прапор соціалізму“ в формі заложення нової чеської соціально-демократичної партії.

За операційний терен вибрали вони Моравію, де агітація за окремішністю чеських професійних організацій не запустила ще такого міцного коріння, як в Чехії. Д. 14 мая с. р. відбули вони в Берні свій установчий партійний зїзд, в яким взяло участь 131 делегатів, з того половина з Моравії, а решта з Чехії і Шлеска. Ухвалено зорганізувати ся в окрему партію під назвою: „чеська соціально-демократична робітницька партія в Австрії“. До партії прилучило ся 135 місцевих організацій з 4000 членів, 15 жіночих організацій з 866 членами і 17 організацій молодіжи з 600 членами. Зїзд ухвалив отсю принципіальну заяву:

- 1) Почуваємо себе членом Інтернаціонала світа й Інтернаціонала австрійського, якого конгреси вважаємо нашою найвищою інстанцією.
- 2) Вважаємо нашим найвищим обовязком виховувати пролетаріат на основі потреб класової боротьби і в принципах інтернаціональної солідарности.
- 3) Тільки інтернаціональні професійні організації, належане до яких вкладаємо як обовязок на членів нашої партії, можна вважати висловом живого інтернаціоналізму й успішним інструментом економічної боротьби.
- 4) Національне питання в теперішній державі є в першій мірі питанням адміністративним, в якою поалагодженю заінтересовані передовсім маючі класи.

*) „Чесько-славянський“, се офіційна назва, яку прийняли чеські соціальні демократи для своєї партійної і професійної організації.

5) В справі, яка тепер стоїть на першій пляні, себ то в справі шкіл для національних меншостей належить серед теперішніх обставин поступати на основі внесення соціально-демократичних послів в парламенті то значить—підпомагати приватні школи меншости з окремого установленого державою фонду“.

Нова партія рішила при теперішніх виборах до парламенту виступити з своїми кандидатурами проти кандидатів дотеперішньої, чесько-славянської соціально-демократичної партії.

Зрозуміла річ, що закладене нової соціально демократичної партії викликало в управі і пресі чесько-славянської соціально-демократичної партії велике обурене, яке звертаєть ся також проти німецької соціально-демократичної партії і впливових німецьких членів загально-державної партійної управи як інспіраторів, протекторів і виновників розламу.

Таким чином корфлікт між німецькою і чеською соціальною демократією довів отсе до розламу серед чеської соціальної демократії. Що сей розлам являєть ся посередно наслідком положеня чеського народу в державі як народу поневоленого і німецького як народу пануючого, се очевидне.

Коли в 1905 р. від польської соціально-демократичної партії Галичини і Шлеска відлучила ся часть її членів-Жидів і заложила окрему жидівську соціально-демократичну партію, в обороні загроженої едгости польської партії виступила загально-державна управа австрійської соціальної демократії і загально-державний партійний зїзд, хоч на основі партійного уставу жидівські соціальні демократи мали безперечне право зорганізувати ся в окрему національну групу. Ті самі загально-державні і партійні інстанції повинні б забрати голос і в сїм випадку. Чи і коли се зроблять і в яким дусі, годі тепер сказати.

(Кінець буде).

ГРАЦІЯ ДЕЛЄДА.П Л Ю Щ ¹⁾.

Роман.

Після свята житте в господі Декерки стало, як і звичайно, сумне та нудне. Обидва діди ходили до церкви, а після того довго балакали з своїми старими приятелями, посідавши на камяних ослінчиках під дверима ратуші. А ввечері вони сиділи край воріт свого двору і туди до їх часом приходив панотець Вірдіс.

Паулу також мав собі приятелів, клопіт, замороку, і через те, як був на селі, то раз-у-раз вертав ся додому тільки опівдні та ввечері. А обидві жєнщини працювали, і дона Ракеле повсякчас молилась. За столом мужчини лаили ближніх і ані трошки не цікавились своїми власними справами. А тим часом ті справи йшли дуже зле.

Через три дні після празника св. Василя вигукувач, який виконував обовязки судового посланця, заявив їм, що на хату й землю їхню буде призначений аукціон.

Ще два тижні — і все пропаде. А тим часом старі й дона Ракеле так наче й не журили ся. І Паулу ще надїяв ся. Одїздючи, Балоре Спану, сказав йому: ти знаєш, я справді неповнолітній. Не маю права распорядити ся навіть копійкою. Але як ти приїдеш до мене на село, я можу познайомити тебе з сестрою нашого священника, старою багатиркою, а вона напевно позичить тобі якусь-там тисячу лір. От через вісім днів у нас буде свято. Добре було б, як би ти приїхав.

Паулу зважив ся й сього спробувати. А як нічого з того не вийде...

— От не знаю, чого, сказав він Анезі перед одїздом, але я певен, що добуду... Я не вернусь додому без грошей... краще вже застрелюсь...

Се вже Паулу не вперше нахваляв ся застрелитись, але ще ніколи Анеза не боялась так за його.

Паулу поїхав. Гантіне подав ся в ліс Лули, де повинен був пробути аж до сївби.

Слабий дід схотїв висповідатись. Священик Вірдіс довго сповідав його, а, як пішов з хати і сїв коло воріт з старими, то Анеза запримітила, що він такий веселий, як ніколи.

— Панотець наш веселий, сказала вона донні Ракеле.—Се він, мабуть, таки вговорив дядька Зуа, щоб пособив нам.

— Коли б же то, Господи! — зітхнула та. Я б в же пішки пішла на прощу до мадони Гонаре, коли б воно так стало ся.

¹⁾ Далі, див. V кн. ЛНВ.

ЛНВістник 1911, кн. VI.

Але, як не прислухала ся Анеза, о. Вірдіс не потішив старих дуброю звісткою. Він покликав Розу й загадав їй розказати про вмерлого Спасителя; він ще довго балакав з дівчинкою про Спасителеву смерть, а тоді став говорити з дядьком Козіму та з доном Сімене про пастуха Сантуса, обвинуваченого за дітогубство. І Вірдіс запевняв, що пастух не винуватий.

— От він знов поїхав; довідав ся що син його в сусідній вівчарні, в Озері.

— Як знайде, то хай-таки задушить його! — сказав дядько Козіму з надзвичайною жорстокістю. Священик Вірдіс обурений засацав ся й руками замахав.

— Козіму Даміану! Що се ти кажеш? Що ти кажеш? Хіба так говорять християне? Який же тоді повинен бути дикий звір?

Тоді Роза розказала, який страшний сон снів ся їй сеї ночі.

— Мені снів ся вовк, довгий, довгий з маленьким, маленьким хвостиком. І женеть ся він пустелею за другим диким звірем. Коли седесь узяв ся чоловік з дрючком та з пікою.

— Ото, Господи, який сон! — озвав ся дядько Козіму, удаючи, ніби він тяжко злякав ся. — Мені страшно!

Роза спершу засміяла ся, а тоді знов стала серйозна. — Не варт бояти ся! Се сон!

— А що ж далі зробив той чоловік з пікою?

— Чоловік біг, біг. А поруч була друга пустеля, а далі ще одна...

— Одно слово, ціла купа пустель.

— Не перебивайте, не перебивайте! -- розгнівалась Роза.

І три діди почали вже уважно слухати фантастичну балачку дівчинки.

IV.

Паулу поїхав у досвіта. Вже багато років він подорожував, шукаючи грошей, як оті лицарі, що добувати їздили скарбів безцінних. Напевне, еспанська лицарська кров грала в жилах збіднілого сардинського дворянина. Та тільки не ті тепер часи. В скелях вже немає скарбів і нема тепер людей, що раді всі свої кешені повивертати. А тим часом дон Паулу Декерка подав ся в дорогу з надії добити ся таки до тих країв, де живуть люди не такі скупі та немилосердні, як оті лихварі, що з ними він раз-у-раз має діло.

— Священикова сестра, думав собі він, жінщина совісна. Вона дасть мені грошей й не схоче великих процентів. Тоді нам можна буде виплатити банковий борг, а далі, згодом, помре дядько Зуа і все піде добре. Коли се його маленька гніда конячина, до сідла якій увязана була торбина з білими та червоними квітками, спинила ся й задерла свою невеличку, нервову голову.

Стелила ся стежечка за маленькою сірою стіною, праворуч од пиллом укритої дороги, якої ніхто не доглядав; два кущі дикої малини, червоніючи ще не встиглими ягодами, мало не зовсім заступали дорогу.

— Маеш рацію, мовив голосно Паулу, гладючи по голові розумну тварину. Краще поїдемо сюди.

Ледві помітна стежка обвивала велику долину. Жовто-рожеве промінне лагідно світило на дорогу, яка нагадувала якийсь первістний пейзаж, ще не топтаний ногою людини. Уся долина витесана була в скелях. Нависали кручі, ніби чарівні будівлі. Стреміли стовпи. Камінне дорогу заступало, скидаючись на доісторичні пам'ятники і виступаючи то тут, то там, мальовничо оточене, як віночком оповите, зеленими кущами. Річечка з шумом лила ся по ясно-зеленій долині, а дно їй було блідо-сіре, все з скель та каміння. Квітками обліплені олеандри, що росли по-над річкою серед блискучих скель, подібні були до рослин, насажених у циклопичних камяних вазах. Лавр з блискучим листом, мирт з чорним фруктом, пахучі кущики дрібні, молоденька піонія та всяка дрібязковіша рослина укрили всю долину, огорнули скелі, добувались до найвищих круч. Краєвид заступали білі та блакитні гори, ще оповиті туманом, скрашені відблиском світання в золотий—рожевий колір. Ген-ген, під ногами лісної гори, край якої зараз же починала ся долина, видно село, біле й чорне село поміж зеленими кущами. А ще далі поміж сірими горами виглядали руїни другого селища, жителі якого, як кажуть старі люди, усі—чисто померли від чуми, або за одну ніч повбивані були сусідними селянами, які хотіли загарбати собі більше землі.

Паулу давно вже не було так весело й легко на душі. Згадка про Анезу, надія грошей добути приємно підбадьорювала його. К бісу усі оті сумні спомини та образи невеселі, особливо образ дядька Зуа та судового посланця з його паперами навісними.

І він їхав далі. Він зіхав з гори, далі знов виїхав на гору, перехопив ся через невеличке узгір'є, проїхав село і спинив ся під заїздом, щоб трохи попасти коня. Паулу мав не гаючи часу, їхати зараз далі, аде одна жінчина впізнала його й побігла до Піетро Корбу, багатого дідича того села—сказати, що Паулу Декеркі стоїть у заїзді Зана, вдови бригадира. Тоді дон Пеу Корбу подав ся до вдовиці Зана й, углядивши Паулу, напав ся на його за те, що той так образив його, не заїхавши просто до його.

— Що се таке? Хіба в мене в хаті чума завела ся? З якого се часу Паулу Декеркі сплянять ся в заїзді, а не в господі своїх приятелів? Паулу попросив, щоб дон Пеу позичив йому грошей, та той, звичайно,

не позичив. Паулу просив грошей у всіх своїх знайомих, і, як не давали, то друге він вже не нагадував—такий був Паулу злопамятний. Тим часом він прикинув ся тепер таким, наче справді радий, що побачив ся з доном Пеу, і наговорив йому силу компліментів, а піти до його в гості — таки не пішов.

— Я поспішаю! — сказав він. Отсе тільки на годинку спинив ся. Поспішаю на празник св. Сидора.

— Та празник же буде аж по-завтрюму. Ти зостанеш ся тут на цілий день, присягаю ся, що зостанеш ся.

— Не присягай ся. Я не зостанусь, — одмовив Паулу.

А тим часом він зостав ся.

Вони добре напились удвох. Паулу увесь час був веселий і заходив ся верзти усяку нісенітницю. Він говорив, що справи його йдуть чудово, що слабий дід поодавав йому усі свої банкові білети.

— Добре ви зробили що взяли до себе в хату отаку людину, — мовив дон Пеу. — По всьому видко, що ви таки любите його; а як би він опинив ся в якій иншій родині, там би його вбили. Гей, Зано витрішкувата, а дай нам ще пляшку от сього чортячого мускату.

Зана, вродлива вдовиця з великими чорними очима вийшла з своєї малесенької крамнички, де збірало ся доволі всякого народу, і ввійшла до кутньої світлички, в якій сиділи обидва дворянини.

— Зано, ясноока, — шуткував дон Пеу, в той час, коли вдова серіозно та акуратно наливала їм вина, — отсей дворянин, отсей кавалер — удовець і шукає собі втіхи. Мені казали, що й ти тієї втіхи шукаєш. То чи не добре було б вам обом утіхи зазнати?

— Дон Пеу збожеволів, — одмовила вдова з погордою. Як би я не поважала гостя, то я б йому показала.

— Залиши його, молодичко, — попросив Паулу.

А вдовиця таки поглянула на гостя: він і собі не одривав од неї очей.

Нічого не вдієш! У їх обох хороші очи, а очи хороші на те й є на світі, щоб дивитись одному на одного, хоч би ті очи гіркими слізьми зросили могилки дорогих, їм людей. Удова ще трохи побалакала з своїми гостями, а тоді вернула ся до крамнички, бо там хлопчик прийшов купувати гніт за один сольді.

Паулу, сам не знаючи чого, зажурив ся.

— Вона таки ще гарненька, гомонів дон Пеу про вдовицю, і люди кажуть, що й грошенята має. І говорять... я не вневняю, далєбі, я не знаю... але говорять... Пий же Паулу Декеркі. Чого ти зажурив ся?

— Я більше не буду пити. Що ж там таке говорять?

— Ні, ти повинен пити, от щоб я не діждав! А тобі здорово кортить дізнатись, що говорять?

Дон Пеу пошепки почав розказати про вдову усякі пригоди. Часами він лукавими очима поглядав на портрет покійного бригадира, який в темній хаті, здавалось, визирав з того світа й слухав лагідний про пригоди своєї жінки. Паулу й собі дивився на бригадира і сміявся, забувши про те, що за вісім днів банк вже продасть з молотка стару хату й останній клепоть землі Декерків.

Другого дня вдосвіта Паулу подав ся далі і о десятій годині прибув до села Балоре. На дворі стало холодно, так наче в осени. Йому вже не було так весело, як учора: на похмілле в роті було гірко, в горлі пересохло. Паулу згадував, неначе хороший сон, той час, що перебув він у крамничці вдови; вино, розмова з приятелем, і сама Зана тут, ввіходячи що-хвилини і зостаючись, ніби за якимсь ділом, коло столу,—усе се вернуло йому безпечність щасливих часів юнацтва. Як не змагався дон Пеу, а Паулу таки схотів заплатити за одну пляшку і вийняв двадцятифранкову золоту монету, та тільки вдова не мала дрібних, щоб розміняти,—і він сказав:

— Гарзд, ти даси мені здачі, коли я їхатиму назад, днів через три.

Зана хотіла повірити йому в борг, дон Пеу мав охоту позичити дрібних.

Тоді Паулу почав удавати, що він розгнівав ся. Приятель його подумав собі, що то він так тільки комизить ся, щоб причарувати Зану, і сміючись усе подивлявся на фотографію бригадира.

В дорозі Паулу згадав високу, хорошу постать удови, рожевий вид, почутливі губи, але разом він думав і про маленьку Анезу, про задушливий і уїдлиий плющ, обіймів якого він тільки один зазнав, і від якого, се він добре знав, йому вже до-віку не визволитись.

— Зана хороша, та тільки, нехай вона буде й чесна жінчина, довго любити її не можна, — думав Паулу. Анеза ж — таємничий скарб многоцінний: кожен її поцілунок здаєть ся мені першим поцілунком.

І отак, не забуваючи Анези, але все думаючи про вродливу вдову, він приїхав до села.

Кінь ледві дибав — так було грузько і брудно. Кам'яні хатки, побудовані на скелі, обступили якусь нову будівлю; жіноцтво ходило босе, і в чепчиках; діти обдерті, дівчата мало не голі: увесь люд, який, здавало ся, виліз на світ з якогось важкого темного льоху, оживляв пилом укриту вулицю; всі шептали ся, дивлючись на дону Паулу Декеркі, а він здоровкав ся з людьми, сидючи на коні.

Наблизившись до стародавньої хати, не такої убогої, як усі інші, він вирівняв ся, примусив свою конячину гарцювати й подивив ся на маленькі віконця з мережками.

В сьому домкови жила ректорова сестра, дуже багата баба, та сама, що мала позичити грошей збіднілому кавалерови. Але, як на те, ніхто не виглядав у вікно—і він поїхав далі. Приятель його жив на кінці вулиці, в хатині, поставленій на скелі, в глибині одкритого дворика.

Балоре пішов на пожежу в сусідне село, а семья його — мати та сім сестер на відданні, з яких найменшій перескочило вже за тридцять, прийняли гостя з радістю.

Усі сім дівчат обступили Паулу: та наливала йому кави, а та подавала миску з водою вмивати ся.

І всі вони на диво подібні були одна до одної: невеличкі, огрядні, з невеликим жовтоватим лицем та густими чорними бровами, що сходили ся до купи над вірменським носом.

Великі чорні й червоні скрині, обліплені своєрідною скульптурою, ліжка з накриттем та стара чорна лавка — умебльовували світлицю, в яку сонце заглядало дверима: скільки курей ходило по хаті — і ніхто їм нічого не казав. Входили, виходили.

Паулу напив ся кави, вмив ся й почав слухати балачки старої, яка оповідала йому, що вона аж сім років сварила ся з своїм сусідом за межу до одної нивки.

— Аж сім років, сину мій. Самі тільки адвокати висмоктали з мене більше двох тисяч триста скуді. Але се, розумієш, на злість. Аби тільки виграти діло, то я б і з торбами пішла.

Балаканина баби, погляди семи старих дівок і те, що не було вдома Балоре, нагнали на Паулу нуду. Він тиняв ся по селу, вагаючись, чи не піти б йому одвідати ректора, з яким він ще не знайомий. Небо хмарами вкрило ся, сельце, нарівні з яким Баруней здавала ся Паулу хорощим городком, нагадувала якесь чорне гніздо старців під непривітним небом.

Балоре вернув ся до дому з пожежи зморений і невеселий; подивив ся він на Паулу, що той зовсім зажурив ся, і подумав:

— Хіба ж він спроможеть ся віддати позичку? В його ж копійки за душею немає. Доведеть ся тоді очей в сірка позичати перед ректором та ректоровою сестрою!

Зоставшись на одинці в світлиці, де стояло ліжка з накриттем і де накрили на стіл для гостя, приятелі нильно поглянули один на одного.

— Коли хочеш, ходімо? — спитав Балоре. Але Паулу побачив, що приятель натомив ся й невеселий став, і через те сказав:

— Куди там йти? До тієї людини, з якою ти хотів мене познайомити? Мабуть вже нерано. Не годить ся просити грошей в таку пору!

— А як треба?—мовив Балоне, а далі зітхнув.—Ох, як я натовив ся! Ще трохи — і огонь охопив би мене та засмажив би так, як ту квасолу. Але ми таки побороли його: він біг, як чорт а ми за ним слідком з дрючками, з гілляками, ми гонились за ним, били й душили його, немов звіря якого. Хвалити Бога, до лісу він не дійшов, а тим часом покусав нас таки добре. Глянь.

І Балоре показав свої червоні руки та попечені пальці; осмалена була борода і навіть брови, густі-густі та злучені докупі. Балоре бачив добре, як відрізняєть ся він, грубий, здоровий робітник, завзятий та скупий, до всього здатний, навіть до боротьби з огнем, від Паулу з тендітним та блідим лицем, з сумними жіночими очима, що аж позападали од горя. Балоре дивив ся на свого гостя й жалів його; та що ж він поробить? Ні, він не спроможний пособити Паулу, бо в його такого багато ворогів, стільки тягання по судах; йому доводить ся платити багатьом адвокатам. Приятелям досить і слів хороших. Хороші слова—о, сього добра скільки хочеш? Паулу був до Балоре щирий, прихильний та смирний, а от перед доном Пеу, навпаки, він був гордий.

— Я вже тобі сказав, Балло. Я розорив ся. Коли ти не пособиш мені, я й сам не знаю, що тоді буде. Краще покласти всьому сьому край; як я умру, то, може, рідні моїй краще буде...

— І як-то можна отаке казати!—мовив Балоре. Ти молодий, дужий. Як вже на те пішло, то тобі можна ще вигодно оженити ся. Я дивуюсь, чого ти й досі не подумав про се. Дона Каліна була свята жінка, але, на мою думку, її добра душа тільки б раділа, коли б...

— Мовчи, — благаючи, сказав Пауму. — Нехай вона не чує твоїх слів. Я вже ніколи в світі не оженюсь, ніколи!

— А отим часом се єдиний рятунок... Павлу подумав, що Балоре обстає за се, може, на те, щоб віддати за його одну з своїх сестер, і почувив, як відразу взяв його холод. Жінщини були йому до вподоби, навіть і негарні, аби тільки симпатичні, але отсих сім старих дівок з гнівними бровами нагадували Павлу якихось почвар, напів — жінщин, напав птахів і були йому без краю бридкі.

— Балоре, сказав він думаючи про Амезу, ми обидва мужчини — і ти мене зрозумієш. Я маю дещо сказати тобі. Я маю таємні зномни з жінщиною. Яж не негідь якась. Я не маю щастя, але честь у мене є. Можливо, що я ніколи не одружусь з сїєю жінщиною, але ніколи в світі не покину її...

— Чом же тобі не можна з нею одружитись. Вона бідна?

— Вона має чоловіка, — вигадав Паулу, щоб той не подумав на Амезу. Я разураз шанував її й надівав ся, що серце мене не переможе. А воно побороло мене, очи мені заслїпило...

— Ех, Паулу, Паулу! — озвав ся Балоре, зітхаючи. Отсе твоє вже горе таке, що ти разураз був безсилий.

— А ти думаєш, що я й сам сього не знаю? Знаю, дуже добре знаю, — говорив далі Паулу. — Я бачу тепер, що безсилле та немічність спричинили ся до наших бідувань, а пайтижча біда — коли бачиш, що такий безпомічний, як та дитина... Я збив ся з дороги, Балоре, і ніхто не наставить мене на мій шлях.

Балоре слухав, слухав, а зрозумів тільки те, що його приятель вже ніколи в світі не випростаєть ся з свого марального й матеріяльного замєнаду; тепер Балоре вже кавав ся, що закликав його до себе.

Поговорили вони ще трохи та й полягали спати. Удосвіта Павлу прокинув ся й побачив, що Балоре немає в хаті, а як став вже вставати, то Балоре вернув ся до дому і пив горілку з шкляночки.

— Ото, Господи, як я заснав ся! — мовив Балоре. Я отсе тільки прокинув ся. Пий.

Вони вийшли з хати й подались до церкви. Свято було дуже мізерне. Тутешні жителі, за малим не всі селяне, справляли свято св. Сидора Хліборода, так само, як і заможні пастухи в селі, де жив Паулу, празникували зимою в день св. Антона, а тепер не вродив хліб. Тим-то Балоре й жалів ся:

— Сеї зими хтось та помре на семі з голоду: злидні страшені. Пан Голод зробить собі свято. Ох, часи тепер не ті понаставили, Паулу! Тепер усі тільки перебивають ся, а от як я був малий, то тоді, памятаю, люди жили в достатках. І Господи — які тоді заможні люди були! От хоч би й ректор та ректорова сестра... грошви у їх лантухи повні були, ні, справді, лантухи..

— Їх, здаєть ся обікрадено? -- пригадав Паулу. Еге ж так?

— Та ще й як обікрадено? Чисто тобі ограблено! Прийшло сорок чоловіка озброєних та в машкарах... і, кажуть, що там були й з твого таки села людці, не в гнів тобі будь сказано, Паулу. Вломили ся вони в дім до ректора, роздягли сердешного панотця й сестру його, звязали їх до купи, положили на ліжку — і все чисто забрали... Кажуть люди, ніби заграбили тоді лиходії більше десятка тисяч скуді.

Коли вони прийшли до ректора, то ректорова сестра — невеличка бабуня в парчовому чепчикова — як раз заходила ся згадувати той грабіж. Мабуть, за сих сорок років вона тільки й роботи мала, що розказувати про сю пригоду. В її широкому роті та в чорних, гострих як шкло очах, здавало ся, ще стояв жах тієї страшної ночі.

— А поміж тими чортами був такий собі високий та чорний, в довгій кереї, аж до самісїньких пят; він скидав ся на здоровецького бара-

на, що став на задні лапи. Ой, діти мої, що-ночи з жахом снить ся мені сей чорний, кудлатий чорт... Ох, розорили вони нас! Вони навіть попілу не залишили нам у печі.

Одно слово, ні в ректора, ні в старі сестри його не було зайвих грошей. І Паулу пішов од їх наче з каменем на душі.

— Видко, що Балоре сьогодні вранці не порадив старій позичати мені грошей, — подумав собі він.

Горе й зневага розбудили в йому гордість — і тепер перед Балоре так само, як і перед тоном Пеу, став Паулу прикидатись надто безпечним та веселим. Цілий день пробув він в селі, витратив усе, що зостало ся в його од сотні лїр на дарунки хазяям, пив, сміяв ся.

А поїхав з села другого дня вдосвіта. Він сам не знав, куди йому тепер їхати, але ніяк не хотів вертати ся до дому без грошей.

Смирний та журливий кінь біг добре, а як де бачив тісну стежку, йшов обережно. Коли се, саме тоді, як їхали такою стежкою, недалеко від села, де жив дон Пеу, Паулу почув, що його гукає хтось знайомий Кінь став. Висока, огрядна людина з довгою рудою бородою, зморена вкрай — та дикий хлопчик, схожий на циганча, швидко йшли йому на зустріч.

— Доне Паулу, гей, доне Паулу! — гукав добродій, що дуже натомив ся і важко дихав.

Паулу подивив ся і впізнав Сантуса, пастуха, якого люди винуватили за дітовбивство: хлопчик був йому сином.

— Яким же се побитом ви, нарешті, нашли сього негідника? — спитав Паулу.

Сантус ухопив хлопця за плечі й боляче затрусив його.

— Я двічі обходив пішки всю-чисто Сардинію, і тепер маю надію вмерти не збещеним. Ось воно — бісове зілля! Тепер я одведу його до бригадира і всім розкажу! Дивіть ся, чи ж є такий батько, щоб убив свого сина? Нехай він вас заріже!

Сантус даяв ся, але хоч і тяжко був зморений, тяжке терпів горе та клопіт великий, що одбивали ся йому на виду, був несамовито радий; хлопчик навпаки був сумний і все дивив ся кудись далеко, а великі сині очі нагадували очі арештанта, що мріє про втечу.

— Ви вертаєтесь просто в село? — спитав Паулу, не дуже-то цїкавлучись долею Сантуса та Сантусового сина.

— Зараз же вертаюсь. Може вам чого чреба?

— Коли так, — сказав Паулу мляво, думаючи над кожним словом, — то я вам дам записочку, а ви передасте її Анезі. Та тільки конче їй самій, розумієте? А після того скажіть їй, нехай перекаже моїй матери, щоб мене сьогодні ввечері не дожидали.

— Добре, доне Паулу.

Тоді Паулу вийняв свою записку книжечку й написав скільки слів олівцем :

„Вертаюсь з О..., переночую тут, в дона Пеу Корбу. Їздив даремно. Нічого з того не вийшло. Нема надії. Коли приїду, сам не знаю. Памятай те, що тобі казав, як їхав з дому... не бій ся“...

Сантус був не письменний. Паулу дав йому записку, ледві згорнувши її; той узяв, поклав у торбинку за пояс і обіцяв передати обовязково самій Анезі, а після сього пішов далі, підганяючи мовчазного хлопця й спиняючи всіх подорожніх, щоб розказати їм про свою пригоду.

Паулу знов заїхав до бригадирової вдови. Ніяких замірів не мав він, а так просто взяв його ще більший смуток та ще дужче налягла на його тривога, після того, як написав і послав записку Анезі.

Ніяк не хотів Паулу вертати ся до дому без грошей. Але куди ж поткнути ся? Він згадав про лихварів — Нуаро та жінчину, що скільки років тому позичила йому тисячу лїр під триста відсотків.

— Хіба не однаково — чи отака лихварка, чи вдова, що не має доброї слави? — міркував собі Паулу.

Але коли приїхав до крамнички Зани і побачив привітну усмішку вдови, то відразу стало йому бридко. — Ні, ні, він ніколи в світі не попросить у неї грошей.

— Ото й добре, — мовила Зана, взявши коня Паулу за повід, що ви не забули своєї здачі. Вона одчинила фірточку, що поруч була з ворітьми, й повела коня у двір. Паулу поклав ся на неї: нехай робить, що знає; він пішов за нею вслід, скинув остроги, але до жартів тепер не мав охоти.

А Зана — як на те — була дуже весела.

— Я сама тепер на всю хату, — сказала вона, увязавши коня. — Наймичка пішла білизну прати. От тільки горе, що я нічого не зготовила. Доведеть ся тобі трошки потерпіти.

Було вже не рано: мало не о-півдня. Трагічна тиша хмарних днів оповила усе село, дворик, хату вдови.

Паулу ввійшов до хати і сїв до накритого столу, на якому ще й досі лежав сухий хліб; з стіни, що на колір була така, як кров засохла, дивив ся бригадир, тепер наче ще лагідніший — під тиху спеку млявого дня. Паулу їв мало, а пив багато; і що більше пив, то все дужче здавало ся йому, ніби в голові йому, захмуреній так само, як і оте небо, починає розвиднятись і багато де-чого само собою вирішаєт ся.

— Хіба не однаково: чи лихварка чи така вдова, як отсе Зана? Однаковісїнько. Обоє—рябое.

Зана то входила, то виходила з хати. Вона поставила йому на стіл сардинки, пару яєць і печеню.

— Отакої! А ти ж казала, що в тебе нема чого їсти? От тільки, що ти візьмеш з мене за се все дешево.

Зана глянула на Паулу й усміхнула ся.

— Се в мене такий буденний обід, доне Паулу. Не смій ся з мене.

— Невже? — аж скочив він з місця. То се ти не обідала? Як же-ж ти будеш не обідавши? Що ж ти тепер робитимеш? Але Паулу вже був на підпитку і ледві на ногах стояв. Ніяково йому було, що поїв обід Зани. Згодом він засміяв ся й сказав:

— Отсе сьогодні у нас дома справляють обід на шість старців і моя мама сама ходить коло їх, а на столі стоїть найкращий посуд і срібла усякого доволі. А я сижу отут і їм обід удови!

— Ваша мама повинна сама подавати їм? Се така обітниця? — спитала Зана.

Паулу згадав, що сей обід старців в останне справляє його мати, — знов зажурив ся, зблід, а думка, що треба просити в удови грошей, ніяк не йшла з голови.

V.

Що-року так вело ся що дона Ракеле наймала якусь жінку, щоб помагала Анезі варити обід для старців. А сього року Анеза сказала, що не треба їй помочи. Буде вже й того, що на самий обід витратили ся: тридцять лїр, як вона казала, „викинуто собакам та воронам“.

Паулу також змагав ся проти сього і, як справляли обід старцям, то його ніколи не було вдома, щоб не дратувати себе тим, як мати зморюєть ся й поневіряєть ся, прислугуюючи шости нещасним старцям.

Але дона Ракеле думала, нехай собі „діти“ трохи посердять ся, і хвилюючись дожидала сього радісного для неї дня. Вона так міркувала:

— Господь наш Милосердний помив ноги бідарям. От і я хотіла б зробити се убогим людям, що сидять у мене за столом.

Протягом багатьох років, може навіть багатьох віків господиня в родині Декерків виконувала святий обовязок прислугувати „шістьом смирним старцям, яким по змозі не треба показувати їх власного убожества“.

І от дона Ракеле раз-ураз змагала ся, щоб не продавали того шматка землі, над яким висів сей давній звичай, бо їй дорога була така побожна обітниця.

Мало не щороку на сей обід приходили тихенько усе ті самі шість „смирних старців“. І хоч робило ся се таємничо, а проте більшість жителів Баруней знали, що такого й такого дня, о такий і такий Годині шість таких і таких убогих їдять срібними виделками і прислу-

говує їм сама господиня. Що року в день сього обіду мало не божевільний вигукувач тїшив ся тим, що ввечері ходив попід хатами тих старців, гукав до їх і говорив щось-такє, щоб образити сердешних.

— Кірку Піра, а виходь-но сюди! Скажи мені, чи й увечері сьогондья ти їси з срібної посуди?

— Мамме Бетте! Змилуй ся, скажи, як краще їсти куліш — чи срібною ложкою чи деревляною?

— А ти, Міале Каскіто, ще й досі одблизуєш пальці?

В світлиці слабого дїда вже накритий був стіл; на жовтоватій скатертині останнє срібло лежало поруч з білими тарілками, на яких понамальовувані червоні квіточки.

Вже два закликаних, два брати дїди Кірку й Преду Піра сидїли біля ліжка слабого. Поки дожидали останніх запрошених, дядько Зуа тїльки того й ждав, щоб доня Ракеле вийшла з хати і щоб можна було вилаяти свою рідню. Його низький голос через те, що старий аж душив ся, сумно стелив ся по хаті, як той стогін; у прочинене вікно заглядав сірий промінь, пахло вохким листєм. Усе тут сумне, невеселе було: як смерть, білий дїд, жовтовата скатерть і два брати блїді од голоду... Дядько Зуа усїх лаяв, навіть на Розу казав — „голова з цукру“.

— Козіму Даміаву пішов сьогондья в поле! Хочє працювати, старє ледащо! Надумав ся, надумав ся! Надумав ся аж тоді, як вже на той світ пора! Він хочє робити після того, як цілий вік прожив на шиї в людей! І дон Сімонє пішов у проходку; а як же, йому треба походити трохи, щоб був апетит у старого кавалєра! Походи, походи, голубчику: на той рік будєш гостєм на обідї старців, гостєм у нового хозьяїна твоєї земельки. Обидва дїди сумно всміхнули ся; але старший, який ненавилів слабого, сказав навмиснє, щоб роздрочити його:

— От Паулу привезє силу грошей. Кажуть, що він поїхав у Нуоре, а там...

— Мовчи, — не дав йому говорити дядько Зуа, силкуючись підвестись на подушках, бо аж горів увесь, як заходила розмова про Паулу. — Дулю привезє сей пройдисвіт, се ледащо! Хто йому повірить? Усі з його сміють ся... Ох, усі... авже ж усі... ох..

Злість душила слабого. Старий Піра підвів ся й підложив йому пуховика під плечі.

— Не гнівай ся так дуже, дядьку Зуа, бо се тобі шкодить.

— Я гніваюсь... еге, гніваюсь, бо всі вони й не журять ся, їм усе байдуже! От хоч би й дон Сімонє! Він пішов собі у проходку, щоб був апетит. Може, вони мають надїю, що я за сих пять днів здохну; але в мене міцна шкура і в шкурі в мене сім душ, як у кицьки! Я ще не вмру, голубчики мої, а як умру, то тоді вони побачать.. доведеть ся побачити... ох!

— Що ж побачить? Зуа, та не дратуй себе, тобі се шкодить.

Але другий брат усе допитував ся:

— Що ж їм такого доведеть ся побачити?

А слабій вже каяв ся, що сказав табе, і говорити далі не хотів.

— Як багато комарів, — мляво махаючи рукою, на якій були чотки. Ох, який страшний день! Коли отак душно, то я тяжко страждаю; вчора вночі я вже справді думав, що задущусь. А отся потороча Анеза... і вона добра! Хай їй чорт! Дивила ся на мене так, наче хотіла... О, вже йдуть?..

Хтось увійшов до хати; з сіней чути було сумний сміх Рози. А ось і велика голова, цікаві оченята й червона з синім суконка дівчинки, а позад неї чорна одежа, ціпок та берет дона Сімоне.

Старий дворянин так наче веселіший був, ніж звичайно; він пустував з дівчинкою, шарпаючи її за кінці хустки, що була в неї на голові і по-дитячому поганяючи:

— Вйо, конячко, вйо!

Лядько Зуа глянув на його з призиством.

Далі поприходили й інші запрошені, з яких тільки один був ще молодий. Се був невидючий з-роду. Дон Сімоне сів до столу вбогих, чого не робив ще ніколи і схотів, щоб поруч з ним сіла Роза.

— Дона Ракеле, — гукнув він, жаргуючи, — ми вже готові. Ви, здасть ся, помилили ся сього року: замість шости покликали сім старців і навіть сім з половиною.

Солідна й бліда в своїй чорній сукні — дона Ракеле ввійшла з великою мискою, повною макаронів; вона всміхала ся, але, як угляділа, що старий свегор сидить за столом разом з старцями, то здригнлась — і на очах їй проступили сльози.

Але він, усміхаючись, повів на неї очима, повними радости, і вона подумала:

— Видко, він має щось-таке сказати мені. Може втішну звістку подасть? Що то написав до його Паулу?

За обідом дон Сімоне шуткував, але через його таки соромили ся запрошені старці.

Коли дона Ракеле пішла узяти з печі печево, дон Сімоне наблизив ся до неї й каже, хапаючись:

— Панотець Вірдіс сказав мені щось, але під великим секретом. Він умовив дядька Зуа купити дім на землю. Тепер усе буде добре. Та тільки, ні за що в світі, не розкажуйте нікому, навіть Анезі.

Як увійшла вдова з печевом, то всі заримітили, що вона перемінила ся: велика радість оживила її. Анеза також побачила, що дона Ракеле не така, як завжди, але думала, що се та містична радість, яка

брала дону Ракеле, коли вона упала коло убогих; через се ще більший смуток та злість взяли Анезу. Та й як його не сердитись, коли люди такі байдужі та такі веселі на переходні свого остаточного убожества? А Паулу нема та й нема. Де се він? Анеза думкою шукала його, слідком за ним літала по-над величезними, пустельними просторами полів, по-під отим сердитим, грізним небом, яке, здається, нависло над нею, над головою їй страдниць змореній, як оті кам'яні мури нависні.

Ті, що за столом сиділи, балакали про сліпого Нікуліну.

— Він каже, ніби останніми часами йому все здається, що бачить він якесь-таке далеке світло. До трьох років він не був невидючий, а осліп після тяжкої недуги. Отсе колись недавно Нікуліну був на празнику Спаса в Нуоро, а тепер каже, що очі потроху розплющують ся йому. Аже ж так, Нікуліну?

Сліпий, замість одповідати, перехрестив ся.

Коли скінчив ся обід, старні пішли собі і все пішло, як і завжди: настав порядок, запанувала тиша, постелив ся смуток.

Тільки дядько Зуа коли-не-коли стогнав, а як Анеза йшла коло його, то сей стогін ставав такий, як оте сердите бубонінне.

Вона працювала й мовчала; виносила тарілки, посуд усякий, замітала в пекарні, на дворі, а далі пішла до криниці з глечиком на голові і спинила ся край тумби, втопивши очі в далечінь долини.

А Паулу не їде та й не їде. Вона вже хотіла йти, коли се побачила Сантуса, пастуха — та ще трьох чоловіків і хлопчика на шляху. Або ж пропасниця напала на неї, або ж справді сей хлопчик, якого ведуть два діди та батько з ще якимсь селянином, є Сантусів син, що вже був запропастив ся? Цікавість на мить одігнала від Анези її власне горе, вона поставила глечика на тумбі й почала дожидати. Гурток наближав ся. Сантусів голос, гучний та веселий, розглядав ся усе виразнійше серед тиші спорожнілої вулиці.

— Йй же Богу, я одведу його зараз до бригадира, а тоді, як хоче тїкати, нехай собі тїкає, нехай забіраєть ся під три чорти..

Хлопчик мовчав. Анеза дивила ся на його. Вона анї трошки не здивовалась, коли Сантус, углядівши її, гукнув:

— Анезо, Анезо! Ось, бачиш, та пташка, що була полетіла? Гарненько придивись до хлопця: і ти скажеш, що се він і є?

— А де се ти був так довго? — питала Анеза, коли селяне надійшли ближче.

Хлопець тільки поглянув на неї своїми лхкими очима, але й словом не озвав ся.

— Ми здибали дома Паулу, — оповістив її пастух. Він не вернеть ся сьогодні до дому, не дожидайте його.

Анеза, що саме взяла глечика на голову, аж затремтіла, але стримала себе і дала селянам пройти вперед. Анезі так здало ся, що Сантус обернувся й спинив ся, дожидаючи її. — Він щось має сказати мені, подумала вона поспішаючи до Сантуса. Інші йшли з скілька ступнів попереду.

— Де се ти бачив ся з доном Паулу? — спитала Анеза, втопивши очи просто перед себе в близькі будинки села.

— В горах Магудас: він простував до того села от він і записочку дав мені до тебе... або може... щоб передати її донови Сімоне... — додав пастух, людина добряча, та тільки вівроку їй, хитренька. — Хоч він і впередив мене, щоб записочку передати тільки тобі... Ось вона... І він дав їй у руки записочку, яку миттю добув з-за пояса.

Анеза зім'яла той натірчик у кулаці. Вогонь не пік би її так, як сей напірець. Минуло скілька секунд; пастух же щось розказував, та Анеза вже нічого не чула. Чула тільки вона, що наближається грім і от от ударить; і здавало ся Анезі, що не напірець зобгала вона, а серце, що тіпається дуже, а душу, що кричить, що страждає. Несподіване світло, великий грім, скілька краплин дощу примусили всіх розбігти ся хто куди знав; Анеза опинила ся сама на вулиці і подала ся й собі на — втікача. Ставало поночи. Дона Ракеле, гадаючи, що Анеза швидко вернеть ся з водою, пішла з Розою до церкви на вечерню. В хаті чути тільки було, як стогнав слабий дід, який того дня був сумніший та роздратованніший більше ніж завсіди.

Металеве світло блискавши раз-по-раз зазірало в темну кімнату та в пустку — сїни.

Анеза поставила глечика, а в руці все держала міцно оту записочку; далі пішла в двір і на превелику силу прочитала сумну звістку: „Не забувай, що казав я тобі, як їхав з дому...“ Вона подумала, що се блискавка впала на неї, впала їй на голову, — і сердешна застогнала, як і той старий.

— Він не добув грошей... він застрелить ся. Тепер вже... тепер напевне... через два три дні, коли вже не буде ніякісінької надії.

Переклав *Л. Пахаревський*.

(Далі буде).

ЮРІЙ КМІТ.**Новини західньо-європейських літератур.**

Дня 7 марта 1911 р. понесла Італія велику втрату через смерть Антонія Фоґацара. Його вважали за одного з найважніших представників сучасної італійської літератури. Як до Ясної Поляни, так теж до Орії мандрували цікаві чужинці, щоб поглянути та почути дещо від італійського малого Толстого. Толстой і Фоґацаро придбали собі шумний розголос своїми тенденційними писаннями; сей останній став широко звісним по найбільше через свій роман „Il Santo“, що мав за завдання впровадити в церковно-релігійне життя „модерні“ напрямки. Розуміть ся, роман опинив ся на індексі. Ся подія викликала в пресі різні гадки й широку дискусію, а через те й пронесла імя Фоґацара далеко-далеко поза межі Італії.

Антоніо Фоґацаро родив ся 26 марта 1842 р.; по укінченню юридичних студій в Турині віддав ся вповні літературній роботі. Писав вірші, романи й новелі. Перший того твір — поема „Miranda.“ Все, що могло ворухить песимістично настроєну молодечу душу поета, знайшло тут яркий відголос. Видко ще деяку невірність, наївність у поглядах та думках, але кожний відчував справжню ширість чуття, а се найважніший завдаток поетичної творчости. Невдовзі появиля ся збірка поезій „Valsolda.“ Поет оспівує тут своє родинне місце та передає вражіння й настрої, які викликала в йому краса природи. Та не у віршах вросло значіння і розголос Фоґацара. Славу придбав він собі романами: „Malombra“, „Daniele Cortis“, „Il Mistero del Poeta“; найбільшого признання та розповсюдження діждали ся „Piccolo mondo antico“, роман з часів зусильних заходів коло злуки Італії в одно суцільне тіло і „Piccolo mondo moderno“, що доторкаєть ся сучасних відносин Італії. Деякі з сих романів мають високу артистичну вартість. Останні „Il Santo“ і „Leila“ пронизані виразними тенденціями.

Lucciano Zùccoli подав доволі інтересну збірку одинацятьох новель н. з. „Donne e fanciulle“ зі замітною передмовою, яку можна вважати синтезою оброблюваних новель. Автор бере під розвагу взаємні відносини між мужчиною і женщиною та доходить до сього, що в жіночих трагедіях провинюють ся головно мужчини, тому жінки повинні бути все обережні.. Характеристика та ціле зображування мужчин виходить у надто темних колірах.

З під руки Clarice Tartufari вийшов гарний роман „Eterne leggi“. На соціальному підкладі, тобто на боротьбі між дідичами, робітниками й мужиками проводять ся любовні, еротичні події. Авторка вельми влучно звязує соціальні й еротичні чинники в одно. Коли читачеви стає вже надто душно від серцевих пристрастий, тоді прохолоджуєть ся в соціальних малюнках.

В французькій літературі відозвав ся Georges Ohnet історичним романом „Pour tuer Bonaparte“. Та ся повість попри багато гарних примет показує, що творча сила автора кловить ся на захід... Перед ним стоїть готовою моделлю: Dumas старший і він по невольницьки перероблює його. Тут виведені на сцену еротично - заговірні пригоди, які навязані до історичного атентату Rue Nicaise з 1804 р.

Доволі цікаву та інтересну тему взяв ся розробляти в романі „La Mésestente, Roman de moeurs conjugales“ Leon Daudet. Автор зображує жінку, вповні байдужу та холодну до полових зносин та взагалі до подружнього пожиття. З сього зринають між подругами повсякчасні невгоди та „кваси“, невдоволення, нарікання. На хвилю здаєть ся—виподжуєть ся на домашньому огнищу. Сю погоду спроваджує хвороба дитини. Вона поєднує на хвилю розеднаних подругів, але обопільні відносини серця, половой пристрасти стоять таки на мертвій точці. Автор підійшов з належною вправою і щільною обсервацією та психологічною тонкістю до сього складного питання, але не подав його розвязки.

І у високо - культурній Франції творять ся прилюдно погані, некультурні вчинки. Такого некультурного вчинку допустили ся французькі антисеміти супроти драми „Après— moi“ Henry Bernstein-a. Вуличними протестами, криками й авантурами допровадили до сього, що покликані чинники мусіли усунути сей твір зі сцени. Стало ся се вповні несправедливо, бо в драмі немає ніяких алюзій з національно-політичного боку, які могли-б ображувати чуткі вуха Французів. Причина в тому тільки, що автором драми Жид. „Après— moi“ се звичайна подружньо-любовна трагедія. Гуляка, марнотратник прогайнував майно своєї рідні. Бачить, що він своїм життям та поведенням затроє пожитте своєї подруги. Вона без його може зажити кращим життям. Хоче отже визволити її з сього гнилого оточення своїм самогубством. Але саме тоді, коли прикладає собі кульку, аби покінчити з собою, дізнаєть ся, що його подруга, яку він уважав вельми вірною і вповні невинною, сеї ночі поринула в обіймах коханця... Се спроневіренне вратує йому життя. Жінка стоїть перед альтернативою: або йти за марнотратним чоловіком за море до Америки, або втікати з коханцем. Але спроневірена подруга воляєть таки йти за чоловіком.

Як бачимо, немає тут антисемітським кругам причини обурювати ся на сю драму. Таких річий з такими темами просунуло ся багато по різних сценах і нікому не приходило на думку піднімати такий крик... Драма з артистичного боку має поважні хиби, вже хоч би тільки вказати на саме закінчення; воно не ясне, чому якраз жінка вибрала зопсутого чоловіка, а не коханця?

Великого признання зазнала драма „Le vieil Homme“, якої автор ЛНВістник 1912, кв. VI.

ром Georges de Porto-Riche. В драмі „Старий чоловік“ введена подружна трагедія, побудована на хоробливій змисловості і надмірній заздрості. Вельми змисловий муж і зазра жінка мають сина, який дозрів незвичайно швидко, головню в сих пристрастях, якими відзначали ся його родичі. Якось чинить ся так, що син увіходить у любовний контакт з розпусною жінкою, з якою теж і його батько мав любовні зносини. Коли викрили ся зносини вітця, заздрість спричинює катастрофу матери й сина...

Драма гарно побудована, характеристика осіб вірна, умотивовання подій переведені льогічно і психольогічно влучно.

В „Revue des deux Mondes“ зявили ся записки про Мопасана його камердинера від липня 1891 р. до кінця, значить до 3 липня 1893 р. Сї записки інтересні не тільки як причинки до біографії Мопасана, але вартісні вони і способом писання. Сї записки, по мойому — се артистичний привид справжнього життя, живий образ перед нами...

26 грудня вийшов Мопасан на прохід, але по кількох мінутах вернув ся вповні збентежений та встрашений, божевільний... Заявив камердинерови, що біля цвинтаря побачив якогось духа, тим то просив його, аби йшов з ним. На другий день уявило ся йому, що при їдженню зайшов йому до легких кусник риби, тим то він мусить умирати... На новий рік 1892 р. став нарікати, що не може голити ся, бо перед його очима стоїть сумерк. Поїхав відвідати матір. Вернув вечером, повечеряв з апетитом і заснув твердо. О другій годині по півночі зчипив ся великий крик. Зриваєть ся камердинер і спішить до спальні, а Мопасан іде напроти нього зі страшною раною на шиї і говорить: „Бачите, що я вчинив. Я відрізав собі шию, се непомильний знак божевіля“. Прийшов другий слуга і лікар, позшивали та позвязували рану. Опісля перевезли його з Саннес до Парижа. Тут трохи поліпшило ся йому, але в цвітні божевіле змогло ся. Мопасан став докоряти своїму лакеєви, що буцім то сей прогнав його з Figar-a і очорнив його в небі. Опісля знову трохи поліпшило ся йому, але невдовзі прийшло божевіле і вже не полишало його, хіба часами на кілька хвилин, аж до самої смерти, яка визволила його з сьої темної ночі 3 липня 1893 р. В останніх днях говорив часто про свою недоведену до кінця женячку. Автор записок додає, що коли-б його подруже дійшло було до успішного закінченя то не було-б божевіля...

В англійським письменстві вельми оригінальну і цікаву збірку оповідань подав Oliver Onions п. з. „Widdershins“. Се короткі оповідання про духи та привиди. Герої сих оповідань ідуть на стрічу сонцю золотому, але воно перед ними ховаєть ся, затемнюєть ся; мандрівка їх до визначеної мети стає безуспішна, кінчаєть ся божевіллем.. Автор проводить майстерно розвиток божевіля від уповні нормальної стадії до

вповні аномального, затемненого завершення... Сі оповідання — найкраща поява в сучасній англійській літературі, яка доволі бідна на вартісні твори, хоч на книжковому ринку зринає величезна скількість романів, оповідань і поезій. В сій збірці є річи високої артистичної вартости, як от пр. *The Beckoning Fair one*“.

П. ГРАБ.

Переспіви з шведських поетів.

Іван Валлїн.

Втомлений розуме, годї
Тяжко конати—спочинь!
Заворушилось на сподї
Люба, закохана тїнь,—
Тїнь мого рідного краю,
Вічного щастя і раю...
Глянь же і тихо спочинь!
Втомлені руки, не ждїть ви
Долї, складїть ся навхрест!
Сили нема для молитви,—
Змучив мене важкий хрест...

Досить! Балакав я вволю;
Слова уже не промовлю...
Швидче складїть ся навхрест!
Втомлене серце, боролось
Ти так завзято, а мреш;
Згинув могутній твій голос;
Але збери, що збереш,
Кровю полий ся живою;
Ну-мо в-останнє до бою,
Раз — і спокійно умреш!

Данило Антербом.

Як у спеку вийдеш вранцї
Та й до пізна день пожнеш,
Так зрадїєш після праці,
Так легесенько зітхнеш.
А вечером тихим
Час настане втїхам.
Де ти, мила?
Ждать не сила
Сим вечером тихим.
Сонце вгріє, а дївчина
Сніп несе для холодку...
Тут я їй: „моя рибчино!“;
Бачу — любці по смаку

Жито наче море..
— „Пташко моя, доле!
Ти зі мною?“
— „Вік з тобою!“
Жито ж наче море.
Гуляй, косо; парить з неба,—
Нам робить про те не лїнь...
Поклепав би — косить треба,
Перестиг давно ячмінь.
Ждем мерщїй дозвілля.
Справити весїлля.
Ну-мо, пташко!
Вдвох не тяжко, —
Ждем мерщїй дозвілля.

Бібліографія.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Наукова часопись присвячена перед усім українській історії, фільології й етнографії, під редакцією Михайла Грушевського, т. 101 — за р. 1911 кн. I, ст. 244 (т. 99 і 100 вийдуть пізнійше).

Зміст сього тому такий: Михайло Возняк — Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р.; Іван Франко — Студії над українськими народними піснями, XXXIII. Хмельницина; Іван Джиджора — Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—30 рр.; Кость Широцький — „Сама собі в хаті господня“ (картина Т. Шевченка); Володимир Радзикович — Павлин Свенціцький; Miscellanea; Наукова хроніка і Бібліографія; Показчик до 93—98 т.т. Записок.

У вступі своєї статі про граматику Лаврентія Зизанія малює д. М. Возняк відносини, в яких появили ся перші наші граматики. Католицька суспільність устами єзуїта Петра Скарґи іронізувала над Українцями, що не знають не тільки грецької й латинської мови, але навіть славянської, в якій писані їхні богослужбні книги, — та доводила, що на славянській мові взагалі ніяка наука неможлива. Українці відчували дуже болючо сі закиди й передові люде всіми силами взяли ся до студій над забутою мовою. Іван Вишенський горячими словами заохочував земляків до культивування славянщини: „Кажу вам тайну велику, що диявол таку зависть має на словянський язык, що ледви живий від гніва; рад би його до решти погубив і всю свою боротьбу на се дивнував, щоби його обмерзтити і в огиду й ненависть привести... А то для того диявол на словенський язык таку боротьбу має, бо він є найбільш плідний з усіх языків і наймилийший Богу, бо без поганських хитростей і руководств се є грамастик, реторик, діялектик і інших їх коварств порожних... до Бога приводить“... З думками Вишенського про потребу оживити „словенську“ мову годила ся вся тодішня українська інтелігенція, — але щоби се осягнути треба було таки звернути ся до тих „поганських хитростей“ і складати граматики. В 1586 р. вийшла перша граматика словенського языка у Вильні, в 1591 р. грецько-словенська у Львові, а 1596 р. знов у Вильні граматика Лаврентія Зизанія. Автор збирає висліди дотеперішньої літератури про сю граматику і показує її жерела в львівській граматиці 1596 р., а далі й у західніх латинських граматиках.

Др. Іван Франко в своїх студіях про думи і пісні Хмельниччини переводить дальше розгляд зреконструованої ним „руської достовірної літописи“. Щоби перевірити звістки літописі й освітлити докладнійше події, про які вона оповідає, автор приводить багато виписок з сучасних віршів, казань, літописей і інших друків. До біографії Хмельниччини згадаємо погляд автора, що Хмельницький 1637 р. не був постійним військовим писарем у Січи, але тільки хвилево заступав місце писаря в збутованій армії.

Статя д. Івана Джиджори приносить вповні невідомий, а незвичайно інтересний матеріал до історії економічного розвитку України в початках XVIII в. Автор характеризує дальше торгівлю гетьманщини, а спеціально займаєть ся питанням, хто брав участь в сій торгівлі і як

вона була зорганізована з технічного боку, та цифрами і фактами виказує, що тодішня українська торгівля стояла дуже високо — мимо тяжкої кризи, яку пережила в шведській війні — а супроти московської торгівлі займала вповні незалежне становище. Але се якраз спричинило й її занепад. Цар Петро в своїх централістичних стремліннях поставив собі як ціль звязати гетьманщину як найтіснійше з Москвою й не тільки політично, але також економічно: з повною свідомістю йшов до того, щоби зломити політичну окремішність України, а рівночасно підірвати економічний розвиток нашої землі. На українську торгівлю прийшли незвичайні репресії: уряд заборонив українським купцям вивозити найголовніші товари на захід у Гданськ і Ригу, куди дотепер стреміла українська торгівля, а намагався направити купецтво то в Азов, то в Архангельськ; заборонено ввозити в гетьманщину важні товари із заходу, напр. із Вроцлава; деякі товари виключено з приватного торгу і віддано в монополію уряду. Всі ті укази мали на меті ніби добро цілої держави, отже й українських земель; але рівночасно трактовано Україну як чужу землю, якою уряд не має обовязку журити ся: дійшло до того, що Верховний Тайний Совет рішив стягати до московських земель срібло, а лиху мідяну монету збувати на Україні!

Статейка д. Костя Широцького дає коментар до картини Шевченка „Сама собі в хаті господивя“; в ній сконстатовано, що Шевченко в композиції наслідував т. зв. Данаю Рембрандта. Д. Широцький бачить у картині „їдкий сарказм“ і вважає її доказом, що Шевченко не уникав горожанських мотивів у своїх малюнках; нам здається, що можна б знайти більше переконуючі докази на горожанський світогляд Шевченка-малюра, як у сій картині.

Павлин Свенціцький, якому присвячує свою роботу д. В. Радзикович, — оден з інтересних діячів нашого відродження. Родив ся в шляхетській польській родині, але в Києві в 1860 р. попав у кружок „хлопоманів“ і рішив ся присвятити своє житє просвіті українського народа. В 1863 р. по невдалій пробі польського повстання перейшов до Галичини й розвинув тут дуже живу діяльність між молодими українофілами. Вступив на українську сцену під псевдонімом Данила Лозовського і здобув собі імя одного з найгарнійших артистів у комічних креаціях. З авторством Свенціцького сплела ся тісно його діяльність на полі драматургії, як на ті часи незвичайно широка: зложив він оригінальну комедію „Міщанка“, драматизував „Марусю“ Квітки й „Катерину“ Шевченка, переробив для галицької сцени „Москаля чарівника“, вкінці переложив „Макбета“, частину „Гамлета“, дві комедії Молієра, кілька французьких і польських комедій, водевілів і т. ин. — разом збогатив український театр о яких двацять творів! Характеристичне, як „помагали“ Свенціцькому в його творчости деякі люде: свою „Марусю“ він переробив з повісти Квітки вірно так, що Маруся при кінці умирає, — але крилошанин Куземський заявив, що таке сумне закінченне неміло впливає на настрої публики і за його впливом змінено закінченне так, що Маруся подужала...

У відділі Miscellanea дає д. В. Перетц кілька старих вірш і проф. М. Грушевський записку Гендльовіка про банатських Запорожців з 1789 р. і той же посмертну згадку присвячену пок.-історіку права В. І. Сергеевічу.

В Науковій хроніці є довгий реферат д. З. Кузеді із новітніх видань про українську еміграцію до Америки і в інші заморські країни. Найдокладніша статистика еміграції до Сполучених Держав півн. Америки; цифри за 1900—1907 р.р. показують, що наша еміграція все збільшається: в 1900—1 р. прийшло до Спол. Держав 5276 Українців, в 1906—7 число дійшло до 23.751 осіб. Склад нашої еміграції в останніх трьох роках дещо поправився що до якості (хоч й дуже небагато): число неграмотних з 58·8% упало на 55·6%, зменшився процент зарібників в користь ремісників, заводових робітників і фермерів, зате зріс дещо маєтковий стан переселенців; але все ще наша еміграція стоїть дуже сумно.

Іван Крип'якевич.

Матеріали до української бібліографії. Видає бібліографічна комісія Наукового Товариства імени Швченка. Том II: Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1886—1900. Уложив на підставі автопсії Ів. Ем. Левицький. Т. II [1890—1891]. У Львові, 1910. Ст. 262, 8.

Інвентаризованне українського друкованого доробку в Австро-Угорщині за XIX ст. поступає в останніх часах безпереривно наперед. Після довшої (15-літньої) перерви, яка наступила після видання т. II-го відомої „Галицько-руської бібліографії XIX ст.“ д. Ів. Е. Левицького (вид. 1895 р.), в якій бібліографію українських друків Австро-Угорщини доведено було до 1886 р., автор приступив недавно до її продовжування, бажаючи довести її до 1900 р. Перед роком появилася отже т. I-ший сього продовження п. з. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887—1900 (як т. I-ий „Матеріалів до української бібліографії“, видаваних Бібліографічною Комісією Наук. Т-ва ім. Шовченка), який обнімав рр. 1887—1889 й був обговорений тоді ж у бібліографічній відділі нашого журналу (1919 кн. V). Нині приготую т. II-гий згаданого продовження (як т. II-гий „Матеріалів“), який обнімає два дальші роки, 1890—1891.

Як і в попереднім томі, помістив автор у т. II-гій отсей матеріал: 1) всі публікації, видані друком в Австро-Угорщині в українській мові (гражданкою, кирилицею або латинкою) в р.р. 1890—91, без ріжниці народности авторів і видавців; 2) всі твори, які появили ся в тім часі друком як в Австро-Угорщині, так і в інших державах Європи та Америки в мовах: українській, російській, польській, німецькій, латинській й ин., яких авторами і видавцями були Українці Австро-Угорщини. Друки подані в поазбучнім порядку, у вірній і докладній копії їх заголовків, в тій самій мові й тим самим родом письма, в яким друкований оригінал. При часописях подано докладний зміст (у поазбучнім порядку); при тих виданнях, про які були які небудь голоси в пресі, зазначено також сі відзиви свої й чужі.

Т. III-ій, який обійме слідуєчі два роки (1892—1893), вже друкується.

Ів. Кривецький.

Михайло Грушевський — Іюстрована історія України. Ст. 556 і 400 малюнків. Київ-Львів, 1911.

Порівнюючи минуле життя українського народу і його культуру з життям і культурою інших народів, приходимо до переконання, що вже від початків свого істновання український народ визначив ся, як окре-

мий культурно-національний тип, який не тільки вмів пасивно переймати і механічно засвоювати чужі культурні здобутки, але вмів також сам творити свою власну, оригінальну культуру. Та що ще цікавіше! Культура, витворена висшими верствами українського народу, встигла перейти в народні маси і там, в сих соціальних низах, зійшла ся з власною, народною в дослівнім розумінню сього слова культурною творчістю мас і злучила ся з нею в одну органічну цілість—національну культуру українського народу. Сей незвичайно важний, основний факт нашої історії і був причиною, що хоч лихі обставини нашого життя (занепад, а потім утрата власного державного життя, татарське лихолітє, панованє Польщі, а потім Московщини з їх асиміляційними заходами, національним і економічним поневоленням народніх мас, відчуженне від народу і денационалізація його висших верств) і нищили виспу, щоб так сказати, українську культуру, не давали їй розвивати ся свобідно і безпереривно, як се було у инших народів, одначе український нарід не втратив своєї національності, не втратив своєї національної культури. А сей факт в свою чергу був причиною того, що стало можливим нове відродженне національного життя, яке в Галичині вже розвинуло ся всесторонно, а і на російській Україні розвиваєть ся хоч і не швидко, але безупинно. Нарешті той факт, що теперішній національний наш розвиток тісно й органічно єднає в собі два елементи—культуру широких народних верств з культурою західно-європейською, світовою,—є запорукою того, що повне і всесторонне національне житє українського народу, буйний його розвиток—се тільки питання часу. Ось які думки викликає читанне Історії проф. Грушевського, які вона ілюструє і доводить своїм фактичним матеріалом. Власне в консеквентнім і незвичайно умілім переведенню погляду, що історія українського народу творить одну нерозривну цілість, в уґрунтованню його історичними фактами і полягає найбільша оригінальність і національна вартість його Ілюстрованої історії.

Кожий освічений сучасний нарід, що не дав асимілювати себе иншим, що живе своїм власним національним і культурним житєм, не тільки має минушину, але й знає її. У нас досі знали головно зовнішні епізоди з боротьби українського народу за своє національне існуванне. Як же йшло житє народу вріжні часи його існування, на се не звертало ся більшої уваги, культурне і суспільно-економічне житє не тільки лишало ся в тіни, але властиво було зовсім невідоме не тільки для ширших верств українського народу, але і для його інтелігентних верств. Знало ся тільки уривки, кавалочки, видатнійші моменти. Як же повстало і розвивало ся українське культурне і суспільно-економічне житє, які еволюції воно переходило під впливом зміни політичних обставин, під впливом внутрішньої творчої роботи національно-свідомих кругів української суспільности—про се небуло звідки навіть довідати ся, хиба би хто схотів самостійно для себе перероблювати цілу масу розкиданого книжкового і всякого иншого історичного матеріалу.

Власне сю болючу прогалину і виповнює тепер Ілюстрована історія України проф. Грушевського. „Хотів я дати громадянству нашому—писав він у передмові,—книгу написану легко і приступно, оживлену образками минулого життя, уривками нашої старої творчости, нашої словес-

сности і знімками цікавих предметів старого побуту, портретами давніх українських діячів, картами і планами вікопомних подій. Нелегка се річ—змістити в таку хоч би й величеньку книгу все багатство українського життя, від найдавнішої доби, куди не сягає ще писана історія, і до наших часів свідомого українського життя, коли хочеться не обмежити ся самою тільки зверхньою історією володарів і війн, а показати і те, як жило ся народами, в якім напрямі розвивало ся його жите громадське і культурне“. І завдання своє автор виконав вповні. Не будемо говорити про незвичайне багатство фактичного матеріалу, про його свіжість і удатний вибір, про представлення подій і станів нашої історії. Хай фахові українські історики говорять про сей бік „Історії“ й оцінюють її. Хай педагогі і просвітителі народу оцінюють її, виходячи з свого становища. Нам важно сказати тільки на отсей бік „Історії“—в сій книзі вперше представлено всесторонно і в еволюційнім звязку минуле жите нашого народу. Але як представлено! Се не науково—сухий збір фактів, не теоретичні розумовання, абстракції й узагальнення соціолога—тут минуле наше жите мов живе воскресає перед нашими очима в усій його різнородности, елемент науковий чудово лучить ся з артистичним—автор не тільки знає факти, але й відчуває при помочи своєї внутрішньої інтуїції наше минуле жите, надає йому живих барв силою свого внутрішнього чуття. Тому ся книга й робить на читача величезне вражіння, тому станеть ся вона чистим жерелом національного самопізнання і національної свідомости.

„Ілюстрована історія України“—се дійсно величний дарунок українській суспільности, велична і неминуща вкладка в нашу національну скарбницю.

М. Зам'як.

Леонид Пахаревський. Пожовкле листя. Київ 1911 року. Стор. 63.

Ціна 20 коп.

„Пожовкле листя“ книжка настроїв, книжка душевних переживань здебільшого самого автора. Носить вона характер чисто суб'єктивний і разом з тим робить глибоке вражіння на читача.

Чи читаємо ми „Пожовкле листя“—першу річ в книжці, де автор тужить за красою життя і пориваєть ся вбити в собі песимізм захопленням красою смерти (осени), чи „Зажурені ночі“ чи „Дівчина мрія“—скрізь бачимо як душа автора тужить за тим прекрасним, що утворило ся в світлі дитячі роки і що розбила дійсність життя.

Тужить душа автора і силе словами як „пожовклим листем“ навкруги. Песимізм з початку і до кінця, розочароване в тих цінностях до яких прямував автор в житті і врешті крик відчаю, безпомочности над тими силами природи що панують над життям людським („В морі страждання“). Закінчує книжку д. Пахаревський мініатюрою „Під новий рік“. Як найкраще підходить ся річ до кінця збірки і її можна характеризувати двома словами: „Свічка погасла“, автор знесилений хоче забути ся в сні і каже, хай буде що буде, аби тільки не буденищина, бо вона засмогче, скрутить, знесилить, убає.

З боку літературної обробки автор не скрізь видержує тон. Часом невдалі переходи псують вражіння, хочеть ся як найскорше забути їх як фальшиву ноту в музиці.

Але таких недоладностей мало і загального гарного вражіння від книжки вони не псують.

Юр. Сірий.

Микола Голубець. Вувають хвилі. Поезії. Львів. 1910, ст. 64.

Се друга вже збірка поезій молодого автора.

І знов багато з того, що я підніс при першій збірці, можна повторити тут. Поступ в напрямі самоусвідомлення зробив автор дуже малий. Коли-б не де-що, що каже мені все-ж таки сподівати ся на його, то можна би й заперестати дальшої бесіди.

Фатальний вплив може мати поезія на поета. А радше „великі“, загалом признані поети на молодих, початкуючих. Не даром говорив Уайльд, що всі класики властиво спинюють розвій поезії. Бо родити ся вона може тільки з власної душі, з власної постави творця до окружаючого світа, з його тільки способу реагування на зовнішні явища його. А тут молодий „поет“ знаходить вже все готовим, коли читає класика. Чим більше він подивляє його велич та чим більше любовно упадає перед ним на коліна, тим гірше для нього самого. Грозить небезпека, що він не зможе вже вийти з того чужого світа, не зможе увільнитися від нього і збудувати свій. А прецінь се конечно: треба зрадити учителеви, щоб можна самому ним стати. Каже навіть філософ, що се одинокий дійсний ученик, котрий зраджує свого майстра, бо він сам стає майстром.

Отже власне Голубець на такого вічного учня поезії. Він сам собою, своїми силами не навчив ся розпоряджувати. Він бачить і знає тільки те, чого уживають другі; він заліз у фатальний круг тої питомої сучасної українсько-польської поетичної парафіянщини і не може критично до неї поставити ся, не може вийти на свій шлях. Навпаки — він з гордістю неначе пописуєть ся всіми тими вивченими поетичними фразами, образами, ефектами. Звідси та його крикливість, той естрадовий тон, який я зазначив при попередній збірці, а від якого він і тут не визволив ся. Так пропадає властиво весь ефект тої поезії. Читаємо, і бачимо самі знайомі вже з усеї сучасної поезії картини, бачимо, як нераз по кілька таких картин чи мотивів автор силуєть ся звязати разом і утворити з того нову цілість. Але тут цілоти немає ніякої, бо не має ніякого настрою навіть: настрої що хвиля розбігаєть ся, неначе щось постійно рушає картини з їх місця і мішає їх з собою. І маємо якусь сутолоку найріжнородніших настроїв, якусь ярмаркову гамірливість образів, бундючність фраз.

А поза тим всім єсть таки сила вислову; єсть якийсь постійний нерв; вправляє те все в рух, якась енергія слова і чуття! Видобути ся б тій енергії на верх, знищити всі виучені, прибрані пози і... ми мали би ряд картин сильних, сміливих та оригінальних, хоч може й дивних, розбурханих! Так власне я уявляю собі ту внутрішню структуру автора. Щоб вона вийшла на верх, виявила ся в повній силі знищивши усю театральщину, треба, — я думаю великого зовнішнього натиску; треба переживань дійсних, глибоких, болючих, але не поетичних, запозичених, мнливих; треба мати дійсно раз відвагу піти пробоем та зіткнути ся з фаталізмом життя.

Отже, коли тут можна говорити про задачі які, — то скажу, що задача Голубця ще перед ним. Маємо лише поки-що дві збірки „віршів“, а не поезію...

М. Єван.

Одѣночно-статистическое Бюро Черниговскаго Губернскаго Земства. Переселеніе въ Сибирь изъ Черниговской губ. въ 1906 — 1908 г.г. По матеріаламъ Челябинскаго переселенческаго пункта. Изда- ніе Черниговской Губернской Земской Управы. Черниговъ, 1910, ст. 59 + 239.

У переселенській справі Чернигівщині належить одне з перших місць серед 9 українських губерній, які дають головний контингент переселенців. Так, у 1896 р. з цілої України виселилось 90.525 душ, а з одної Чернигівщини — 35.493 душі, себ-то мало не 40 проц. усього українського переселення. У 1907 р. число переселенців з Чернигівщини зменшилось до 10.079 душ, але зате й число переселенців з цілої України зменшилось до 16.677 душ, так що роля Чернигівщини в українськiм переселенню того року виступила ще яскравіше. За всі дальші роки Чернигівщина ні разу не теряла сього вiмкового місця й зберегла його за собою до останніх днів, що видно з слiдуючої таблиці:

Роки.	Переселилось з 9 укр. губерній.	У тім числі з Чернигівщини.
1898	21.642	5.874
1899	36.147	6.518
1900	68.835	11.345
1901	42.616	8.883
1902	37.878	6.283
1903	28.049	4.149
1904	18.877	1.190
1905	18.148	1.850
1906	52.123	9.216
1907	189.952	45.163
1908	147.704	34.350
1909	289.501	33.499
1910	208.703	18.376
Усього	1.161.235	186.696

Усього ж за 15 років (1896 — 1910) з 9 українських губерній переселилось у Сибір 1.268.437 душ переселенців і в тім числі з Чернигівщини — 232.268 душ. Таким чином, на Чернигівщину за 15 років пересічно припадає 18,3 проц. усього числа переселенців з України.

З сеї причини не можемо не витати проби чернигівських земських статистиків освітити питання про обставини, причини й наслідки переселення з Чернигівщини. Хоч ся губернія й не може вважатись типовою для цілої України, бо її економічні, кліматичні й етнографічні обставини мають багато індивідуальних одмін, проте аналіз переселенської справи на Чернигівщині має великий інтерес і з погляду загального.

Переселення з Чернигівщини почалось давно. З того часу, як у Тюмени почалась реєстрація переселенців, не було року, коли б із Чернигівщини переселенці не йшли в Сибір. Починаючи з 1893 р., число переселенців із Чернигівщини ні разу не падало нижче тисячі душ. Навіть під час російсько-японської війни переселення з Чернигівщини не припинилось. Після війни переселенський рух з Чернигівщини відразу дуже збільшив ся. Окріч сухопутного переселення в Сибір через Тюмень і Челябинськ, людність Чернигівщини дала значний контингент і для переселення морем на Далекий Схід. З того часу, як з 1883 р. почали перевозити морем переселенців на Далекий Схід, і до кінця 1901 р.,

коли сей спосіб було відкинуто, через Одесу перевезено морем більше 20 тисяч переселенців з Чернігівщини, які переселялись, головним чином, в Усурійський край. Загалом за 28 років (1883 — 1910) з Чернігівщини виселилось до 300 тисяч душ селян.

Головна маса переселенців (100.540 душ) переселилась за трьохліття 1906 — 1908 р.р. Се й побудило статистиків зупинитись саме на с'їм, а не на яким-небудь іншим періоді. Розумієть ся, цікавійше і кориснійше було б бачити історію переселенського руху за який-небудь довший період — краще всього, за ті 26 років (1883 — 1908), про які були відомости у чернігівських статистиків. Та доводить ся вдовольняти ся тим, що є.

Переходячи до нових і характеристичних рис, одкритих земськими статистиками в переселенськїм рухови з Чернігівщини, констатуємо на-самперед, що розміри виходу з поодиноких місцевостей губернії далеко не однакові. Найбільше переселенців у період 1906 — 1908 р.р. дав Суражський повіт — коло четвертої частини всього переселення з губернії. Найменше число переселенців дав Козелецький повіт. Коли ж поділити всі повіти на групи, то побачимо, що найбільше число переселенців дала група північних повітів (50,4 проц.). Центральні повіти дали загалом 33,1 проц. усього виходу, а група південних повітів дала всього 16,5 проц. усього виходу з Чернігівщини.

Сей факт цікавий тим, що північні повіти Чернігівщини заселені переважно великоросійською людністю, а інші повіти — українською. Виходить отже, що українська людність Чернігівщини бере порівнюючи невелику участь у переселенню. Але се тільки загальний висновок. Коли ж взяти число переселенців за окремі роки, то побачимо, що число переселенців з групи північних повітів з кожним роком зменшуєть ся, а роля середніх повітів усе зростає. Так, група північних повітів дала в 1906 р. 62,3 проц. усього переселення з губернії, у 1907 р. — 57,7 проц. і в 1908 р. — 41,7 проц. Поруч з тим, середні повіти дали в 1906 р. 19,5 проц. усього переселення, у 1907 р. — 30,5 проц. і в 1908 р. — 38 проц. Се показує, що українська людність Чернігівщини з кожним роком усе в більшїм числі йде на переселенне, а великоросійська людність, навпаки, з кожним роком дає все менше переселенців.

Далі довідуємо ся, що в 1907 і 1908 р.р. переселенне з Чернігівщини було настільки інтенсивне, що воно забрало майже весь природний приріст людности губернії. При тїм, виходили з губернії родини найбільш сильні по числу робітників, так що місцева людність через переселенне має великі втрати. Зостають ся родини дрібні, з невеликим числом робітників і з перевагою жінок над чоловіками й з великим числом старих і немічних.

Масткове становище переселенців з Чернігівщини не по всіх повітах однакове. З південних і середніх повітів переважно виселяють ся безземельні й малоземельні, що мають до 3 дес. землі; сї категорії да-коло $\frac{3}{4}$ всього числа переселенців. Навпаки, в північних повітах здебільшого переселяють ся такі селяне, що мають до 5 дес. землі. Се пояснюєть ся тим, що в північних повітах земля гірша. Таким чином, гірші природні умови господарювання збільшують земельну забезпеченість переселенців, але та забезпеченість реального значіння не має.

Як ліквідують свою землю ті селяне, що йдуть на переселення? На це дає відповідь таблиця XII нашої праці. Загалом по губернії майже $\frac{3}{4}$ переселенців продають свою землю, трохи більше десятої частини здають її в аренду, майже стільки же залишають її за собою й тільки двадцята частина переселенців передає свою землю в громаду. Продають свою землю переселенці малоземельні, переселенці ж більш забезпечені охотніше передають свою землю в аренду або в громаду. Цікаво зазначити, що число селян, які продають свою землю, з кожним роком зростає, мабуть, через те, що з кожним роком зростає число малозабезпечених переселенців. Навпаки, в громаду з кожним роком передає ся все менше землі: у 1906 р. передали свою землю в громаду 15,2 проц. переселенців, у 1907 р. — 4,4 проц. і в 1908 р. — 1,5 проц. Останнє, очевидно, пояснюється впливом закону про виділ з громади.

Селяне Чернігівщини найчастіше йдуть на переселення після того, як пошлють ходока від сім'ї: таких переселенців за трьохліття було 38,9 проц. Значне число селян іде на переселення, начитавшись листів од родичів і знайомих: таких переселенців було 25,4 проц. Далі, на підставі чуток вишло на переселення 19,2 проц. родин. Нарешті, 16,5 проц. родин вишли на переселення після того, як послали спільних ходоків (од цілої партії) При тім помічається, що найкраще освіджені селяне північних повітів, а найменше — селяне середніх повітів: перші здебільшого посилають наперед ходоків, а останні більше довіряють ся листам і чулкам.

Зосталось ще сказати два слова про райони, в яких оселяються селяни виходці з Чернігівщини. На це відповідає таблиця XVIII. Як виявляється, за трьохліття 1906 — 1908 р.р. найбільше Чернігівців (36 проц.) оселилось у Томській губернії; на другім місці стоїть Приморський край, де оселилось 25,9 проц. виходців з Чернігівщини. Нарешті, на третім місці стоїть Акмолинський край, який привняв 17,4 проц. Чернігівців. Коли розглянути окремо відомості про кожен рік, то побачимо, що в 1906 і 1907 р.р. Чернігівців найбільше приваблював Приморський край, але гіркий досвід переселення в 1907 р. відтягнув симпатії Чернігівців до Томщини й Акмолинщини.

У сій праці знаходимо ще відомості про поворотних переселенців і ходоків, але ті відомості досить неповні, непевні й невдало розроблені. Тому на них зупинятись не будемо. Праця ж у цілім, як сказано, може дати багато цікавих причинків для зрозуміння характеру й суті переселенського руху з усеї України.

М. Гехтер.

НОВІ КНИЖКИ.

Христя Алчевська. Тогочасне й наше. Видав. „Надія“. Харків, 1911 р. стор. 20. ціна 10 коп.

А — евська: „Мужицька дитина — Василь Стефаник“, 1911, ст. 16—16^о ціна 5 коп.

М Jаскіw: U miłosiernej bogini z kamiennem sercem. Nowele Przekład S. Twërdochliba. Wydanie drugie. Lwów, 1911. Księgarnia L. Chmielewskiego, ст. 128—8.

Гнат Хоткевич: „Камінна душа“, повість. Чернівці 1911. З друкарні тов. „Руска Рада“, ст. 376 — 8⁰.

Софокль: „Антигона“ перевіршував Петро Ніщинський. Із переднім словом про розвиток грецької драми, про автора та перекладчика „Антигони“, із 8 образками, фотографією статуї Софокля та портретом Ніщинського. Чернівці, 1911. Накладом „Бібліотеки для молодіж“, ст. VXX+76. 8⁰, ціна 80 сот.

Від Редакції.

По 1/VI н. с. прийняті до друку отсі прислані до редакції рукописи:

Алчевська Хр.: Вишневий цвіт. Поезії. — **Вдовиченко М.**: Поезії; Переспіви. — **Винниченко В.**: Чорна Пантера і Білий Медвідь, драма. — **Г. Г.**: Одна одна!. — **Гудайло Е.**: Така вже доля. — **Євшан М.**: Грицько Чупринка; Марія Конопницька. — **Жук М.**: Гори. — **Залізняк М.**: Федерації сучасного світа.: Сполучені держави Америки. — **Капельгородский П.**: Поезії. — **Кміт Ю.**: Сотрудник, повість — **М. З.**: Біжниця в Зомербергу. — **Неприцький-Грановський О.**: Поезії. — **Олесь О.**: Над Дніпром, весняна казка; Поезії. — **Радний П.**: Машина. — **Рильський М.**: Поезії. — **Романович Н.**: Фанти. — **Садовський В.**: На Амурі. — **Стешенко І.**: „Італія“ Петрарки, переспів. — **Тарноградський В.**: Поезії. — **Чопівський І.**: Залізо, його минувшина і будучність. — **Чупринка Гр.**: Поезії. — **Широцький К.**: На руїнах Бакоти.

Зголошені авторами і принципіально прийняті редакцією.

Гехтер М.: Сільська кооперація на Україні; Становище робітників на Україні на підставі офіціальних відомостей; Арендні ціни й зарібна плата в сільськім господарстві України. — **Євшан М.**: Юрій Федькович; З літературного і громадського життя Галичини 1870 — 1880-х рр.; Богдан Залеский. — **Залізняк М.**: Нова федерація; Національне питання в Росії й Австрії; Українська популярна література в р. 1910 — **Кобилянська О.**: Через кладку („Мужик“), повість. — **Кобилянський М.**: Сон, оповідання — **Кревецький І.**: Добролюбов і українство (з приводу річниці). — **Матвій М.**: З сучасної промисловости України. — **Цанойко В.**: З наукової літератури; Економіка Опенгаймера. Земельне питання в Німеччині. — **Пчілка О.**: З мслодих літ П. Житецького. — **Сірий Ю.**: Образки. — **Скоропис О.**: Сучасні напрями в німецькім малярстві. — **Старицька-Черняхівська Л.**: З дитячих літ П. Житецького.

З тої нагоди, що одна поезія, надіслана нашій часописи тому два місяці, разом з нашим журналом появила ся також в иньшій українськім періодичнім виданню, редакція мусить завважити, що пп. автори, поки не переконали ся, що їх твір не прийнятий до друку, не повинні посилати його до иньшої редакції.

З приводу бажань деяких авторів, щоб їм була прислана коректа їх статі, редакція мусить зазначити, що з технічних причин таке розсилення корект неможливе, а щоб уникати помилок, просить присилати рукописи писані чітко і чисто.

ЗМІСТ ПЯТЬДЕСЯТЬ ЧЕТВЕРТОГО ТОМУ.

За квітень, май і червень 1911 р.

I. ПОЕЗІЇ.

	Сторона.
<i>О. Олесь</i> : Огонь	3
„ Нічого не скажеш	209
„ Вийди змучена людьми	432
<i>Гр. Чупринка</i> : Святогор	17
„ Лют	456
<i>Іг. Улагай</i> : Кобзарі	122
<i>Леся Українка</i> : З подорожньої книжки	193
<i>Христя Алчевська</i> : Забути	221
<i>М. Петрушевич</i> : Смуток	322
<i>Максим Рильський</i> : Життя кудись іде	443
<i>Ів. Стешенко</i> : Кн. Всеволод Третій і Мстислав Удалий	473
<i>В. Тарноградський</i> : Доле журливая	499
<hr/>	
<i>Павло Граб</i> : Переспіви з Альберта Боота	127
„ з Івана Валдіна	530
„ з Данила Аттербома	530
<i>Томас Мур</i> : З „Ірландських пісень“ переклав С. Гурко	304
<i>Г. Гайне</i> : Чересторога, переклав Микола Воровий	361

II. ПОВІСТІ, НОВЕЛІ, ДРАМИ, МЕМУАРИ.

<i>Мих. Коцюбинський</i> : Що записано в книгу життя	4
<i>Ю. Будяк</i> : Записки учителя 1899—1906 (докінченне)	18, 210, 433
<i>Л. Старицька-Черняхівська</i> : Гетьман Дорошенко, песа на 5 дій (докінченне)	30, 222
<i>Анин</i> : Дневник походу духоборів	84
<i>Ю. Клименко</i> : На батьківщині Тараса Шевченка	197
<i>М. З.</i> : Комета	284
<i>Данило Ларюк</i> : Ліцитація	305

<i>В. Винниченко</i> : Чорна Пантера і Білий Медвідь, пєса на 4 дії	385
<i>Н. Романович</i> : Біля родинного огнища	457
<i>С. Ковалів</i> : Велика війна	489
<hr/>	
<i>Ч. Робертс</i> : Небезпека зеленої саги, переклала Н. Романович	135
<i>М. Серао</i> : В телеграфі, переклав Л. Будаї	148
<i>Грація Деледа</i> : Плющ, роман, переклав Л. Пахаревський (далі буде)	327, 513

III. ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЄ.

<i>Мих. Грушевський</i> : Памяти Павла Житецького	14
„ На українські теми: Фабрикація сепаратизма	128
<i>Ол. Новицький</i> : Тарас Шевченко як маляр	78
<i>М. Гехтер</i> : З українського життя: Шевченківські дні	104
„ Нова культура на Україні	307
„ У царстві „Зеленого змія“	461
<i>Вас. Кричевський</i> : Ілюстрований Кобзар	119
<i>М. Євшан</i> : Фрідріх Шпільгаген (1829—1911)	123
„ Грицько Чупринка	444
<i>Юрій Кміт</i> : Новини західно-європейських літератур	141, 520
<i>Василь Панейко</i> : Бергзон і романтизм в думаню	260
<i>І. Кончи</i> : Август Стріндберг	295
<i>Мих. Лозинський</i> : На Піренейськїм півострові	323
„ Національна боротьба серед австрійської соц.-демокр.	500
<i>Spectator</i> : Процес 101	362
<i>Ignotus</i> : Без парламенту	481

IV. БІБЛІОГРАФІЯ.

- Записки українського Наукового Т-ва у Києві. Редакційний комітет: Мих. Грушевський, Вол. Перетц, Мих. Расилєнко. Книга VIII, 1911 — *І. Свенціцький*; — К. Біхєр, Повстаннє народнього господарства. Переклав М. Залізвяк. Вид. „Укр. р. Вид. Спїлки“. Київ, 1911 р. *Вол. Дорошенко*; — Іван Франко. Зівяле листе. Лірична драма. Виданнє друге. Київ, 1911 р. — *Л. Старацька-Черняхівська*; — Грицько Чупринка Сон-Трава. Поезії. Київ, 1911 р. — *П. Богацький*; О. Русова. Початкова географія. Петербург 1911 — *Ю. Сірій*; Статистическое Бюро Совѣта Съѣзда горнопромышленниковъ Юга Россіи. Харків, 1910 — *М. Гехтер*. 178—189
- Пропамятна книга. Перший український просвітно-єкономічний конгрес, уладжений товариством „Просвіта“. Протоколи і реферати. Зредагували Др. І. Брик і др. Мих. Коцюба. Львів 1910 р — *А. Ж.*; Максим Рильський. На білих островах. Київ 1910 р. — *Л. Ставицька-Черняхівська*; Стефан Ковалів — Гисанка. Оповідання для молодіжи. Том другий. Видав. Спїлка Львів, 1910 р. Стефан Ковалів — В останній лавці. Оповідання для молодіжи. Том третій. Вид. Спїлка, Львів 1911 р. — *Ів. Кривецький*; Л. Б. Кафєнгаує. Развитие русскаго сельскохозяйственнаго машино-строєнія. Харків, 1910 р. — Л. Н. Литошенко. Таможное обложеніє въ Россіи сельскохозяйствен-

ныхъ машинъ и орудій и его значеніе для русскаго сельскаго хозяй- ства. Харків, 1910 р. — <i>Я. Міхура</i>	378—384
Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, наукова часопись, під ред. Мих. Грушевського. Том 101. — <i>І. Крип'якевич</i> ; Матеріали до українсь- кої бібліографії. Том II. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887 — 1900. Уложив Ів. Ем. Левицький. Том II (1890 — 1891). Львів, 1910 — <i>І. Кривецький</i> ; Михайло Грушевський — Лю- стрована історія України. Київ-Львів, 1911 ст. 556 і 400 малюн- ків — <i>Мик. Залізник</i> ; Леонид Шахаревський. Пожовкле листя. Київ, 1911 р. — <i>Ю. Сірий</i> ; Микола Голубець. Бувають хвилі. Поезії, Львів 1910 р. — <i>М. Євшан</i> ; Оп'яночно-статистическое бюро черви- говского губерни. земства. Переселеніе въ Сибирь изъ Черниговской губ. въ 1906 — 1908 гг. Черниговъ, 1910 — <i>М. Гехтер</i>	531—540
Нові книжки	192, 384, 540
Від редакції	541
Оголошення.	

